

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

YİRMİNCİ ASRİN MÂNÂSİ

KENNETH BOULDING'den

EROL
GÜNGÖR

ÖTÜKEN

Kenneth Boulding

YİRMİNCİ ASRIN MÂNASI

Çeviren
Erol Güngör

OTUKEN

YAYIN NU: 373
KÜLTÜR SERİSİ: 127

1. Basım: 1970
2. Basım: 1980

ISBN 975-437-233-0

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.
İstiklâl Cad. Ankara Han 99/3 80060 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212)251 03 50 • Faks: (0212)251 00 12

Kapak Düzeni: Nur-Olcay Okan
Kapak Baskısı: Birlik Ofset
Dizgi-Tertip: Ötüken
Baskı: Özener Matbaası
Cilt: Yedigün Mücellithanesi
İstanbul-1997

Bu kitap Dr. Ruth Nanda Anshen tarafından planlanan ve neşredilen "Dünya Görüşleri Serisi" adlı yayınlar arasında ilk defa "The Meaning of the Twentieth Century: The Great Transition" adı altında 1964 yılında çıkmıştır. Türkçe tercümeyle esas olan baskı "Harper Colophon Books" serisi içinde 1965 yılında New York'da (Harper and Row, Publishers, Inc.) basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

I. Büyük Geçiş	11
II. İlim: Büyük Geçişin Temeli.....	32
III. Sosyal İlimlerin Ehemmiyeti	53
IV. Harp Tehlikesi	70
V. İktisadî Gelişme: Harekete Geçmenin Güçlüğü	93
VI. Nüfus Çıkmazı	107
VII. Entropi Tehlikesi	120
VIII. Büyük İntikalde İdeolojinin Rolü	136
IX. Geçiş İçin Bir Strateji	155

YİRMİNCİ ASRIN MÂNASI

I

BÜYÜK GEÇİŞ

Yirminci asır, insan neslinin geçirmekte olduğu büyük bir geçiş devresinin ortasını teşkil ediyor. Bu intikale insan tarihindeki ikinci büyük intikal demek uygun olur.

Birinci büyük geçiş medeniyet-öncesi cemiyetinden medenî cemiyete doğru beş (veya on) bin yıl kadar önce vuku bulmuştu¹. Bu devre artık tamamen kapanmış olmakla beraber yine de dünyanın bazı bölgelerinde devam etmektedir. Dünyanın uzak bölgelerinde küçük ve süratle kaybolan medeniyet-öncesi cemiyetlere şimdi de rastlanabilir. Hatta dünya nüfusunun beşte birinden daha fazlasını tam mânasiyle medeniyet-öncesi veya medenî cemiyet olarak sınıflandırmak güçtür.

İlk büyük geçiş devri kapanmak üzere olmakla beraber, onun hemen ardından ikinci bir büyük geçiş geliyor. Buna medenî cemiyetten medeniyet-sonrası cemiyete geçiş devresi diyebiliriz. Medeniyet kelimesine çok müspet

¹ İlk büyük geçiş iki kısma ayrılıyor; ziraatin keşfi ile paleolitik kültürden neolitik kültüre geçiş ve ondan sonra da neolitik köy kültüründen şehir medeniyetine geçiş. Ben bu iki devreyi tek bir oluşun iki kısmı olarak düşünmeyi tercih ediyorum. Bazıları bunlara iki ayrı geçiş hâdisesi olarak bakabilirler, bu takdirde şimdiki geçiş dönemine "üçüncü" demek gerekir.

bir mâna vermeye o kadar alışmışız ki, medeniyet-sonrası veya medeniyet-sonrası cemiyet gibi kelimeler bize nahos şeylermiş gibi geliyor. Eğer bu yüzden teknolojik veya gelişmiş cemiyet tabirleri tercih edilirse benim bunlara hiçbir itirazım yoktur. Mamafih, medeniyet-sonrası kelimesi medeniyetin insanlık tarihinde bir ara-safha olduğu vakıasına işaret etmektedir; böylece, bir milyon yıl kadar süren medeniyet-öncesi cemiyetin tarihini gelecekteki medeniyet-sonrası devreye kadar uzanabilecek olan bir milyon veya daha uzun yıllık bir devreden ayırdetmiş oluyoruz. Üstelik, böyle bir medenî cemiyette yaşamak pek çok kimse için hoşla gitmeyen bir hal olduğuna göre, bu devrenin kapanması pek üzüntüye de sebep olmayacaktır..

Medeniyet-öncesi cemiyetten medenî cemiyete doğru ilk büyük intikalin kökleri, arkeolojinin yardımıyla bulunan gerçekler dışında, tarih öncesinin karanlıklarına gömülmüş bulunuyor. Tarih öncesi hakkındaki bilgimiz arttıkça bu kökler de zamanla ortaya çıkacaktır; şimdiden anlaşılıyor ki, ziraatin ve hayvan yetiştirmenin başlangıcı en azından on bin yıl önceye kadar gitmektedir. Ziraat, medeniyetin gelişmesine bir ön-şart teşkil eder, çünkü insan ancak toprağa yerleştikten ve toprağı işleyip hayvan yetiştirmeye başladıktan sonra âcil ihtiyacından fazla gıda yetiştirebilir. Avcılık, balıkçılık ve toplayıcılıkla geçinen cemiyetlerde gıda üreticisinin kendisi ve ailesinin ihtiyaçlarından daha fazlasını üretmesi çok güç görünüyor. Bu türlü cemiyetlerde şehir kültürünün kurulamayacağı apaçıktır. Eğer gıda üretmeyen kimselerin de beslenmesi lâzımsa, gıda üreticisinden elde edilebilecek fazla bir gıda mevcut olmalıdır. Bazı medeniyet-öncesi cemiyetlerde ihtiyaçtan artan fazla gıda bulunduğunu gösteren işaretlere rastlanmakla beraber, böyle durumlar daima geçici olmuştur. Medeniyetin kurulabilmesi için gıda üreticisinin ihtiyaçları dışında devamlı ve oldukça istikrarlı bir fazla gıda lâzımdır.

Fazla gıda istihsalı medeniyetin mevcudiyeti için bir ön-şart teşkil etmekle beraber, fazla istihsal mutlaka medeniyet doğurmayabilir; zira gıda fazlasının boş zamanlarda veya üretim dışı faaliyetlerde harcanması da mümkündür. Kasaba ve şehirlerin mevcudiyeti için öyle bir mekanizma lâzımdır ki, ihtiyaçtan fazla olan gıda maddeleri üreticiden alınarak bir yerde toplansın ve medenî cemiyetin kralları, rahipleri, askerleri, inşaatçıları ve zanaatkârları da geçinebilsin. Benim iddiama göre, medeniyetin başlıca alâmeti sitedir. Medeniyet kelimesinin kökü de bu iddiayı destekler. En eski şekliyle site bir baskı sisteminin eseri olarak ortaya çıkıyor. Ziraat burada bir fırsat temin ediyor, ama hiç değilse ilk devirlerde ziraatten faydalanabilmek için böyle bir baskı sistemi şart görünmektedir. İlk baskı şekilleri belki tamamiyle manevî idi, zira en eski sitelerin birer teokrasi olarak teşekkül ettiğine dair deliller vardır. Bir ruhban sınıfı ortaya çıkıyor ve gerek insanların faaliyetlerini, gerekse nebat ve hayvanların bereketini idare eden sözde tabiat-üstü kuvvetlerle uğraşmayı kendi inhisarına alıyor. Rahip (veya din adamı) böylece gıda müstahsilini tabiat-üstü kuvvetlerin yardımından mahrum etmekle tehdit ediyor ve onun elindeki ihtiyaç fazlası gıdayı alabiliyor. Mamafih, rahibin baskısı büyük bir dereceye kadar blöfe dayanmaktadır. Zira o, mahsulü artıran kuvvetleri hakikaten tesiri altına almış değildir. Rahip artık kendi hayalî kuvvetlerine kimseyi inandıramayınca, eski manevî baskı sisteminin yerine kral ve ordu şeklindeki dünyevî bir baskı sistemi geçiyor. Kendi başına ele alınırsa bu sistem oldukça istikrarlıdır, zira kralın elinde kâfi derecede şiddet vasıtaları olduğu müddetçe fazla gıdayı kendisine vermesi için üreticiyi zorlayabilir. Aldığı bu fazla gıda ile ordusunu besleyebilir ve icap ettiği takdirde baskı gücünü artırabilir; ordunun ihtiyacından arta kalan gıda ile de mimarları, inşaatçıları, rahipleri, filozofları ve medeniyetin diğer yapıcılarını

besleyebilir. Bu safhada kral ve rahipler ekseriya anlaşır ve böylece maddî ve manevî tehditler birbirini takviye eder. Mamafih, klasik medeniyetin iktisadî temeli hemen her tarafta çok zayıf kalmıştır. İster Mısır'da, Sümer'de, Yunanistan'da veya Roma'da, ister eski Çin'de, İnkalar'da veya Mayalarda olsun, bütün cemiyetler müstahsilden alınan fazla gıdaya dayanıyordu ve bu fazla gıda da topyekûn istihsalin yüzde yirmi veya yirmi beşini pek geçmiyordu. Bu şartlar altında nüfusun dörtte üçü ilâ beşte dördünün ziraatte veya diğer gıda üretimi işlerinde çalışması gerekir; bu kadar insan ise kasabalardaki ve ordu-daki dört veya beşte bir nüfusu doyuracak gıdayı güçlkle istihsal edebilir. Eski medeniyetin hemen bütün sitele-ri herhangi bir anda birkaç hafta müddetle aç kalıyor, ve umumî şartlarda, taşıma ve haberleşme işlerinde veya harp ve sulh devirlerindeki ufak bozukluklar ekseriya medenî hayatın zayıf temellerini yıkmaya kâfi gelebiliyordu.

Klasik medeniyetin şartları altında bir sitenin ne kadar yaşayabileceğini tahmin eden herhangi bir rakama rastlamadım, ama bu rakamın 300 yıldan daha fazla olacağı iddia eden çıkarsa çok şaşarım.

İkinci büyük geçişin kökleri belki birincisi kadar karanlık değildir, ama bu hususta da pek çok şaşırtıcı ve cevaplandırılmamış suallere rastlıyoruz. Şüphesiz, bütün medeniyet tarihi boyunca, etraftaki medenî cemiyetin bilgi ve teşkilâtından kalite itibariyle farklı bir sistemin deniz gibi yavaş yavaş kabardığını müşahade edebiliriz. Babildeki astronomi, Eski Yunanlıların geometrisi ve Arapların cebiri istikbaldeki büyük bilgi ve teknoloji dalgasının birer müjdecisi idi. Eski imparatorluklardan bazıları, hatta Roma imparatorluğu bile, teknolojik bakımdan kısır ve bilgi bakımından da geri idiler. Devamlı bir ilmî ve teknolojik gelişmenin ne zaman başladığını öğrenmek istersek, bu tarih milâttan altı yüzyıl sonra Batıdaki manastır hareketlerine, bilhassa Benedikten rahip-

lerine kadar gider.. Orada tarihte belki de ilk defa olmak üzere bedenî çalışma yapan ve maddî dünyayı bir mânâda mukaddes sayan, bu dünyada hayrın geliştirilebileceğine inanan bir dine mensup aydınlara rastlıyoruz. Binaenaleyh, emekten tasarruf etme ve emeğin üretim gücünü artırmaya karşı olan alâka, çok yavaş da olsa, ilk defa manastırlarda başlamıştır. Altıncı asırdan itibaren teknoloji yavaş yavaş yayılıyor. Altıncı asırda su değirmenine, sekizinci asırda özeğiye, dokuzuncu asırda at koşumuna ve dümene, on ikinci asırda yeldeğirmenine ilh... rastlıyoruz. Onbeşinci asırda matbaanın icadı Avrupa için dönüşsüz bir terakki teşkil ediyordu, çünkü bu noktadan itibaren bilginin yayılması büyük bir sürat kazandı. Onyedinci asır ilmin başlangıcına, onsekizinci asır ise yanlış olarak sanayi inkılâbı denecek kadar büyük bir teknolojik değışmeye şahit oldu. Ondokuzuncu asırda ilim devamlı bir sosyal organizasyon halinde gelişti, yirminci asırda da araştırma ve geliştirme faaliyetleri, gerek ilmi ve gerekse teknik değışmenin hızında muazzam bir artışla birlikte, tamamen müesseseseleşti. Bu değışme hızının gittikçe süratlendiğini bilhassa belirtmek gerekir. İçine girdiğimiz akışın henüz ortasına bile gelmiş değiliz ve bu gidişin yavaşlamakta olduğuna dair hiçbir işarete de rastlamıyoruz. Meselâ bugün açıkça görölüyor ki, insanlık şimdi bir nesil önceki nükleer inkılâp kadar muazzam neticelere yol açabilecek bir biyolojik inkılâbın eşğinde bulunmaktadır.

İçinden geçmekte olduğumuz değışmenin büyüklüğünü şu birkaç hadise bize gösterecektir.. Meselâ bugünün en gelişmiş cemiyetlerindeki ziraati ele alalım. Klasik medeniyetin bütün cemiyetlerinde, biraz evvel görmüş olduğumuz gibi, nüfusun en azından yüzde yetmişbeşi, hatta bazen daha çoğu ziraatte çalışıyordu ve ancak kendileriyle birlikte geriye kalan yüzde yirmibeş şehirli nüfusunu geçindirebilecek kadar istihsal yapabiliyordu.

Birleşik Amerika'da bile ihtilâl zamanında nüfusun yüzde doksan kadarı ziraatte çalışıyordu. Bugün Amerika'da nüfusun sadece yüzde onu ziraattedir; şimdiki hız devam ederse nüfusun yüzde beşi veya daha azı bütün ihtiyacı karşılayacak kadar istihsal yapabilecektir. Zira modern teknikler sayesinde tek bir çiftçi ve ailesi on, yirmi, hatta otuz aileyi besleyebilecek kadar mahsul almaktadır. Bu durum nüfusun yüzde doksanının başka faaliyetlere girişmesine ve otomobil, mesken, giyecek eşyası ve her türlü lüks maddeleriyle birlikte füze ve atom silâhlarına kadar yapmasına imkân vermektedir.

Bugünkü intikalin büyüklüğünü gösteren bir başka vakıa da, insanlığın faaliyetleriyle alâkalı istatistiklere bakılacak olursa, insan tarihini iki eşit parçaya bölen devrin hâlâ hafızalarda yaşamasıdır. Meselâ kimya sahasındaki neşriyatın sayısına ve hacmine bakarsak bu tarih günümüzden (1964) on dört yıl önce (1950) başlamış görünüyor. Maden ve diğer maddelerin istihsaline ait istatistiklere bakarsak aynı tarih 1910 civarında başlar. Bu demektir ki, insanlar 1910'dan önce de ancak 1910'dan sonraki kadar maden çıkarmışlardı. Bir başka şaşırtıcı vakıa da, dünyaya gelmiş insanların yüzde yirmi beş kadarının hâlâ yaşamasıdır, üstelik dünyaya gelmiş bütün ilim adamlarının yüzde doksan kadarı hâlâ hayattadır. Benim sekiz yaşındaki oğlum geçenlerde soruyordu: "Babacığım, sen eski zamanda mı doğdun?" Bu çeşit bir soru karşısında bir baba kendisini derhal orta yaşlı hisseder. Çocuğun sualinde belki kendisinin bildiğinden daha fazla hakikat vardı. Muhakkak ki benim doğum tarihimden bu yana insanlığın durumunda meydana gelen değişmeler günümüzden binlerce yıl evvel vuku bulan değişmelere nisbetle çok daha büyük olmuştur.

İntikalin büyüklüğünü gösteren bir başka işaret de, modern cemiyetlerin felâketlerden kurtulma hususunda gösterdiği fevkalâde kabiliyettir. Meselâ 1945 te Almanya ve Japonya'nın pek çok şehirleri tamamen harap ol-

muştı. Bugün bu şehirlerin vaktiyle tahrip edildiğini söylemek bile güçtür, zira hepsi de yirmi yıldan daha az bir zaman içinde yeniden inşa edilmiş bulunmaktadır. Roma imparatorluğunun yıkılmasından sonra Batı Avrupanın kendine gelmesi üç asır kadar sürmüştü; Almanya otuz sene harplerinden (1618-1648) sonra yirmi-otuz yılda düzelebilmisti. Zamanımızın ümit verici bir tarafı da işte böyle yıkıcı kuvvetlerin artmasıyla beraber imar ve düzeltme kuvvetlerinin de büyük bir nisbette artmış bulunmasıdır.

Büyük intikal sadece ilimde, teknolojiye, cemiyetin maddî bünyesinde ve maddî enerjinin kullanılmasında meydana gelen bir değişme değildir. Teknolojideki değişmeler sosyal müesseselerde değişmelere yol açıyor, buna mukabil müesseselerdeki değişmeler de teknolojiye değişiklik yaratıyor. Son derece karmaşık bir sosyal münasebetler âleminde bu değişmelerden birinin diğerini meydana getirdiğini söylemek gayet zordur, ancak bunların karşılıklı münasebet halinde olduğunu ve insan hayatının her iki cephesinin de birlikte değiştiğini söyleyebiliriz. Meselâ Avrupada on beşinci asırda dümenin icadı ve gemi inşası, gemicilik tekniklerindeki gelişmelerin Avrupalılara Amerikayı keşfetme imkânı verdiği söylenebilir. Bir talebenin söylediği gibi "Kolomb böyle bir keşfi nasıl kaçırabilirdi?" Düz bir hat boyunca üç bin mil gitmek bir defa mümkün olunca, artık Avrupalıların Amerika'yı keşfetmesi kaçınılmaz bir netice idi ve şüphesiz bu keşif Avrupa cemiyetlerinin ufkunu ve imkânlarını muazzam bir şekilde genişletti.

Diğer taraftan, Amerika'nın keşfinde öncülük yapan cemiyetler bu keşiften çok fazla faydalanamadılar. İspanya ve Portekiz büyük birer imparatorluk ve hayli geniş bir tesir sahası kazandı, fakat bunun neticesinde kısırlaştı; zira sosyal müesseseleri bu değişikliğe ayak uyduramadı.

At koşumunun keşfi de netice itibariyle köleliğin, hiç değilse en şiddetli kölelik hizmetlerinin kalkmasına yol açmıştır; çünkü boyuna takılan koşum sayesinde at insandan çok daha elverişli bir güç kaynağı haline gelmekte ve köle sırf bir kuvvet kaynağı olarak ata rekabet edememektedir: At koşumu o kadar aşikâr bir icattır ki insanlığın dokuzuncu asra kadar bunu bulamamış olmasına şaşmamak elde değildir. Romalılarda bu icat yoktu; Romalılar atı boynuna taktıkları bir iple kullanıyorlardı ki bu usul atm verimini hayli düşürüyordu. At koşumu ve onunla birlikte nadas sisteminin bulunması, dokuzuncu, onuncu ve onbirinci asırlarda Avrupa'da ziraat tekniklerinin gelişmesine esaslı bir yardım yapmış, Ortaçağdaki kültürel ve mimarî gelişmeler de bu inkişafa dayanmıştır. Mamafih burada da yine feodal ve otoriter cemiyetlerin sosyal müesseseleri bu teknik gelişmenin donmasına sebep olmuş, ancak yeni bulunan Amerika'dan İspanyolların getirdiği altın yüzünden doğan enflasyon üzerine Ortaçağın sosyal müesseseleri çökünceye, yahut hiç değilse zayıflayınca kadar, ziraatte bir inkişaf görülmemiştir. Protestanlığın doğuşu ve eski geleneksel cemiyetin dağılışı Hollanda'da ve İngiltere'de yeniliğe tekrar imkân veren bir durum yarattı: on yedinci asırda ve on sekizinci asır başında kök mahsullerinin, nadasa bırakılmış yerlerde aralıklı ziraat yapmanın ve sunî çayır yetiştirmenin inkişafı üzerine yeni bir ziraat inkılâbı meydana geldi. Ziraatteki bu gelişme, hiç değilse on sekizinci asır başında İngiltere'de ve Hollanda'da görülen inkişaf, sanayi şehirlerinin doğuşu için gereken fazla gıdanın üretilmesine temel teşkil etmiştir.

Sosyal sahada da parlamenter demokrasi usulünün bulunması, cemiyetlerin eski mutlak monarşilerde olduğuna nisbetle çok daha değişik şekillerde ve daha geniş bir kudret dağılımı içinde gelişmesine imkân verdi. Modern ilmin doğuşu ve gelişmesi ile bu çeşit demokratik ve ademî merkezîyetçi müesseselerin inkişafı arasında gayet

sıkı bir münasebet vardır. Meselâ Çin imparatorluğunda ve Japonya'daki derebeylik sistemi içinde modern ilim doğamazdı. Batı Avrupa'da Fransız inkılâbından sonra ilmin süratle gelişmiş olması bir tesadüf değildir. Nazarî, ilmî, teknolojik değişme ve sosyal müesseselerin icadı gibi vakıalar bütün halinde bir gelişmenin birer parçasıdır; bu gelişme içinde her unsur bir diğerinin inkişafına yardım eder. Sosyal müesseselerin müspet olmaktan ziyade menfî bir rol oynadığı, zira ilmî ve teknik gelişmeyi engelleyebildiği halde böyle bir gelişmeye yol açacak mahiyette olmadığı iddia edilebilir. Fakat şimdi bu iddia da artık geçerli sayılmaz, çünkü teknik değişmelerin artışında muazzam rol oynayan teşkilâtlı araştırma ve geliştirme usulü de esas itibariyle bir sosyal müessesedir.

Teknik değişme ile siyasî değişme arasındaki münasebetten bahsederken hakikatte teknik gelişmenin önce geldiği, meselâ bilhassa teşkilâtlı araştırma ve geliştirme yoluyla ilerleyen teknolojinin emperyalizmi yıktığı iddia edebilir. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, eski medeniyet bir baskı ve zorlama esasına dayanıyordu. Gıda üreticisi elde ettiği fazla gıdayı krala veya rahiplere vermek zorunda bırakılıyordu, çünkü ne kral ne de rahip bu gıdaya karşılık olarak verebilecek bir ürüne sahip değildi. Eski siteler büyük bir nisbette bir istismar (sömürme) aleti olmuştur, bu yüzden onlara gıda müstahsiline yapışmış birer asalak nazariyle bakmak gerekir. Fakat modern dünyada işler böyle değildir. Sanayi cemiyetinin doğuşundan bu yana, zorlama ve tehdit usulleri hâlâ millî devletlerin münasebetlerinde büyük bir ehemmiyet taşımakla beraber, sosyal organizasyonda baskının yerini karşılıklı mübadele usulü almış bulunuyor. İlim ve teknik sayesinde, bir insandan sökebildiğimiz bir liraya mukabil tabiattan on lira çıkarmak mümkündür. Bu şartlar altında, imparatorluk maceraları veya siyasî baskılar, yurt içinde ilim ve tekniğe yapılacak yatırıma nisbetle çok da-

ha az bir kâr getirecektir. Meselâ Portekiz misalinde bu hususu açıkça görebiliriz. Portekiz bugün kendi nüfusuna nisbetle en büyük imparatorluğa sahip olduğu halde Avrupa'da fert başına en az gelire sahip olan memleketler. Bunun aksine, imparatorluk macerasına hiç atılmamış bulunan İskandinav memleketleri ve İsviçre, çok sömürgesi olan memleketlere nisbetle daha iyi bir iktisadî kalkınma yapmış bulunuyorlar. İngilizlerin, Fransızların, Hollandalıların ve Belçikalıların sömürgeleri gittikçe terk etmeleri bu memleketlerin siyasî kudretlerindeki azalmadan değil, fakat modern cemiyet bakımından imparatorluğun kârlı bir iş olmadığını görmüş olmalarından ileri geliyor.

Sosyal sahadaki icatlar o kadar yumuşak ve belirsiz bir şekilde meydana gelmektedir ki bunların pek farkına varılmaz; bu yüzden sosyal icatların tarihi hâlâ büyük bir nisbette yeniden yazılmaya muhtaç durumdadır. Meselâ, el sıkmayı kim icat etmiştir? Herkesin silâhlı dolaştığı bir cemiyet nasıl olup da herkesin tamamen silâhsızlandığı, insan münasebetlerinin nezaket kaidelerine, silâhsız görüşme ve anlaşma vasıtalarına, umumiyetle şiddete dayanmayan ihtilâf çözme metotlarına göre tayin edildiği bir cemiyete dönmüş bulunuyor? En mühimi, çocuk yetiştirme teknikleri nasıl değişiyor? Bunlar belki de bütün sosyal icatların en önemlileridir, çünkü bir neslin şahsiyet yapısı esas itibariyle bir önceki neslin çocuk yetiştirme tekniklerine bağlıdır.

Büyük geçiş olayı bizim fizikî dünya hakkındaki bilgilerimiz ve onu kullanma tekniklerimizdeki değişmelerle beraber, sosyal icat hâdisesinin birer parçası olarak ah-lâkî, dinî ve estetik sahalarda da değişiklikler ihtiva etmektedir.. Meselâ ailenin mahiyetinde ve çocuk yetiştirme usullerinde değişmeler olmaktadır. Medenî cemiyet, bir bütün olarak, ailenin genişlemesi, akrabalık bağlarının kuvvetlenmesi ve çocukların önce oldukça serbest, sonraları gayet otoriter ve nahoş bir sistemde yetiştiril-

mesi ile vasıflandırılabilir. Medeniyet sonrası cemiyete doğru gidildikçe sadakat ve bağlılık akraba gruplarından millî devlete ve hatta bütün dünyaya doğru genişlemektedir. Aile yapısı ve ikamet sahalarında da eski geniş aileden ve büyük evlerden ana, baba ve çocuktan müteşekkil çekirdek aile tipine doğru bir değişme görülüyor. Eski-den tehdit sistemlerinin önemli olduğu ve saldırganlığın kâr getirdiği cemiyet tipine uygun bir şekilde icra edilen çocuk yetiştirme teknikleri ise eski şiddetli tecavüz usulleri yerine daha ince ve nazikâne idare yollarının benimsendiği bir cemiyet tipine uyacak şekilde değişiyor. Binaenaleyh, medenî cemiyetlerin esas vasfı olan otoriter şahsiyetler yerine şimdi daha yumuşak, daha değişebilen, idaresi daha kolay olan insanlar yetiştiren teknikler benimsenmektedir.

Büyük intikalın bir parçasını teşkil eden sağlık inkilâbı da ailenin tabiatında ve davranışlarında köklü değişmeler meydana getirmiştir. Medenî cemiyette ölüm hızı fazla olduğu için doğum hızının fazla olması gerekmektedir. Ölüm hızı binde otuz ile kırk arasında, normal hayat süresi de yirmi beş ile otuz üç arasında olduğu takdirde medenî cemiyet nüfus dengesine kavuşabilir. Basit bir aritmetikte de anlaşılacağı gibi, doğum hızı ile ölüm hızı veya nisbetinin eşit olduğu bir nüfus dengesinde ölüm ve doğum hızlarının seviyesi normal ölüm yaşına tekabül eder. Bugünkü ileri cemiyetlerde vasatî ölüm yaşı yetmiş civarındadır ve böyle bir nüfusun muvazene halinde olabilmesi için ölüm ve doğum hızı on dört civarında bulunmalıdır. Meseleyi daha değişik bir şekilde ifade edersek, eğer bütün çocuklar olgun yaşa kadar yaşarlar ve eğer bütün nüfus evli olursa o zaman nüfusu istikrarlı tutabilmek için bir ailedeki ortalama çocuk sayısının ikiyi geçmemesi lâzımdır. Bu hesap aile başına ortalama doğum sayısının da ikiyi geçmeyeceği mânasına gelir. Böyle bir durum çocuklara ve belki cinsiyete karşı bile takınılan ta-

vırlarda muazzam bir değişmeye işaret etmektedir ki, büyük geçişin ana unsurlarından biri de budur. Eğer böyle bir tutum değişikliği olmazsa geçişin diğer taraflarında da başarı beklenemez, belki ancak geçici ve istikrarsız bir başarıya ulaşılabilir.

Büyük intikal aynı zamanda din ve ideolojilerin tabiatında da derin bir değişiklik getirmektedir. Dinin animistik kâinat telâkkileri ve sihirle sıkı sıkıya bağlı olduğu bir cemiyette büyük intikal için zarurî bulunan davranış değişimleri pek görülmez. İnsan eğer taş, rüzgâr, su, mahsul gibi tabii şeylerin esas itibariyle keyfî iradelere bağlı olduğuna inanıyorsa ya tabiatı kendi menfaatlerine göre işleyebilme ümidini kaybedecek, yahut da tabiata tıpkı diğer insanlara yaptığı gibi ayin ve merasimler halinde sözlü veya sembolik haberleşme yollarıyla tesir etmeye kalkacaktır. Animizmin yerini iradenin ancak insan zihnine ve ruhuna ait bir hususiyet olduğunu, cansız tabiatta böyle birşey bulunmadığını kabul eden bir bakış almadıkça maddî dünyaya karşı ilmî ve teknik bir yoldan yaklaşmak mümkün değildir. Binaenaleyh, ilmî gelişmenin önce Batı Avrupa'da başlamış olması bir tesadüf değildir; Batı Avrupa'da hâkim olan ve ahlâkçı bir tektanrı inancına dayanan din ya bütün animistik telâkkileri Katolik doktrininde görüldüğü şekilde tek bir büyük ayin faaliyeti halinde topluyor, yahut da, Protestanlıkta görüldüğü üzere, animizmin aşikâr bir kalıntısı olan bu ayini bile inkâr ederek tanrı iradesinin esas itibariyle insanların ruhlarına aksetmekte olduğunu söylüyordu.

Tanrıya inanmayan komünizmin iktisadî kalkınma ve büyük geçişe doğru gidişte gösterdiği başarıyı bile onun dogmalarından ziyade iptidaî animizmi yıkarak, tabiatla keyfî bir gidiş ve irade bulunduğu inancına karşı istikrarlı ve düzenli bir tabiat anlayışı getirmiş olmasına bağlayabiliriz. Bu yeni tabiat görüşünün insandaki manevî ihtiyaçları karşılayıp karşılamayacağı da bir problem-dur. Açıkça görüyoruz ki, ilmî ve teknik gelişme ile kâina-

tın hakikî mahiyeti hakkındaki çok çeşitli görüşler arasında bir ahenksizlik yoktur; bütün bu çeşitli görüşlerin hepsi de tabiatı bir düzen bulunduğunu, insanın bu düzeni kavrayarak tabiatı kendi faydası istikametinde kullanabileceğini ve hakikî öğrenmenin eskilerden intikal eden şeyleri olduğu gibi kabul etmekten çok doğrudan doğruya tecrübe edinmeyi gerektirdiğini tasdik ettikleri takdirde ilimle çatışmazlar.

İlk büyük geçişin neticesinde doğmuş olan çeşitli medeniyetler birçok noktalarda ortak olsalar bile yine de büyük farklar gösteriyorlardı. Eski Mısır'ı, Babil'i, Yunanistan'ı, Roma'yı, Ortaçağ Avrupası ve Çin'i hatırlamak bu farkları görmek için kâfidir. Pek muhtemeldir ki, ikinci büyük geçiş de hemen yeknesak bir dünya kültürüne yol açacak yerde, her biri diğerine çok benzer teknoloji ve gelir seviyelerine sahip olmakla beraber birbirinden oldukça farklı kültürler doğuracaktır. Mamafih, medeniyet-sonrası cemiyetlerinin medenî cemiyetlere nisbetle birbirine çok daha benzer olmaları muhtemeldir, çünkü bugünkü teknikler medeniyet çağının tekniklerine nazaran coğrafyaya ve eski kültüre çok daha az bağlı şeylerdir. Meselâ dünya hava alanlarında bu noktayı görüyoruz. Hava yolculuğu medeniyet-sonrası cemiyetin hususiyetlerinden biridir ve hava alanları, ister Bangkok'da ister Şikago'da olsun, birbirinin hemen hemen aynıdır. Yine Brezilya'daki Volta Redonda'da, Birmingham'da, Alabama'da veya Hindistan'daki çelik fabrikaları da birbirinin aynıdır. Buna karşılık medeniyet ziraate dayandığı zaman, fizikî temeller büyük farklılıklara yol açmaktadır. Nil deltasındaki ziraat steplerin ve yeşil ovaların buğday tarlalarındaki ziraatten çok farklı olduğu gibi, bu ikinciler de Asya'nın pirinç tarlalarındaki ziraatten farklıdır. Binaenaleyh, ziraate dayanan medeniyetin gerek teknik ve gerekse kültürel bakımdan çok farklı sistemlere yol açması beklenir. Nitekim Profesör Wittfo-

gel'in¹ iddiasına göre medenî cemiyetin siyasî ve içtimai müesseseleri ile bu cemiyetin gıdasını temin eden ziraat tipi arasında sıkı bir münasebet vardır; bilhassa Eski Mısır ve Çin'deki gibi sulamayı ve çok sayıda insanın çalışmasını gerektiren bir ziraat, üretim için çok fazla insan çalıştıracak teşkilâta ihtiyaç göstermeyen ve ufak arazi esasına göre sulu topraklarda yapılan ziraat tipine nazaran kademeli ve otoriter cemiyetlerin doğuşuna çok daha müsaittir. Tabiatıyla, medeniyet-sonrası cemiyette bile pirinç arazisi ile buğday arazisi birbirinden farklıdır ve farklı kültürler meydana getirirler. Yine de fabrika ve otomobilin her yerde aynı oluşu gibi traktör de her yerde aynıdır ve bu benzerlik veya ayniyet hiç değilse teknik sahada dünyanın şimdiye kadar hiç görmediği bir benzerlik yaratmaktadır.

Ayrıca, medeniyet-sonrası çağının nakliyatı yarattığı sürat ve kolaylık da kültürel vasıfların veya unsurlarının olduğu gibi muhafaza edilmesini çok zorlaştırıyor. Eskiden dünyada aynı zaman içinde birbirleriyle hiç veya pek az ilişkisi bulunan medeniyetler çıkabiliyordu. Maya medeniyeti muhakkak ki Roma ile hiç temas etmemişti ve Roma ile Çin arasında da pek az bir temas vardı. Medeniyetin intikali en azından üç veya belki daha fazla müstakil bölgede mümkün olmuştur; mamafih, elimizdeki kaynaklar çok karanlık olduğu için bu intikalden pek emin değiliz. Yine de, eskiden komşu kasabaya gitmenin kolaylığı içinde bugün dünyanın yarısını dolaşabiliyoruz ve bu temaslar muazzam bir kültür karışmasına yol açıyor. Öyle ki bu sayede önümüzdeki birkaç yüzyıl içinde ister istemez daha büyük ve geniş bir kültür benzerliği doğacaktır.. İleride tek bir dünya dilinin doğup doğmayacağı kestiremeyiz, ama kıyafet tarzları, mesken, eğlenceler ve nakliyat bakımından dünyanın bir tarafını diğerinden ayırmak gittikçe güçleşmektedir.

¹ Karl A. Wittfogel, *Oriental Despotism*, New Haven, Conn, Yale University Press, 1957.

Uzun bir müddet muhafaza edilecek mühim bir fark da, büyük geçişi, demokratik ve kapitalist müesseseler vasıtasıyla başaran memleketlerle bu yola totaliter sosyalizm içinden giren cemiyetler arasındaki farktır. Teknolojik intikal tabiatıyla her iki düzende de mümkündür. Fakat, yine de, değişik rejimler içinden yeni çağa geçen cemiyetler sadece siyasî ve içtimaî müesseseler bakımından değil, kıymet sistemleri ve getirdikleri yaşama seviyesi itibariyle de birbirinden farklı olacaklardır. Kısa vadede bu farklılaşmalar pek çok problemler ortaya çıkarmakta ve gerek harp tehlikesini, gerekse intikalın başarısızlık ihtimalini son derece artırmaktadır. Mamafih, çok uzun bir perspektiften bakarsak, bu durum çok mesut bir tesadüf haline gelebilir, tabii eğer geçici bir tesadüften ibaret ise. Medeniyet sonrası dünyasının en büyük problemlerinden biri de, pek muhtemeldir ki, kültürler arasında kâfi derecede bir farklılaşmayı ayakta tutmak ve yeknesaklığın bütün dünyayı kaplamasını önlemek olacaktır. Kültür değişimleri ve gelişmeleri her çağda ekseriyetle daha önce tek başına gelişmiş kültürlerin birbirleriyle münasebete geçmesi neticesinde mümkün olmuştur. Bitki ve hayvanlarda melez nesillerin yetişmesi de buna benzer. Melez hayvanlar elde ettiğimiz gibi melez kültürleri de geliştirmek mecburiyetinde isek, elimizde daima saf stokların bulunması lâzımdır. Katırın gücü ve melez mısırın verimliliği bunları yetiştirirken kullandığımız cinslerin saflığına bağlıdır. Bunun gibi, kuvvetli melez kültürler yetiştirmek gerekince de bunlara temel olan saf kültürleri muhafaza etmeliyiz. Mamafih seyahatin bu kadar kolay ve her türlü haberleşmenin son derece süratli olduğu bu çağda saf kültürlerin ayakta durması gayet zordur. Binaenaleyh, bugün kötü birer ayrılık ve ihtilâf kaynağı olarak gördüğümüz şeyler gizli birer iyilik kaynağı olabilir. Eğer sosyalist kültürle serbest-piyasa kültürü yıkıcı bir ihtilâfa düşmeksizin yanyana gelişebilirlerse

bunların devamlı münasebetleri her iki taraf için de faydalı olabilir. Bunun gibi, akıl-dışı gibi görünen bir ideoloji ile dünyadan kendisini ayıran mezhepler ve alt-kültürlerin inkişafı bile insanlıktaki farklılaşmayı muhafaza etmek için son derece faydalı birer alet haline dönebilir.

Bu ayrılık ve benzerlik problemlerinin içinde en güç olanı belki de farklı ırkların istikbali meselesidir. Çeşitli insan ırkları birbirini cinsî bakımdan kâfi derecede cezbettiği için, karışma hususunda herhangi bir coğrafi veya kültürel engel olmadığı takdirde pek muhtemelen birkaç bin yıl içinde insanlık tek bir ırk haline gelecek ve ırklar arasındaki farklar büyük bir nisbette ortadan kalkacaktır. Bazı bakımlardan böyle bir durum çok iyi görünebilir ve ırk karışmasının insanlar arasında biyolojik olmaktan ziyade kültüre dayanan birçok ihtilâfları halledeceği de muhakkaktır. Fakat insan jenetliği ve bilhassa jenetik bakımından üstünlüğe yol açan faktörler hakkında o kadar az şey biliyoruz ki, şimdiden geleceğin öjenik manzarası hakkında kehanette bulunmak imkânsızdır. Ondokuzuncu asırdaki eugenic (öjenik) hareketi insan jenetliği üzerinde kifayetsiz bir bilgiye dayandığı için pek ileri gide-memişti. Eğer biz insanı beden ve ruh itibarıyla en mükemmel hale getirecek jenetik faktörler hakkında daha doğru bilgi edinirsek, bu bilginin hemen bütün sosyal münasebetler, ahlâk ve siyasî davranışlar üzerine muazzam tesiri olacaktır. Fakat henüz bu köprüye ulaşmış değiliz ve şimdilik bu meseleyi sonraya bırakmak daha iyi olabilir. Şimdiki halde insan jenetliğine ait bilgilerimiz, sakatlık yaratan birkaç faktör müstesna, kâfi derecede ilerlemiş bulunmadığı için henüz ırk karışması veya saflığının daha iyi olacağını söyleyecek durumda değiliz. Fakat herhalde şimdi gayet sathî hususiyetlere dayanan ırk sınıflamasını bırakarak insanlığı jenetik bakımdan çok daha farklı açılardan tasnif edeceğiz. O zaman şimdi R H faktörü için yapmış olduğumuz gibi insanları tehlikeli je-

netik terkiplere (birleşim) karşı uyarabilir, hatta iyi terkipler hususunda teşvik edebiliriz. Biyolojik ilimlerdeki gelişmeye bakılırsa çok uzak görünmekle beraber, bu meseleler yine de şimdiden ziyade istikbale ait şeylerdir.

Medeniyetten medeniyet-sonrasına geçişin "iyi" bir şey olup olmadığı sualine gelince, medeniyet-sonrası çağı yaşayan çeşitli cemiyetlerin tabiatı ve kalitesini öğreninceye kadar bu suali tamamen cevaplandıramayız. Bu geçiş yaşayan ilk nesle bakarak diyebiliriz ki, pek çok hallerde insan kötü bir durumdan daha iyi bir duruma geçmiştir. Medenî cemiyetlerdeki sayısız harplere, insanları kurban eden dinlere ve büyük medeniyet abidelerinin gerisindeki köle ıstıraplarına bakınca bazen "asil vahşi" hayatına hasret duymaktan kendimizi alamıyoruz. Nitekim, on sekizinci asır filozofları bu hisse çok kapılmışlardı. Antropologlar medeniyet-öncesi devre karşı takınılan romantik tavrı biraz sarsmışlar ve bu devrin çok defa sefil olmakla kalmayıp medeniyet çağına nisbetle daha da zalim ve çekilmez bir hayatı temsil ettiğini söylemişlerdir. Yine de medeniyet öncesinin en iyi cemiyetleriyle medeniyet çağının en kötü cemiyetlerini karşılaştırdığımız zaman birincilerin lehinde bir netice çıkarıyoruz. Bunun gibi, meselâ George Orwell ve Aldous Huxley'in romanlarında anlatıldığı şekilde bir modern cemiyetin doğması da mümkündür. Bu kitaplarda anlatıldığı üzere, böyle bir cemiyette insan hayatının kalitesi ve insan haysiyeti en iyi medenî cemiyetlerdekine nisbetle çok daha aşağı durumdadır.

Burada çözülmesi gereken bir problem görülüyor. İnsanları zengin ve kudretli yapmakla aynı zamanda iyi ve faziletli yapmış olmuyoruz; nitekim hakikatte çok defa bunun aksi görünüyor. Fakat burada masumlğu cehaletle bir tutmak veya âcizlikle fazileti aynı şey saymak gibi bir hataya düşmemeliyiz. Kudretin artışı hem iyilik hem de kötülük imkânını artırır. Bizim sosyal ilimlerde

kazanacağımız bütün bilgiye sahip bir insafsız diktatörlüğün ve insanın bilhassa biyolojik tabiat üzerindeki muazzam kudretine dayanan bir kokuşmanın hüküm sürdüğü bir modern cemiyetin kurulması katiyen ihtimal dışında değildir. Diğer taraftan, medeniyet-sonrası çağın bize temin ettiği teknikler sayesinde sefaletin köklerini kurutmamız ve harbin, yoksulluğun, hastalıkların ortadan kalktığı, büyük çoğunluğuyla bugün bizim ekseriyetimizi sarmış bulunan illetlerden azade bir hayat yaşayacak cemiyetler kurmamız da mümkündür. Böyle bir cemiyete ulaşmak insafsız diktatörlükler ve tefessüh etmiş bir hayat tarzının riskine katlanmaya değer. Miskin ve âciz bir hayatın hiçbir fazileti yoktur ve elde edeceğimiz fazilet ise kudret ve iyiliğin bir birleşimi olacaktır.

Ne olursa olsun, artık geriye dönüş pek muhtemel görünmüyor. İlmin ilerlemesi insanlığın şimdiye kadar gördüğü en dönüşsüz kuvvetlerden biridir. İnsanın sahip olduğu bütün bilgi hazinesinin mahvolması ancak çok büyük bir felâketle mümkün olabilir. Büyük medeniyetlerin batıp çıkışlarında bile tamamen kaybolan bilginin miktarı şaşırtıcı derecede az olmuş ve kısa bir zaman için kaybolan bilginin çoğu çabucak yeniden kazanılmıştı. Binaenaleyh artık bir cehalet devrine veya cehalete dayanan bir ahlâka dönüş ümidi yoktur. Mukaddes Kitapta çok güzel hikâye edildiği gibi, bir defa bilgi ağacının meyvasını tatmış bulunuyoruz; Cennet artık bize kapanmıştır. Herhangi bir felâkete uğramadan kendi çocukluk çağıımıza nasıl dönemiyorsak, insanlığın çocukluk çağına da dönemeyiz. Cennet bizim için tamamen kaybedilmiştir, onun kapılarında elinde ateşten kılıç tutan bir melek muhafızlık yapıyor. Binaenaleyh, ya dünyada ümitsiz bir şekilde şaşkın şaşkın dolaşacağız, yahut da kendimizi cennete doğru zorlayacağız. Tabiata hâkim olmayı nasıl öğreniyorsak kendimize hâkim olmayı da öğrenmeliyiz. Eşyanın tabiatında ahlâkî gelişmenin imkânsız olduğunu gösteren hiçbirşey yoktur ve ister iktisadî, ister siyâsî ve-

ya sosyal sahada olsun, her türlü gelişmenin ahlâkî sahadaki bir gelişme ile yanyana yürümesi ve bu ahlâk sayesinde elimizdeki kudreti akıllıca kullanabilmemiz mümkündür. Ahlâkî gelişme şimdi bize garip görünebilecek çok çeşitli şekillerde vukua gelebilir; fakat insanlığın medeniyet-öncesinden bu yana iktisadî ve maddî kuvvetleri arttıkça onun kıymetlerinde ve ahlâk standartlarında meydana gelen değişimleri nasıl takip edebiliyorsak, yeni ahlâk normlarının da medeniyet sonrası çağa ait teknolojiye uygun bir gelişme göstereceğini düşünebiliriz.

Büyük geçişi başarmanın kaçınılmaz olduğunu ve bu hususta evvelden çizilmiş bir kaderin bulunmadığını tekrar tekrar belirtmeliyiz. Bu kitabın ilerideki bölümlerinde göreceğimiz gibi, önümüzde birtakım tehlikeler var ki bunlar ya insanlığı ve dünyayı yeni çağa geçmekten alıko-yabilir, yahut da bu geçişi nesiller boyunca, hatta binlerce yıl geciktirebilir. Bu tehlikelerin en çok aşikâr ve en acil olanı harp tehlikesidir. Bugün insanın dünyadaki bütün hayata son verecek bir cihaz inşa etmesi nazârî bakımdan mümkündür. Böyle bir ihtimaliyet son derece az olsa bile, bizi ciddiyetle düşündürecek daha başka felâketler en azından ihtimal dahilinde bulunmaktadır. Büyük çapta bir nükleer harp muhakkak ki yeni çağa geçişi nesiller boyunca geriye atacak, hatta geçmişi tamamen imkânsız bir hale getirebilecektir. Böyle bir harbin bütün dünya üzerindeki tesirini önceden kestiremediğimiz için, çok büyük bir felâkete yol açacağını bilmekle beraber bu felâketin genişliği hakkında birşey söyleyemiyoruz. Bir nükleer felâketin dünyayı bir daha ayağa kalkamayacak derecede çökertmesi mümkündür. Hatta tamiri mümkün bir yara almış olsak dahi bu felâketten kendimizi düzeltecek bir ders çıkarmamış olmamız da mümkündür. Açıkça görülüyor ki, bugün en çok muhtaç olduğumuz şey böyle bir felâket ihtimalini hiç görülmeyecek derecede bertaraf etmektir.

İntikalin başarılmasını uzun zaman geciktirebilecek bir başka tehlike de nüfus artışıdır. Medeniyet sonrasına ait birkaç tekniğin mevcut medenî cemiyetleri birkaç yüzyıl içinde felâkete sürükleyeceğine dair inancın esas sebebi belki de budur. Modern ilâçların ve tıp bilgisinin medenî cemiyete yaptığı ilk tesirlerden biri de ölüm hızının, bilhassa çocuk ölümlerinin, büyük bir nisbette ve süratle düşmesidir. Bu düşmenin doğum hızında da bir düşme ile birlikte gittiği hal pek nadirdir. Bu yüzden medeniyet-sonrası tekniklerin istikrarlı bir medenî cemiyete yaptığı ilk tesir nüfusta muazzam bir artış yaratmak oluyor. Bu artış o kadar büyük olabilir ki cemiyet kendini yeni duruma intibak ettiremez. Bilhassa sayısı gittikçe artan genç nüfusun eğitimi için kâfi derecede kaynak bulamaz. Binaenaleyh, kısa bir devre için sefalet ve ıstırapı büyük bir nisbette kaldıran bir gelişme uzun vadede çözümlmesi imkânsız olacak kadar büyük problemler doğurabilir.

Üçüncü bir tehlike bizzat teknolojiye ait bir tehlikedir: Tükenmesi mümkün kaynaklara bağlı kalmayan yüksek seviyede ve istikrarlı, sağlam bir teknoloji kurmayı başarabiliriz. Bugünkü teknik en yüksek seviyesinde bile, enerji ve madde kaynakları bakımından dünyada jeolojik devirlerden itibaren birikmiş bulunan kaynaklara dayanmaktadır. Birkaç asır sonra, en fazla birkaç bin yıl içinde, bu kaynaklar tükenecek ve insan ya daha iptidaî bir teknik seviyeye düşecek, yahut da mevcut bilgisini çok daha ileri götürmek zorunda kalacaktır. Bereket versin ki, istikrarlı ve yüksek seviyeli bir teknolojiye kavuşmanın mümkün olacağını gösteren işaretlere rastlıyoruz; ancak şimdiye kadar bu seviyeyi tutturduğumuzu katiyen iddia edemeyiz.

Dördüncü bir tehlike ihtimali de bizzat insanın tabiatından doğuyor. Şimdi bizim karşımızdaki tehlike ve zorluklar medeniyet-sonrası cemiyette tamamen ortadan kalkmış olur ve insanın ölümden başka korkusu kalmaz-

sa, o zaman yaratıcı gücümüz tükenecek ve can sıkıntısı içinde enerjimizi harcamaya imkân bulamayacak mıyız? Bu cevabı imkânsız bir sualdir, fakat uzak gelecek hakkındaki bütün nikbin düşüncelerin ötesinde böyle rahatsız edici bir sual bulunmaktadır.

Bütün bu tehlikeli tuzaklar ilerideki bölümlerde geniş bir şekilde ele alınacaktır. Bu arada büyük geçişin tabiat ilimleri ve sosyal ilimlerdeki kaynaklarını daha teferuatlı olarak inceleyebiliriz.

II

İLİM: BÜYÜK GEÇİŞİN TEMELİ

İnsanlığın geçirdiği bu iki büyük geçiş de esas itibarıyla insan bilgisinin durumundaki değişmelerle, yani bir öğrenme hadisesiyle izah edilebilir. Öğrenme sosyal değişmenin yegâne kaynağı değildir. Mesela Buz Çağı esnasında buzların ilerlemesi veya çekilmesi gibi tamamen maddî hadiselerden doğan derin değişmeler de bu arada sayılabilir. İklim değişimleri, bulaşıcı hastalıkların yayılması, hayvan sayısının artması veya çevredeki diğer gıda kaynaklarının çoğalması da insan kültüründe derin değişmeler meydana getirebilir. Bununla beraber, bizim büyük intikal dediğimiz uzun, devamlı ve dönüşsüz vetire birinci derecede insan öğrenmesi ve bilgi kazanma işi ile ilgilidir. Ne kadar iptidaî olursa olsun, hiçbir insan veya hayvan topluluğu bir çeşit bilgi olmaksızın yaşayamaz. Kuş yuvayı nasıl yapacağını, karınca nasıl karınca gibi davranacağını bilmelidir. Hayvan topluluklarında bilginin pek büyük bir kısmı irsiyetle kazanılır, yani jenlerle tayin edilen büyüme hadisesi hayvanın bünyesine bu bilgileri sokar. İnsan cemiyetinde ise, en iptidaî olanlarında bile, cemiyeti yürütmek için gerekli bilginin ancak pek az bir kısmı doğuştan kazanılmaktadır. Kültürle devam

eden insan bilgisinin hemen hepsi çocukluktan itibaren öğrenilmiş şeylerdir. Binaenaleyh, cemiyette bilginin artmasına tahsis edilen bazı kaynakların bulunması gerekir. Biz buna "bilgi endüstrisi" diyebiliriz. İlkel cemiyette bu endüstri ihtisaslaşmamıştır; orada baba ve anneler, büyükbaba ve büyükanneler, diğer akrabalar ve kabilenin bilgili adamları zamanlarının bir kısmını çocukların ve gençlerin tahsiline ayırarak onlara kendi kültürleri için zaruri olan şeyleri öğretirler. Çocuklar bilginin büyük bir kısmını herhangi bir mektep tahsili yapmaksızın öğrenir, yani grubun diğer üyeleri ona tahsil için ayrıca bir zaman ayırmamışlardır. Hatta ileri cemiyetlerde bile yerli dilin öğrenilmesi daha çok bu gayri resmî metotlarla olur; insanların birbiriyle anlaşmasına yarayan birçok itiyatların ve âdetlerin öğrenilmesi de böyledir. Mamafih bütün cemiyetlerde sosyal faaliyetlerin muayyen bir kısmı çocuk yapma, yetiştirme ve öğretmeye ayrılır.. Çocuklar böylece yaşlanma ve ölüm neticesinde devamlı bir şekilde kaybolan bilgi ve maharetleri devam ettirirler. Cemiyeti bir bütün olarak alırsak, bilgi oldukça çabuk yıpranabilir bir şeydir. Bir adam öldüğü zaman onun üzerinde taşıdığı bilgi de cemiyet için tamamen kaybolur. Bilgiyi taşıyan fert bile devamlı unutmaya maruzdur ve eski bilgileri yeniden öğrenmesi gerekir.

Eğer bilgi endüstrisi, yahut bir cemiyette bilgi artışı-na tahsis edilen topyekûn kaynaklar yaşlanma ve ölüm yoluyla kaybolan bilgiyi ayakta tutmaya ancak kâfi geliyorsa, cemiyet durgun bir vaziyette kalıyor demektir. Her yeni nesil büyüdükçe, cemiyetteki rol sistemi içinde bir önceki neslin yerini tam manasıyla alacaktır. Medeniyet-öncesi cemiyetlerde, bilhassa paleolitik cemiyetler gibi en eskilerde bu durgunluk normaldi. Nesiller boyunca, binlerce, hatta yüzbinlerce sene çocukların tıpatıp babaları gibi yetiştiği bir cemiyeti bugünkü modern insan adeta tasavvur edemez. Bizim cemiyetimiz değişmeye o ka-

dar alışmıştır ki, insan tarihinin büyük bir kısmında değişmenin çok nadir bir hadise olduğunu ve cemiyette durgun dengenin uzun devreler boyunca normal hali teşkil ettiğini aklımız almıyor. Bugünkü bazı ileri cemiyetler içinde bile, Amerika Birleşik Devletlerindeki Amish kültürü gibi, ufak alt-kültürlere rastlıyoruz ki bunlar çocukları dış dünyadan uzak tutmak ve onlara sadece yerli kültürün karakteristik bilgi ve kıymetlerini vermek suretiyle nesiller boyunca hiç değişmeden kendilerini muhafaza etmişlerdir.

Medeniyet-öncesi cemiyette bilgi endüstrisi ölümle kaybolan bilginin yerini doldurmaya ancak kâfi geldiği gibi, yenilik de pek hoş gitmez ve cemiyetin kıymet sisteminde yeniliğe çok düşük bir yer verilir. Gençlerin yaşlıları aynen taklit etmesine büyük kıymet verilir; şiddetli cezaları göze almadan eski usulleri ihlâl etmeye imkân yoktur. Bunun sebebi belki de cemiyetin varlık sahasının çok ufak olmasıdır; öyle ki herhangi bir yenilik cemiyetin varlığına karşı bir tehdit sayılabilir ve mevcut kültürü bir nesilden diğerine olduğu gibi nakletme ihtiyacından dikkati uzaklaştırıyormuş gibi telakki edilir. Hayatın dış hudutları o kadar belirsizdir ki, herhangi bir yeniliğin mevcut teknikleri geliştireceği anlaşılsa bile topluluğun varlığını tehdit edermiş gibi görünür.

İnsanın hayvan ve mahsul yetiştirmeyi nasıl öğrendiğini ve nasıl istikrarlı bir ziraat hayatına geçtiğini katıyetle bilmiyoruz. Diğer gelişme şekillerinin köklerine dair bilgimize dayanarak belki bir tahminde bulunabiliriz. Buz çağının son devrinde buzların ilerlemesi paleolitik insanı eski yerleşme bölgelerinden çıkmaya ve eski itiyatlarını bırakmaya zorladı; Meksika, Akdeniz ve Yakın Doğu yarımadaı yerleşme bölgeleri oldu. Çöl hem Suriye ve Filistin sahillerini hem de Mezopotamya sahasını birer yarımada haline getirmişti. Bu şartlar altında yeni yerleşme bölgelerindeki kalabalık hayatı gittikçe zorlaştırmış ve eski hayat tarzlarını elverişsiz hale getirmiş ola-

bilir. Çok defa nesiller boyu nisbeten istikrarlı bir hayat-tan sonra cemiyetin şartlarında meydana gelen bir kötüleşme ilk defa olarak eski tanrılar, eski hayat tarzları ve hatta yaşlıların bilgisi hakkında şüphe uyandırır. Bu şartlar altında yenilik yapanlara bir şans açılıyor ve bir yenilik bazı karizmatik hadiselerle, yani ruhanî ve sosyal nüfuza sahip kimselerin müsait davranışlarıyla bir arada vuku bulursa kabul edilebiliyor. Mamafih, ziraatin başlangıcı nasıl olursa olsun, bugün biliyoruz ki yerleşik ziraatin ve hayvan ehlileştirip yetiştirmenin başlangıcına sekiz veya on bin yıl kadar önceki Mezopotamya'nın yukarısındaki ilk neolitik köylerde rastlanmaktadır.

Ziraat bir defa yerleşince cemiyet artık daha az güvensiz oluyor ve ihtiyaçtan fazla gıda maddesi yetiştirmeye yöneliyor. Bu durumda fazla gıda mahsulünün bilgi endüstrisine tahsis edilmesi mümkündür; mevcut kaynakların pek büyük bir kısmı gibi cemiyetin geniş bir bölümü de bilgi elde etme ve yayma işine ayrılabilir.

Birinci büyük geçiş hakikatte birbirinden oldukça farklı iki kısma ayrıldığı için burada pekâlâ iki ayrı geçişten bahsedebiliriz. Birinci kısım ziraat inkılâbı ile birlikte paleolitik ve mezolitik devirlerin avcı ve toplayıcı kültürlerinden neolitik devrin ziraat köylerine geçiştir. İnsan bu devirde henüz madenleri kullanmıyordu, fakat artık ilk ideolojileri ve misyonları geliştirmeye kâfi gelecek kadar gıda temin edebiliyordu. Akdenizden Britanya'daki Carnac'a ve İngiltere'deki Stone-henge'e kadar uzanan taş abideleri bu ideolojik gelişmenin delilleri olarak görülebiliriz. Kaynağını yakın Doğudan alan ziraat inkılâbı Batıda Atlantik'e, doğuda da Gine, hatta belki Amerika'ya kadar yayıldı. Mamafih Meksika ve Peru'daki neolitik ziraat ve medeniyetlerin kendiliğinden mi doğduğu, yoksa Bering boğazı yoluyla ilk gelen "misyonerler" tarafından mı getirildiği henüz bilinmiyor. Sonra milattan önce 3000 yıllarında bu ilk büyük intikalin ikinci kıs-

mı, yani şehir inkılâbı başlıyor; ziraatten elde edilen fazla gıda artık sitelerde toplanmaktadır; toplu ziraat gibi madencilik de Mezopotamya'nın kuzeyindeki dağlarda başlıyor. İlk siteler Mezopotamya'da kuruluyor ve madenlere dayanan sanayi inkılâbı bu gelişmede önemli rol oynuyor.

Mamafih, uzun vadedeki gelişmeleri gözönüne alırsak, yazının icadı madenlerin elde edilmesinden ve işlenmesinden çok daha önemli olmuştur. Üstelik yazı mekteplerle bir arada gidiyor ve ilk sitelerin harabeleri arasında mekteplere rastlıyoruz. Böylece yazı, kültürün intikali için yeni bir alet teşkil ediyor.

Bu icadın kaynakları hakkında da pek az şey biliyoruz. Fakat bunun ilk sitelerin ve bizzat medeniyetin başlamasıyla aynı zamana rastladığı bilinmektedir. Ziraatin ortaya çıkması cemiyetteki kaynakların büyük bir kısmının bilgi endüstrisine ayrılmasına imkân verdiği gibi, yazı da bilgi endüstrisinde muazzam bir teknik gelişmeyi temsil etmektedir. İnsanlık tarihinde ilk defa olarak bir cemiyetin bilgisi sadece sözlü intikale veya yaşlıların hafızalarına dayanmaya mecbur değildir. Bu bilgi yazıya geçirilebiliyor ve geçmişle bugün arasında bir temas kuruluyor, cemiyetin bilgi yükü insanların hayatlarına bağlı kalmadan muhafaza edilebiliyor. Yazıdan önceki cemiyet devamlı şekilde ölüm yoluyla bilgi kaybı gibi korkunç bir tehlike içindedir. Meselâ bir bulaşıcı hastalık yaşlı insanları henüz kabilenin geleneklerini gençlere öğretmeden önce öldürecek olursa, bilgi bir daha geri getirilemeyecek şekilde kaybolur. Yazı bulunduğu takdirde bilgi tabletler ve papiruslar üzerinde muhafaza edilebilir; hatta bilgiyi kafalarında taşıyan akıllı kişiler öldükten sonra bile, eski yazılar okunduğu müddetçe bu bilgiler gençler tarafından yeniden öğrenilebilir. Üstelik, yazının çoğaltılması da mümkündür, yani kitaplar yazılabilir ve bilgi halk arasında eskiden olduğu gibi yüz yüze karşılaşma usulüne nisbeten daha elverişli bir şekilde yayılabilir. Ya-

zı bulunmayan bir cemiyette bilgi ancak ona sahip olan insanın etrafında oturarak kendisini dinleyen küçük bir grup tarafından elde edilebilir. Buna mukabil yazısı olan bir cemiyette bilgi kitaplar yoluyla, bunlar el yazması olsa bile, aynı zamanda pek çok kimselere nakledilebilir. Bir kitap bir defa yazıldıktan sonra artık yıllarca, pek çok kimse tarafından ve defalarca okunabilir.

Bir cemiyet bir defa yazılı kaynaklara sahip olunca artık bilginin kaybolması tehlikesi çok azaldığı gibi, bilgi artışı da âdetâ zarurî bir hale gelir. Bugünkü nesil dünyadan aldığı bilgi dağıncılığına ilaveler yapabilir. Eski devirlerde Girit İmparatorluğunun yıkılması, İskenderiye kütüphanesinin yanması, yahut Çin'de "kitap yakılması" gibi felâketlerle yazılı bilgilerin kısmen kaybolması bile çok önemli bir tesir yapmaz. Herşeye rağmen bilgi kaybetme tehlikesi yazıdan önceki cemiyete nazaran çok daha azdır ve kitaplarda veya bir kütüphane içinde bir tek kafanın veya bir grup kafanın taşıyabileceği bilgiden çok daha fazlasını muhafaza etmek mümkündür. Binaenaleyh yazıya sahip olan bir medenî cemiyet, medeniyet öncesi cemiyet gibi durgun kalamaz. Bizatihi yazının mevcut olması bu durgunluğu kaldırır, çünkü bilgi devamlı surette birikmektedir ve bilgi biriktikçe cemiyet de değişmek zorundadır. İlk medenî cemiyetler pek küçük topluluklardı ve nüfusları da pek azdı. Bunların pek çoğu harplerle yıkıldı ve taşıdıkları bilgi de kayboldu. Fakat yine de bütün medeniyet tarihini hesaba katarsak, herhalde yavaş dahi olsa devamlı bir bilgi artışı olmuştur ve bu artış, aşırı şiddet ve çöküş halleri müstesna, kayıp miktarını daima geçmiştir. Diğer taraftan şuna da işaret etmeliyiz ki medenî cemiyetlere mahsus bilginin büyük bir kısmı iktisadî gelişme veya dar manada teknik değişme bakımından hiç faydası olmayan birtakım merasimlere ait bilgiden ibarettir. Bunlardan birçoğu yanlış bilgidir, yani doğru olmayan ve belki insan refahı bakımından menfi rol oynayan

yan iddialardan ibarettir. Meselâ Aztekler çok miktarda insan kurban edilmedikçe mısır mahsulünün iyi olmaya-
cağına inanıyorlardı. Bu çeşit bir bilgi cemiyetin alaca-
ğından ziyade borç hanesine yazılabilecek mahiyettedir. Bütün medenî cemiyetler batıl itikatlara kıymet vermiş-
lerdir; medenî cemiyetlerdeki istikrarsızlık ve her birinin
ancak birkaç yüzyıl yaşayabilmiş olması, dayandıkları bil-
ginin yetersizliğini ve çok defa zararlı olduğunu gösteren
birer delildir.

Medenî memleketlerde bile erişilen bilgiye halk bil-
gisi denilebilir, zira bu bilgi formel tahsil vasıtasıyla veya
mekteplerden ziyade aile içinde yahut şahsî münasebet-
ler yoluyla edinilmektedir. Medenî cemiyetlerin en bariz
vasıflarından biri de keskin hudutlarla iki sınıf halinde
ayrılmış olmalarıdır. Bir tarafta kitaplarla, kütüphaneler-
le ve öğretmenler vasıtasıyla mektep bilgisi edinmiş olan-
lar, diğer tarafta da sadece halk bilgisine sahip olanlar.
Şüphesiz bu birinciler yüksek tabakayı ve idareci sınıfı
teşkil ederler; ikinciler ise köylü kitlelerinden ve vasat
halktan ibaret idare edilen sınıfı teşkil ederler. Halk bil-
gisi gayet yavaş bir şekilde birikir, zira bu bilgi ebe-
veyn-çocuk münasebetleriyle o kadar içiçedir ki, halk bil-
gisinden şüphe etmek ebeveyn otoritesinden şüphe et-
mek manasına gelir. Bir halk kültüründe ebeveyn otori-
tesi o kadar kuvvetlidir ki, bu otoriteye karşı gelmek top-
luluğun en aziz kıymetlerine ihanet etmek sayılır. Bu
yüzden zararlı hurafeler nesiller boyunca devam edebilir,
çünkü batıl itikatların tahkik edilmesi çok güç olduğu gi-
bi, böyle bir tahkike kalkışmak da iyi karşılanmaz. Bugün-
nün geleneksel veya görünüşte medenî cemiyetlerinde
bir iktisadî kalkınma hareketi meydana getirmekte karşı-
laşılan güçlüklerin büyük bir kısmı işte böyle bir hareke-
tin daima ebeveyn otoritesini, bilhassa anne otoritesini
bir dereceye kadar sarsması ve bu yüzden psikolojik güç-
lüklerle yol açabilmesidir.

Bütün medenî cemiyetlerde idareci sınıfın okulları ve aile dışında muayyen bir derece formel tahsilleri vardır. Mamafih, burada bile öğretilen bilginin mahiyetini değiştirmek ekseriya güç olur. Bilgi çok defa otoritesi söz götürmeyen ve bir nevi ebeveyn yerine geçen mukaddes kitaplar içindedir. Mekteplerde yerine göre Çin klasikleri, İncil ve Tevrat, Kur'an veya Aristo öğretmeye büyük bir yer verilir. Bu şartlar altında idareci sınıfın okulları bile bilginin kaynağı ve intikali bakımından halk bilgisinden fazla bir fark göstermez. Binaenaleyh, okuma yazmanın ve kitap neşrinin bilgi birikmesine yaptığı büyük yardımlara rağmen, klasik medeniyete dahil cemiyetlerde bilgi gayet yavaş bir şekilde artar ve yenilik getirenlere ekseriya şüphe ile bakılır. Mamafih, cemiyet bu bilgi artışına ne kadar engel koyarsa koysun bu birikmeye hiçbir zaman mâni olamaz. Eski Sümerlerden Avrupa Ortaçağına, ondokuzuncu asır Japonyasına, yirminci asırdaki Çin ve Hindistana kadar bilginin devamlı bir şekilde ilerlediğini takip edebiliriz.

Ziraat nasıl yazının ve medeniyetin doğuşuna yol açmışsa, medeniyet tarihi boyunca yavaş yavaş bilginin birikmesi de ikinci büyük geçiş ve ilmin gelişmesine yol açtı. Bu ilim hareketinin kökleri birinci büyük geçişin köklerine nisbetle daha az karanlıktır. Mamafih yine de bilhassa Batı Avrupa'da milattan sonra altıncı asırdan itibaren bilgi ve tekniğin devamlı bir şekilde gelişmiş olmasına rağmen, ikinci büyük geçişin tarihi seyrini takip ederken birçok çetrefil problemlerle karşılaşırız. On beşinci asırda Avrupada matbaanın icadı hadisesine mühim bir yer vermek çok doğru olur. Çinde matbaa daha evvel icat edildiği halde orada niçin aynı gelişmenin görülmediği hayli ilgi çekici bir sual teşkil ediyor. Belki de Çin lisanının güçlüğü matbaanın Avrupadaki kadar geniş ve derin bir tesir yapmasına mâni olmuştur. Yazının icadı gibi matbaanın icadını da bilgi endüstrisinde, bilhassa

bilginin yayılmasında bir teknik gelişme olarak saymak gerekir.

Tıpkı matbaa gibi ilmin temellerini hazırlayan bir başka ilim-öncesi icat da saattir. Onbeşinci asır Avrupası mekanik sahasında, bilhassa çok karmaşık bir tertibi olan ve büyük maharete ihtiyaç gösteren saat mekanizmasının inkişafında büyük gelişmelere şahit olmuştur. Hiç şüphesiz bu başarılar nesiller boyunca insanların zihnini animistik olmaktan ziyade mekanistik bir kâinat telâkkisine doğru döndürdü. Onaltıncı asırdaki reform hareketleri o zamanın düşünce sisteminde büyük bir şok tesiri yaptı. Gerçi bu hareket eski düşünce sistemini tamamen kaldırmış olmadı ama, yeni idealler yaratmak ve Ortaçağın monolitik sistemini yıkmak suretiyle hiç değilse yeni fikirlerin önünü kapayan bazı engelleri ortadan kaldırmış oldu. Herhangi bir otoritenin kuvveti bilhassa kendisine meydan okuyacak başka bir kuvvetin bulunmayışına bağlıdır. Eğer bu otorite herhangi bir sahada başka bir kuvvete yenilirse diğer sahalarda da rekabetle karşılaşması çok muhtemeldir. Luther, Papanın manevî ve dünyevî otoritesine muvaffakiyetle meydan okuyunca başkaları da Aristo veya Calinus'un otoritesini kırabileceklerini ümit ettiler. İlme giden yol bir labirente benzetilebilir. Bazı cemiyetlerde, meselâ Çinde, birçok ümit verici başlangıçlar neticede çıkmaza girmiştir. Avrupada ise, belki de daha ziyade şansa bağlı olmak üzere, birçok çıkmazlarla karşılaşılmasına rağmen daima açık yolu bulabilen bir adam çıkmıştır; Newton'a ve Einstein'a giden yol hayli dolambaçlı olsa da.

İlmin gelişmeşi bilgi edinme tarzındaki köklü bir değişme olarak tasvir edilebilir. Yazının zaman geçtikçe genişleyen bir okur-yazar zümre yaratmadaki muazzam rolüne daha önce işaret etmiştik. Halk kültürü esas itibarıyla hali hazırda dayanır; bu kültürde kahramanların hatıraları ve geçmişe ait bazı hikâyeler bulunmakla beraber, mazi ve istikbal mühim bir yer işgal etmez. Buna muka-

bil, yazının gelişmesi neticesinde okuyan bir zümrenin doğmasıyla birlikte, çoktan ölmüş insanların yazdıkları kitaplar en az yazarların sözleri kadar büyük bir tesir kazanmaktadır.

Bilgin adam, mazinin derinliklerine kadar giden bir muhabere şebekesi içinde yaşar ve hareket eder. Bu mânada ilim adamı da bir bilgindir, fakat bilginden daha te-sirlidir.¹ Bilgin esas itibariyle maziden kalma metinler üzerinde derinleştiği ve yazılmış eserlerle uğraştığı halde, ilim adamı insanların eserleriyle birlikte tabiatın kitabını da okur. Bu görüş ilmin ilk devirlerinde ilmî çalışmanın ehemmiyetini göstermek üzere sık sık kullanılmıştır. Üs-telik, bilgin maziden kalma esreleri alıp onları kelime ke-lime incelediği gibi, ilim adamı da tabiat denilen kitabı son derece dikkatli bir müşahede ile tetkik ediyor. Bu su-retle ilmin yavaş yavaş gelişmesi eskiye nisbetle daha sür-atli ve daha emin bir şekilde organize edilmiştir. Önce-leri, onbeşinci ve onaltıncı asırlarda bu işi bazı fertler üzerlerine almışlardı. Fakat onyedinci asra gelinceye ka-dar ilim adamları artık muhabere ve neşriyat yoluyla bir araya gelen bir beynelmilel cemiyet teşkil etmişler ve ilim cemiyetleri halinde teşkilatlanmaya başlamışlardır. On-yedinci asrın ikinci yarısında Londra'da Royal Soci-ety'nin kuruluşu mühim bir dönüm noktası teşkil ediyor. Artık ilim teşkilâtlı bir zümre halinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Mamafih, o zaman bile ilim hâlâ büyük bir nisbette amatör insanların faaliyetine inhisar etmiş ve il-min bu amatörlük devresi ondokuzuncu asra kadar sür-müştür. Ancak yirminci asırdadır ki, ilim tamamen bir meslek halinde cemiyetin köklü ve teşkilâtlı bir parçası haline geldi.

Bilgi endüstrisindeki bu inkılâbı biraz daha yakından inceleyelim. Bilginin gelişmesi şu üç mefhumdaki geliş-

¹ *Bilgin* İngiliz dilindeki *scholar*, *ilim adamı* ise *scientist* kelimesi karşılığıdır.

meye tekabül ediyor: Tasavvur veya düşünce, bu tasavvurdan çıkarılan istidlal veya tahmin ve nihayet tasavvuru doğrulayan veya yalanlayan mesaj. Tasavvur, belli bir insanın zihnî muhtevası demektir, yani bilginin subjektif muhtevasıdır.¹ Bir insanın dünya tasavvuru, bütün inançları, zaman ve mekân içinde kendisi ve dünyası hakkındaki telâkkileri, sebep-netice münasebetleri hakkındaki fikirleri ilh... onun zihnî muhtevasını teşkil eder. Biz dünyadaki tasavvurumuzdan devamlı surette istikbale ait tahminlerde bulunuyoruz, yani gelecekte olacak şeylere ait kehanetlerimiz bulunmaktadır. Meselâ ben yarın sabah evimden çıkarak bir odaya gideceğimi ve orada toplanmış bir gruba ders vereceğimi tasavvur ediyorum. Bu istidlâl benim zaman, mekân ve sebep-netice zinciri hakkındaki tasavvurlarımdan, içinde yaşadığım sosyal sisteme ait tasavvurlarımdan ilh... çıkarılmıştır.

Bizim tasavvurlarımıza veya zihnî muhtevamıza o andaki muhitimizden devamlı surette mesajlar, haberler gelir. Bu mesajlar bizim tahminlerimizi ya doğru çıkarır, yahut da tekzip eder. Meselâ ben yarın sınıfa giderim, fakat orada hiç kimse bulamamış olabilirim. Gözlerimden ve kulaklarımdan zihnime gelmesini beklediğim mesajlar gelmezse, umduğumu bulamamanın verdiği sıkıntı ile bazı şeyler yapmak mecburiyetinde kalırım. Şu üç şeyden birini yapabilirim. Mesajların hakikatini inkâr eder ve bunların yanlış veya hayalî şeyler olduğunu söyleyebilirim. Yahut, ümitlerimi dayadığım istidlâlin hakikatini inkâr eder ve "olmayacak şeyleri beklemesem daha iyi olurdu" diyebilirim. Yahut da bizzat zihnî muhtevamı, yani tasavvurumu değiştirebilirim. Meselâ yarın sınıfa gider ve orada kimseyi bulamazsam, kendi kendime "ben rüya görüyorum, gelen mesaj yanlış" der ve uyanmaya çalışırım. Eğer uykuda olmadığımı ve duyularımın beni aldatmadığına, mesajların inkâr edilemeyecek kadar sıh-

¹ Bu mefhumun daha geniş bir izahı için bak: K. E. Boulding, *The Image*, University of Michigan Press, 1956.

hatli olduğuna kendimi inandırırsam, bu defa yapmış olduğum istidlâli inkâr edebilirim. Diyebilirim ki, "ben yarını Perşembe zannettim, halbuki aslında Çarşamba idi"; yahut "yarın bayram olduğunun farkında değildim". Burada benim temel tasavvurum değişmiyor, fakat o tasavvura dayanarak yapmış olduğum istidlâli yeniden organize ediyorum. Mamafih, ne mesajı ne de istidlâli inkâr edebilirsem, bu defa dünya hakkındaki tasavvurumu değiştirmem gerekir. O zaman meselâ işimden kovulduğuma, şüpheli bir şahıs haline geldiğime, yahut mutlaka düşündüğümünden daha başka bir insan olduğuma, içinde yaşadığım sosyal sistemin kökten değiştiğine kanaat getirebilirim.

Akıl hastaları, bilhassa şizofrenler ve paranoitler, dünya hakkındaki tasavvurlarını yeniden düzenleyemezler, çünkü böyle bir organizasyon onlar için çok ıstıraplı olur. Bu yüzden, hayal kırıklığına uğradıkça; devamlı surette kendilerine gelen mesajları veya onlardan yapılan istidlâlleri reddederler. Meselâ paranoit, herkesin kendisinden nefret ettiğine inanabilir ve başkalarının her hareketini bu inancı destekleyen birer delil olarak tefsir eder; dostça bir jestin arkasında daima sinsi bir saik bulur. Şizofreninin ilerlemiş hallerinde ise hasta kendi duyu organlarını tamamen kontrol altına almıştır; tahayyül ettiği şeyleri gerçekten görür, işitir ve dokunur; dünyanın gerçek olan yönlerini katiyen idrak etmez. Herşey kendi tasavvurlarından doğduğu için, bu tasavvurların bozulması na imkân yoktur.

Tasavvurlardaki katılık bilginin gelişmesine açıkça mâni olmakla beraber, biz hakiki bir dünya tasavvurunun hangi şartlarda en iyi bir şekilde elde edileceğini bilmiyoruz. Bu sahadaki bilgimiz birçok ihtimallerle doludur. Tasavvurdaki mutlak katılık bilginin gelişmesine mâni olsa da, tam bir esneklik de aynı derecede kötü bir rol oynayabilir. Bazen bizim yaptığımız istidlâller yanlış, bazen

de aldığımız mesajlar bozuk olur. Bu gibi hallerde tasavvurda bir dereceye kadar katılık iyidir. Meselâ suya batırılan bir çubuğun hakikatte kırıldığına inanmıyoruz; cisimlerin uzaklaştıkça küçük, yakınlaştıkça büyük görünmesine rağmen bunların hakikatte değiştiğine de inanmıyoruz.

Sosyal sistemlerde bu durum daha açık bir şekilde ortaya çıkıyor. Sosyal sistemler üzerinde istidlâl yapmak ekseriya çok güç ve alınan mesajlar da çok defa müphemdir. Eğer gazetede okuduğumuz birşey bizim tasavvurlarımıza aykırı düşüyorsa, gazetenin yanlış yazdığına veya kasten bizi aldatmaya çalıştığına inanmakta hiçbir saçmalık yoktur. Üstelik, ancak ihtimale dayanan istidlâller yapabildiğimiz sistemlerde -ki, hemen bütün sosyal sistemler böyledir- umduğumuzun çıkmaması pekâlâ kötü şansa bağlı olabilir, bu yüzden dayanmış olduğumuz ihtimaliyetin mahiyetini iyice öğrenmeden önce pek çok müşahedeler yapmamız gerekir. Üstelik, bütün mesajlar bir süzgeç veya sansürden geçerek bize gelmektedir ve mevcut bir tasavvuru doğrulayan mesajların bu süzgeçten geçme ihtimali, aksi yöndeki mesajlara nisbetle çok daha yüksektir. Dünya tasavvurumuzun kendi hüviyetimize ve şahsımıza vermiş olduğumuz kıymete bağlı bulunduğu hallerde durum böyledir. Meselâ bütün hayatını ve şahsî hüviyetini muayyen bir ideoloji etrafında kurmuş olan bir insan, ideolojisinin çizmiş olduğu dünyayı hiç de değiştirmek istemez; değiştirdiği takdirde kendi hüviyetini inkâr edeceğini zanneder. Bu türlü hallerde onun kıymet sistemi, bir süzgeç gibi, mevcut tasavvurlara aykırı olan bütün mesajları dışarıya atar. Şüphesiz, arada sırada bunun tersi olur; yani bir insan daha evvelki dünya tasavvurunu ve bu tasavvura bağlı olan şahsî hüviyetini reddederek yeni bir tasavvur etrafında yeni bir şahsiyet kurar. Mamafih, bu çeşit değişmelere, bilhassa ileri yaşlarda, nadir rastlıyoruz.

İlme dayanıyor dediğimiz bir çağda bile batıl itikatların devam etmekte olması, katiyetsizlik hallerinde eski tasavvurların ne kadar kuvvet kazandığına bir delil teşkil etmektedir. Meselâ astrolojinin ilim olmadığını çok eskidenberi bildiğimiz halde, en ileri cemiyetlerde bile günlük gazetelerin yıldız falı neşretmesi gayet garip bir hadisedir. Mamafih, yıldız falının kehanetleri gayet müphem olduğu için, devam edebilir; zira aldığımız mesajların bu kaypak kehanetlere uydurulması nisbeten kolaydır ve belki de falın kehanetleri dünyayı tehlikeli ve müphem bir halde idrak eden bazı kimselere bir emniyet hissi vermektedir.

Şu halde, onyedinci asırdan bu yana gelişen ilim adamları zümresi nasıl oldu da gerçeğe -hiç değilse insanın tabiat üzerindeki tesiri bakımından gittikçe daha çok yaklaşan bir dünya tasavvuru yaratmaya muvaffak oldu? Bu suale birçok cevaplar verilebilir. Herşeyden önce, dünya hakkındaki ilmî tasavvur esas itibarıyla bu tasavvura sahip olanların şahsî hüviyetlerine pek tesir etmeyecek noktalarla ilgili idi. Mamafih, bu cevap tamamen doğru sayılmaz. Hatırlanacağı gibi, Galile kendisinin ilim adamı hüviyeti ile Katolik hüviyetini uzlaştırmakta çok güçlük çekmiştir. Yirminci asırda bile Sovyetler Birliği'ndeki ilim adamları âlim hüviyetleriyle Rus veya komünist hüviyetlerini bilhassa biyoloji sahasında uzlaştırmakta güçlük çekmişlerdir. Mamafih, bugün halen iyice bilmediğimiz bazı sebeplerle, ilim adamları zümresi öyle bir ahlâkî kıymetler sistemi meydana getirmiş bulunuyor ki, bu sistemde ferdî hüviyete ne kadar değer verilirse verilsin yine de hakikat birinci planda gelmektedir. İlim ahlâkına göre, bir âlim kendi nazariyesinin aksi ispat edilince dahi bundan bir zevk duymalıdır. Gerçi tatbikatta bu zevk pek fazla duyulmuyor; çünkü ilim adamı da nihayet bir insandır ve bir insanın hüviyeti onun kurmuş veya geliştirmiş olduğu nazariye ile bizim zannettiğimizden çok

daha sıkı bir münasebet halindedir. İlim tarihinde nice şahsî münakaşalar biliyoruz ki, bir ilim adamının kendi hüviyetinin dayandırmış olduğu nazariyeyi bir türlü feda edemeyişi ilmin ilerlemesine gerçekten engel olmuştur. Yine de bu gibi haller kaide olmaktan ziyade birer istisna sayılmalı ve ilim adamlarının bilgiyi geliştirmede kazandıkları başarının büyük bir kısmı bizzat bu ilim ahlâkının işleyişine bağlanmalıdır. Bu ahlâk sisteminde hakikati kendi şahsına üstün tutmak en yüksek kıymet haline gelmiş ve gerek şahsî, gerekse millî gururun hakikate tabi kılınması bir kaide olmuştur.

İlim adamlarının başarısına ikinci büyük sebep de, yapmış oldukları istidlâllerin, müşahedelerin veya aldıkları mesajların reddedilmesine karşı kendilerini korumuş olmalarıdır. Eğer müşahedeleri bir nazarî tasavvuru tekzip etmişse, ilim adamı kendi nazarî modelinde ve bu modelden çıkardığı tahminlerde matematiğin yardımı ile hataya karşı kendini korur. Bu demektir ki, ilim adamının yaptığı tahminlerde tamamen ampirik bir istidlâl sisteminin ihtiva etmediği bir zarurî münasebet hali mevcuttur. İlmî istidlâller müşahedelerden değil, fakat nazariyelerden çıkar. Bu çok mühim nokta ekseriya yanlış anlaşılmaktadır. Meselâ biz güneşin doğduğunu pek çok defalar müşahade etmişizdir ve bu geçmiş tecrübemize dayanarak güneşin yarın da doğacağını istidlâl ederiz. Biz burada ilmî değil, fakat ampirik, amelî bir istidlâl yapıyoruz. Karmaşık sistemlerde bu türlü istidlâller insanı kolayca hataya götürebilir. Meselâ, yirmibeş yıl gayet mesut bir hayat sürmüş olan evli bir çift aniden boşanabilir; asırlarca birbirine düşman olan iki memleket birdenbire uzlaşabilir; yıllarca gayet ehlî davranan bir köpek birdenbire sahibini ısırabilir. Bunun aksine, ilmî istidlâller bizzat nazarî sistemin mantığına dayanır. Meselâ seyyarelerin hareketi ters kareler kanunun mantikî veya matematik bir neticesi olarak çıkarılmıştır. Binaenaleyh, ilmî istidlâl daima şarta bağlı bir istidlâldir. "Eğer A doğ-

ru ise B de doğrudur." Bu ifade hakikatte A'nın mı yoksa B'nin mi doğru olduğu hakkında hiçbirşey söylemez; sadece ikisi arasındaki zarurî bir münasebete işaret eder.

İlim adamının da mantıkî hataya düşmesi pekâlâ mümkündür. Mamafih, mantık hatasının çok mühim bir hususiyeti bulunmaktadır: bu hata bir defa tespit edildiği zaman artık bir daha yapılması son derece güçtür. Yani mantık öyle bir sosyal sistemdir ki, bu sistemde bir hata uzun müddet devam etmez. Üstelik, mantık hatasının bulunması bir mükâfat kıymeti ifade ettiği için, böyle bir hatanın uzun müddet gizli kalması pek nadirdir.

İnsanın kendisini mesaj veya müşahade hatasına karşı koruması daha güçtür. Bu bakımdan ilimdeki ilerleme, büyük bir nisbette, insanın mesaj alma cihazlarındaki hassasiyet derecesini ve sahasını artırmaya yönelmiş önemli icatların bir neticesi sayılabilir. İlimdeki büyük ilerlemenin teleskopun ve mikroskopun icadı ile başlamış olması tesadüf değildir; bu iki icat da insan gözünün hassasiyet sahasını genişletmiştir. Bunlardan biri büyük ve uzak cisimlerin idrakinde, diğeri ise ufak ve yakın cisimlerin idrakinde gözümüzün bir nevi uzantısı olmuştur. Duyu organlarının bu şekilde genişletilmesi işi bugün de elektronik mikroskop ve radyo astronomisi yoluyla devam etmektedir. Keza, büyük miktarda malûmatın düzene sokulması ve işlenmesine yarayan istatistik tekniklerinin gelişmesi ve insan müşahadesinin sahasını o andaki muhitten bütün cemiyete doğru genişleten örnek araştırmalarının inkişafı sayesinde sosyal ilimler de bu ilerlemeyi devam ettirmektedir. Müşahade metotları ne kadar mükemmel bir hale gelirse, nazarî sistemler ve bu sistemlerden yapılan istidlâller de o derece mükemmel olacaktır.

Şu halde, ilmin metodunu gayet kısa bir şekilde şöyle ifade edebiliriz: ilim adamları, teknik icatlarla genişletilen insan hassasiyetine elverişli müşahedelerin hududu

içinde, nazariî modellerden zarurî olarak çıkan istidlâlle-re dayanarak tahminlerde bulunmaktadırlar. Eğer bu tahminler doğru çıkmazsa, o zaman tasavvurlar veya bu tasavvurların dayandığı modeller yeniden düzenlenir; çünkü yapılmış olan istidlâli yalanlamaya imkân olmadığı gibi, tahminleri doğru çıkarmayan mesajları tekzip etmek de pek mümkün değildir. Işık hızı üzerindeki Michel-son-Morley tecrübesi bu hadiseye klasik bir misâl teşkil edebilir. Zaman ve mekân hakkındaki eski Newtoncu telâkkiye göre dünyanın uzay içinde bir hıza sahip oluşu, ışık hızının da farklı yönlerde değişik olacağı neticesine (istidlâl) yol açıyordu. Tecrübeler hadisenin böyle olmadığını gösterdi ve fizikçiler zaman ve mekâna ait ilmî telâkkileri izafiyet teorisine yol açacak şekilde kökten değiştirmek zorunda kaldılar.

İlmî telâkkilerle ilim-öncesi veya avamî telâkkiler arasındaki asıl fark, yağmurun kontrolü misaliyle gösterilebilir. Birçok iptidaî topluluklar yağmur danslarının yağmur yağmasına sebep olacağına inanmışlardır. Bu inanç daha sonraları kabilenin hüviyetini teşkil eden esas unsurlardan biri haline gelmiş ve bu inanca karşı şüphe gösteren bir kimse kabilenin bütün varlığını inkâr etmek durumuna düştüğü için topluluktan atılmak veya susmak mecburiyetinde kalmıştır. Yağmur dansı ile yağmur arasında zarurî bir münasebet bulunduğunu göstermeye imkân verecek hiçbir mantikî veya matematik sistem mevcut değildir. Buradaki mantık bir analogiden ibarettir. "Tanrılar memnun edilirse yağmur yağdırırlar. İnsanlar danstan zevk alıyorlar, o halde Tanrılar da danstan memnun kalacaklardır. Şu halde dans yağmura sebep olur". Yağmur dansının yağmur yağdıracağı hakkındaki telâkki istikrarlı bir telâkkidir, çünkü bu inançtan şüphe etmek kabilenin hüviyetinden şüphe etmek mânasına geldiği gibi, tamamen ampirik bir istidlâlin yanlışlığını ispat etmeye de imkân yoktur. Eğer yağmur dansı yapılıp ve yağmur da yağarsa, bu hadise temel kaziyeyi (yağmur dansı yağ-

mura sebep olur kaziyesi) doğru çıkarmış sayılır. Maalesef, yağmur dansı yapıldığı halde yağmur yağmadığı zaman da aynı kaziye doğrudur. Neden? Yağmur dansı çok karışık bir merasimdir ve bu merasimin icrası sırasında kolayca bazı hatalar yapılabilir. Binaenaleyh, dans yapılmış ve yağmur yağmamışsa bu talihsizlik daima merasim icrasındaki bir hataya atfedilebilir. Böylece, hatasız icra edilecek bir yağmur merasiminin yağmura yol açacağı telâkkisine olan inanç devam eder.

Bunun aksine, bulutları aşılama yoluyla ilmî bir şekilde yağmur yağdırma metoduna bakalım. Hakikatte bu iş de muhtemelen yağmur danslarından daha başarılı değildir. Fakat bu metot bilginin genişlemesi gibi son derece güç bir prosese dayandığı için hatalara rastlıyoruz. Gayet hassas aletlerle yapılan müşahedeler gösteriyor ki, bulutlar ufak yağmur damlalarından meydana gelmiştir ve bu damlalar kâfi derecede büyük olursa yağmur yağar. Matematik bakımdan gösterilmiştir ki, muayyen bazı şartlar altında bir bulut kümesinin hacmi ile damlaların teşekkülü arasında belirli bir münasebet vardır. Binaenaleyh, çok ince bir toz, meselâ iyotlu gümüş, bir uçak vasıtasıyla buluta atılacak olursa bu toz sayesinde damlaların yoğunlaşması mümkün olacak ve yağmur yağacaktır. Maalesef, atmosfer daha pek çok faktörler ihtiva eden karmaşık bir sistemdir ve bu diğer faktörler ekseriya tahminlerimizi bozmaktadır. Yine de, bu tahmin ampirik değil fakat mantikî bir istidlâle dayandırılmış olduğu için, diyebiliriz ki daha çok müşahedeler yapılır, daha iyi nazariyeler kurulur ve atmosfer sistemi daha iyi anlaşılırsa yağmurun kontrol edilmesi işinde daha büyük bir şansa sahip olacağız. Halkın telâkkileri ister istemez statik olduğu halde, ilmî telâkkiler şuurlu bir şekilde elde edilmiş malûmatın ve maksatlı bir şekilde düşünülmüş hayal kırıklıklarının ışığı altında devamlı surette değişir.

Şimdi de ilmî gelişme ile teknolojik gelişme arasındaki münasebete kısaca işaret edelim. İktisadî gelişme

esas itibariyle Adam Smith'in "emeğin verim gücü" dediği şeydeki gelişmeden ibarettir; yani insan bir saatlik faaliyeti sayesinde eskisinden daha fazla istihsal yapabilmektedir. İşin dikkate değer tarafı şudur ki, Adam Smith daha 1776'da emeğin verim gücündeki artış ile bilgi artışı arasındaki temelli münasebeti keşfetmiş bulunuyordu. Smith, istihsal gücündeki artışı şu üç temel sebebe bağlıyor: birincisi, iş bölümü ve insanın devamlı surette belli bir işle uğraşması neticesinde maharet artmaktadır. Bu gelişme esas itibariyle sinir sisteminin daha aşağı seviyelerinde cereyan eden bir öğrenme hadisesinden ibarettir. Bir adamın deneme-yanılma ve tekrar yoluyla maharet kazanması ile çocuğun yürümeyi öğrenmesi aynı şeydir. Smith'in bahsettiği ikinci sebep o kadar mühim değildir; insan belli bir meslekte ihtisas kazandıkça ekseriya bir işten diğerine geçerken kaybedilen zaman da tasarruf edilmiş olur diyor. Bu da öğrenme projesindeki bir tasarrufu gösterir. Eski mesleğe ısınmak ve eski mahareti yeniden öğrenmek bir zaman almaktadır. Smith'in zikrettiği üçüncü sebep bunlar arasında en mühim olanıdır: "İş azaltan, kolaylaştıran ve insana daha çok iş görme imkânı veren makinelerin icadı". Mamafih, Adam Smith makinelerin üç ayrı yaldan inkişaf edeceğini söylemektedir. Evvelâ bizzat makineyi çalıştıran işçinin temin edeceği bir gelişme bahis konusudur. İkincisi, bizzat makineleri yapan mütehasısların daha iyi makine yapmak suretiyle rakiplerini geride bırakmak istemeleri yüzünden makine imalinde bir inkişaf olabilir. Üçüncüsü uzun vadede yukarıdakilerden daha mühim gelişmelere yol açan bir husus teşkil ediyor: Şimdi araştırma ve geliştirme adını verdiğimiz bu inkişaf yolu hakkında Adam Smith'in söyledikleri kayda değer: "Mamafih, makinelerdeki bütün gelişme hiçbir zaman onları kullanma şansı elde etmiş bulunan insanların kabiliyetlerine mal edilemez. Bu gelişmelerin pek çoğu belli bir ticaret maksadıyla makine imal edenlerin kabiliyetlerine bağlıdır. Makinelerdeki

bazı gelişmeler de filozof veya mütefekkir dediğimiz adamlar sayesinde meydana gelmektedir. Bu adamlar ticaret yapmazlar, fakat herşeyi müşahade ederler ve bu müşahadelerinin sonunda ekseriya birbirine en uzak ve en az benzer şeylere ait kuvvetleri bir araya getirebilirler. Cemiyetin ilerlemesinde felsefe veya tefekkür de, tıpkı diğer meslekler gibi, belli bir sınıf vatandaşın yegâne ticareti veya mesleğidir. Bütün diğer meslekler gibi, felsefe veya tefekkür de birçok çeşitli dallara ayrılmıştır; bu dalların herbirinde belli bir felsefeci sınıfı çalışır; felsefe mesleğindeki bu iş bölümü de, tıpkı diğer iş sahalarında olduğu gibi, maharetin artmasına ve zamandan tasarruf edilmesine imkân verir. Her fert kendi ihtisas sahasında derinleşir, daha çok iş görülür ve böylece ilmî bilginin miktarı da artmış olur.¹

Bu fevkalade uzak görüşlü pasaj, Adam Smith'in kendi devrinde pek az ehemmiyetli olan bir gelişmeye işaret etmektedir: faydalı bilgi ve gelişmiş üretim teknikleri sahasında teşkilâtli bir şekilde yapılan araştırmaların çoğalması. İlmin gelişmesinden önceki devirlerde üretimdeki artışlar daha ziyade halk bilgisinin, yani tesadüfen, mesut bir müşahade eseri olarak veya belli bir maksat için çalışmayan insanlar vasıtasıyla elde edilen ve usta-çırak münasebetleri halinde insandan insana şahsen intikal eden bilginin eseri olmuştu. Gelişme, çok yavaş da olsa, ufak tefek bazı dalgalanmalara rağmen daima müspet istikamette, vuku buldu. Fakat ilim çağından önce insan bize şimdi pek basit gelen üzengi veya krank gibi şeyleri bulmak için dahi son derece uzun bir zaman sarfediyordu. Hatta bunlar icat edildiği zaman bile, geliştirme metotlarının yayılışı çok yavaş oluyordu. Dünya hakkındaki ilmî tasavvur bize eskiden imkânsız olan teknik metotlar vermektedir. Eskilerin bir dinamo imal etmeleri, alüminyum yapımları, nükleer enerjiyi kullanmaları,

¹ Adam Smith, *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Kitap 1, Bölüm 1.

yahut bir tayyare veya içten patlamalı motor yapmaları imkânsızdı.

İlme dayanan teknik ayrıca bizzat ilmin süratle inkişafına da hizmet etmektedir. Nazarî ilimdeki herhangi bir ilerleme düşünülemez ki teknolojide yeni bir inkişafa yol açmasın. Bugün ileri memleketlerde hayret verecek kadar çok sayıda insan, büyükbabalar için tamamen meçhul olan mal ve hizmetler istihsalinde çalışmaktadır. Bu gidiş birgün sona erebilir ve insanın kâinat hakkındaki bilgisi dolayısıyla kullanmış olduğu teknoloji, belli bir seviyede duraklayabilir. Fakat böyle bir zaman şimdilik pek çok uzaklarda görünür. Henüz nükleer inkılâba bile intibak etmiş değiliz; ayrıca, biyolojik ilimlerde şimdiden kattığımız mesafe insanın kudretini artırma bakımından nükleer enerjiden çok daha fazla şeyler vadetmektedir. Biyolojik ilimlerden sonra da sosyal ilimler geliyor. Sosyal ilimler insan ve cemiyet hakkındaki avamî telâkkileri yıkarak eski, alışılmış düzenleri de sarsmak yolundadır. Önümüzdeki bölümde işte bu mevzuu ele alacağız.

III

SOSYAL İLİMLERİN EHEMMİYETİ

İlimdeki inkılâp insanın maddî veya biyolojik âlem hakkındaki tasavvuruna münhasır kalmış değildir. Bu inkılâp insanın bizzat kendisi hakkındaki, keza kendi yarattığı ve içinde bir fert olarak ortaya çıktığı cemiyet hakkındaki tasavvuruna da uzanmış bulunmaktadır. İşte umumiyetle iktisat, psikoloji, sosyoloji, siyasî ilimler ve antropolojiyi içine alan sosyal ilimlerin sahası budur. Coğrafya, tarih ve lengüistik'in bazı cephelerini de bu listeye alabiliriz. Coğrafya bir mânada, yani diğer ilimlere ait mevzuların dünya üzerindeki dağılışı bahis konusu olduğu takdirde, bütün ilimleri tetkik eder ve beşerî coğrafya sosyal ilimlerin önemli bir kısmını teşkil eder. Tarihin biraz müphem bir mevkii vardır. Bu ilim bir mânada bütün ilimlerin ham maddesini temin eder, zira elimizdeki yegâne ham madde geçmişe ait kayıtlardır. Mamafih tarihçi, belki de sosyal sistemi zaman ve mekân içinde ele aldığı için, bu sistemin çok karmaşık oluşu dolayısıyla, nazarî modeller kurmak da istemez. Tarih ilminde nazarî sistemlerin tahkiki problemi oldukça zor bir iştir ve bu yüzden, tarihçinin ekseriya sosyal ilimci ile edebiyat tetkikçisi hümanist arasında huzursuz bir yer işgal etmesine

şaşmamak gerekir. Edebiyat ve dil tetkikleri de klasik edebiyat tetkikleri ile sosyal ilimler arasında bir yer işgal eder.

Fizikî hatta biyolojik ilimlere kıyasla sosyal ilimler çok defa olgunlaşmamış görünür. Sosyal ilimler atom enerjisi elde edilmesi veya bir hastalığın ortadan kaldırılması kadar göze çarpıcı pratik bir başarı iddiasında bulunamaz. Bu eksiklik bazen gençliğin tesiri olarak izah edilmektedir. Mamafih sosyal ilimler bazen zannedildiği kadar genç değildir. Bir ilmin doğuşuna işaret eden asıl tarih onun temel nazarî bünyesinin ilk defa kurulduğu zamandır; muhtevası ve sınırları tayin edilmiş bir nazarî bünye artık daha ilerideki delillerin ışığında gittikçe vuzuh kazanmaya ve değişmeye müsaittir. Fizik ilmi için bu tarih hiç şüphesiz onyedinci asır sonunda Newton'un Principia adlı eserinin çıkışıyla başlar. İktisat Fizikten sonraki en eski ilimdir, zira iktisat ilmi en mühim safhasına 1776'da Adam Smith'le erişmiştir. Milletlerin Serveti adlı eserde bir nazarî sistemin bütün unsurları mevcuttur ve o tarihten beri iktisat ilminde bütün olup bitenler bir mânada Adam Smith tarafından ortaya konan sistemin geliştirilmesinden ibarettir. Ondan sonraki en eski ilim kimyadır. Kimyanın nazarî temelleri ondokuzuncu asır başlarında Dalton tarafından ortaya kondu. Ondokuzuncu asır ortalarında biyoloji ilminde aynı şeyi Darwin yaptı. Diğer sosyal ilimler için bu şekilde tarihler bulmak güçtür, zira onların nazarî temelleri daha yavaş ortaya çıkmış ve muayyen şahısların eseri olmamıştır. Mamafih, diyebiliriz ki yirminci asrın başına kadar sosyoloji, psikoloji ve antropoloji artık ya birer ilim olarak doğmuşlar, yahut da ilim olmaya yaklaşmışlardır. Siyasî ilimler bunlar arasında en geç ortaya çıkanıdır ve henüz hakikî bir ilmî bünyeye kavuşma başlangıcındadır.

Umumiyetle ilim inkılâbının en mühim veçhelerinden biri de, günlük hayat tecrübesine ve bu tecrübeden yapılan genelleştirmelere dayanan avamî dünya tasavvu-

ru ile bilginin sistemli bir şekilde yayılmasından çıkan ilmî telâkkiler arasındaki sürekli çatışmadır. Bir önceki bölümde görmüş olduğumuz gibi, ilmî bilgi ile avamî bilgi arasındaki esas fark, bunlardan önceki kısımda görmüş olduğumuz gibi, avamî bilginin esas itibariyle ampirik istidlâlden ve tesadüfî müşahedelerden doğmuş olmasıdır. Buna mukabil ilmî bilgi matematik muhakemeye ve duyu organlarının kuvvetini aşan icatlarla yürütülen gayet dikkatli, sistemli müşahedelere dayanılarak nazarî modellerden yapılan istidlâllerin bir eseridir. İlmî bilgi ile avamî bilgi çok defa birbiriyle uzlaşmaz ve insanların bir konudaki inançlarından vazgeçmeleri daima zor olduğu için, bu iki tip bilgi arasında bir mücadele başlar. İlmî bilginin üstün gücü onun avamî bilgiye karşı zaferini temin eder, fakat mücadele yine de uzun ve acı olabilir.

Meselâ onyedinci ve onsekizinci asırlar Kopernik ve Newton'a ait kâinat telâkkilerinin zaferine şahit olmuştur. Bu iki görüş de hem dünyanın düz olup güneş ve diğer gök cisimlerinin semanın damında dolaştıklarına dair bir basit halk telâkkisine, hem de Batlamyus'un dünyayı merkez ittihaz eden daha derin, fakat yine de kifayetsiz "ilmî" telâkkisine karşı çıkmıştı. Fakat Newton ve Kopernik'in zaferi kolay kazanılmadı. Halkın zaman ve mekân telâkkisine göre insan kendisini çeviren gayet küçük bir kâinatın merkezinde bulunuyordu. İlmî telâkkiye göre ise insan milyarlarca yıldız kümesini içine alan kâinat içinde herhangi bir kümenin ehemmiyetsiz ve uzak bir ucundaki güneş etrafında dönen küçük bir seyyarede bulunmaktadır. Eğer insanın kıymet sisteminde eskisine nazaran daha derin bir tevazua doğru bir değişme olmasaydı bu yeni fikirler onun kendine saygısını son derece kırabilirdi. Aynı şekilde, ondokuzuncu asırdaki tekâmülcü hayat ve kâinat telâkkisi de, halkın belirli bir yaratılış telâkkisine ve altıbin yıldan ibaret bir tarih görüşünün aksine, insanın zaman telâkkisinde muazzam bir genişlemeye yol açtı. Keza tıp sahasında da ilmî bilgi ile avamî telâk-

kiler arasında uzun bir mücadele olmuştur. Tıp ancak son iki yüzyıl içinde yarattığı hastalıklardan daha çoğunu tedavi edebilen bir ilmî disiplin olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır.

İçinde bulunduğumuz yirminci yüzyılda ise insan ve cemiyet hakkındaki avamî telâkkilerle sosyal ilimlerin yarattığı daha derin telâkkiler arasında bir mücadeleye şahit oluyoruz. Ben bilhassa burada ilmî telâkkilerin daima doğru, avamî telâkkilerin de daima yanlış olduğunu söylemek istemiyorum. Tarihin seyri içinde ilim de pek çok yanlış telâkkiler yaratmıştır ve ilim adı taşıyan birçok görüşlerde, bilhassa sosyal ilimlerde avamî bilgiden gayet kuvvetli unsurlar vardır. Üstelik insan son derece karmaşık bir sistem olduğu gibi, cemiyet ondan da karmaşıktır. İnsan kendisi hakkındaki bilgiyi kısmen dış dünyaya ait müşahedeleri, kısmen de içe bakış ve kendini tetkik yoluyla elde eder. İlmî metodun dış gözleme uygulanması ise iç gözleme uygulanmasından çok daha kolaydır. Binaenaleyh, sosyal ilimlerin iç müşahededen elde edilecek bilgiyi ihmal etmiş ve insanın kendisi hakkındaki bilgisine ait bu hususu ekseriya şairlere, tiyatrocılara ve hümanistlere bırakmış olmasına şaşmamalıyız.

İnsanın kendi nefsine ve cemiyetine ait bilgisiyle insanlar dışındaki kâinata ait bilgisi arasında köklü bir fark vardır. İnsan dışındaki dünya hakkında yegâne bilgi kaynağımız harici müşahededir. Fizikçi hiçbir zaman bir hücre olmuş değildir. Buna mukabil psikolog bir insandır, sosyolog bir ailenin ferdidir, hatta iktisatçı da arasına para harcar. Binaenaleyh insan kendisini tetkik ederken hem içeriyi, hem de dışarıyı takip etmektedir. İçeriye takip etmesi, kendisinin de tetkik ettiği sisteme ait bir örnek teşkil etmesinden ileri gelmektedir. Böylece insan kendisini incelerken dış sistemler hakkında sahip olmadığı bir "iç bilgi" elde eder. Dışarıyı takip etmesi ise kendisini kendi dışında bir obje olarak inceleme kabiliyetinin bulunmasıdır. Dış bilgi ek-

seriya ilmî bilgi ile, içeriye ait bilgi ise hak bilgisi veya hümanist bilgi ile alâkalıdır. Sosyal ilim mensubu ekseriyetle iç araştırmayı küçümser ve sadece dış araştırma ile uğraştığını iddia eder. Fakat sosyal ilim mensuplarını dikkatle inceleyecek olursak görürüz ki, hakikatte onlar da daima kısmen iç bilgiye ve iç müşahedeye dayanmaktadır ve kurdukları nazarî modeller insanın kendisini içeriden öğrenme kudretine çok şey borçludur.

Sosyal ilimlerde ilmî bilgi ile avamî bilgi arasındaki çatışma, meselâ astronomide görülen durumun aksine, tamamen dengesiz bir çatışma değildir ve mutlaka bir tarafın öbür tarafa tam galebesiyle neticelenmez. Burada daha ziyade insanın kendini öğrenmek için kullandığı bir iki bilgi sahasının bir dereceye kadar uzlaşmasını ve hatta karşılıklı yardımlaşmasını bekleyebiliriz. Psikoloji Shakespeare'in insan tabiatı hakkındaki derin sezgilerini yıkmaz, fakat bu sezgileri aydınlatır ve takviye edebilir. Edebiyat da sosyal ilimlerden elde edilen bilgi ile son derece zenginleşebilir. Aynı şekilde, akıllı bir sosyal ilimci de şairlerin zengin sezgilerini ihmal etmeyecek ve bunları kendi nazarî modellerini kurarken kullanacaktır.

Freud, şair veya hümanistin sezgisiyle ilmin sistemli müşahade tekniklerini yaratıcı bir şekilde birleştiren insanların iyi bir örneğini teşkil etmektedir. Hiç şüphesiz Freud'un insan telâkkisi üzerinde yaptığı inkılâp hemen hemen Kopernik'in mekân telâkkisinde yaptığı inkılâp kadar büyük bir değişmeye yol açmış bulunuyor. Bu muazzam inkılâp Freud nazariyesinin ilmî olmaktan ziyâde gayet kuvvetli avamî ve hümanistik bilgi unsurları ihtiva etmesine rağmen, yahut belki de sırf bu yüzden, vukua gelmiştir. Meselâ Freud sistemindeki pek çok tabirlerin klasik Yunan tiyatrosundan alınmış olması bu sistemin şair sezgisine ne kadar borçlu olduğuna bir delil teşkil eder. Mamafih Freud'un kurduğu nazariye tahkike elverişli olduğu nisbette ilim sahası içinde kalır. Sistemin çok karmaşık olması yüzünden böyle bir tahkik son derece

güçtür. Fakat yine de Freud sisteminin daha ileride yapılacak sistemli tecrübeler neticesinde tadil edileceğini, hatta bazı noktalarda kökten değişeceğini bekleyebiliriz. Meselâ şurası muhakkak ki, Freud nazariyesinin birçok tarafları sınırlı bir tatbik gücüne sahiptir; zira bunlar esas itibariyle ondokuzuncu asır sonu burjuva Viyana muhiti-nin belli bir kısmı üzerindeki müşahedelere dayandırılmıştır. Bugün artık her kültürün birbirinden farklı davranış bozuklukları meydana getirdiği kabul edilmektedir. Mamafih, gayrişuur mefhumu ve hatta şahsiyetin geçmiş yaşayışlara bağlı olduğu telâkkisi bütün kültürler için değişmez bir prensiptir. Elimizde daha çok vaka oldukça her kültürde meselâ çocukluk yaşayışları ile yetişkinlik çağı davranışları arasındaki belirli münasebetler hakkında daha fazla bilgi kazanacağız.

İktisatta da iktisadî sistem hakkındaki ilmî ve nazarî telâkkiler Adam Smith'den bugüne kadar birçok değişmelere uğramıştır. İktisadî sistem hakkındaki ilmî telâkki halkın telâkkilerinden çok farklıdır. Halkın iktisadî fikirleri şahsî tecrübeden çıkarılmış genellemelere dayanır. Buna mukabil iktisatçı bu sistemi ferdî tecrübeye aksetmeyen unsurlardan müteşekkil bir bütün olarak ele alır. Meselâ fert bakımından masraf ve gelir birbirinden farklı şeylerdir, bu yüzden gelirin masrafı aşmasına çalışılır. Fakat meselâ bir kapalı iktisadî sistemi bütün olarak düşünürsek, masraf ve gelir birbirinin tamamen aynı şeylerdir, zira her masraf başkasından elde edilen bir gelirdir ve her gelir de bir başkasının yaptığı harcamadır. Binaenaleyh kapalı iktisadî sistemlerde topyekûn masraf ve topyekûn gelirin birbirinden ayrılması imkânsızdır. Keza, bir fert kendi bakımından borcu tam bir mükellefiyet olarak görür. İktisatçıya göre ise birinin mükellefiyeti bir başkasının geliri demektir. Bu yüzden iktisatçı borca, bilhassa devlet borçlarına karşı tamamen farklı bir tavır takınır. Binaenaleyh, iktisatçının teknik telâkkileriyle iktisat tahsili yapmamış şahısların kabataslak fikirleri arasın-

da bir çatışma vardır. Bu çeşit çatışmalar piyasa ekonomilerinde olduğu kadar sosyalist ekonomilerde de görülür. Meselâ sosyalist memleketlerdeki iktisatçılar fiyat sisteminin -hatta faiz haddinin- köklü bir iktisadî fonksiyonu olduğunu anlamış bulunmaktadırlar. Sıradan bir parti üyesi ve komiser, hatta çok defa yüksek mevkilerdeki idareciler ise fiyat sistemine bertaraf edilmesi gereken bir düşman gözüyle bakarlar ve bu yüzden iktisadî politikanın tayininde felâkete yol açacak hatalar yaparlar.

Sosyal psikolojinin bulduğu neticeler gerek iş hayatının gerekse idarî sistemin bünyesine ve işleyişine şimdiden tesir etmeye başlamış bulunuyor. İleri memleketlerde ilk defa sosyal ilimlerde bulunan bazı prensiplerin tatbik edilmesiyle birlikte sınaî münasebetlerde gayet derin değişmeler olmuştur. Antropolojide bulunan neticeler de sömürgecilik müessesesi ve misyonerlik teşebbüsleri üzerinde derin tesirler yapmıştır. Tabii bu değişmeler anane ile çatışıyor ve ananenin çok kuvvetli olduğu hallerde öfkelenendirilen "halk"m düşünce ve ilim aleyhtarı hareketlerle kalkması gibi gerçek tehlikeler doğuyor. Babalarımızdan kalan düşünceler bizim için kıymetli şeylerdir, bunlara karşı çok sert çıkışlar yapılırsa hemen müdafaaya geçer ve zihin bulandırıcı fikirleri inkâr etmeye veya ortadan kaldırmaya çalışabiliriz. Tennessee eyaletinin tekâmül aleyhtarı kanunları ve bunun neticesinde ortaya çıkan Scopes davası bu türlü tepki hareketlerine bir örnek teşkil etmektedir. Mamafih, tabiat ilimleri sahasında ilmî telâkkilerle avamî telâkkiler arasındaki mücadele daima çok daha kuvvetli olan ilmin zaferiyle neticelenmiştir.

Sosyal ilimlerde ise, görmüş olduğumuz gibi, mücadele çok daha karmaşıktır, zira bu sahada birçok yarı-ilmî telâkkiler vardır ki halk kitleleri arasında çok sayıda taraflar bulmuştur. Marksizm, Freud'un psikanalizi, Jung'un psikolojisi, Rudolph Steiner'in antropozofi'si, Galton'un Öjenik'i hep sosyal ilimlerin olgunlaşmamış ve

halk telâkkileriyle karışmış hallerini temsil eder. Bütün bu çeşitli doktrinler sosyal ilimlerin gelişmesine çok şey borçludurlar, aksi takdirde katiyen gelişemezlerdi. Mamafih bir fikir sistemi kendini bir taraftar grubunun sadakatine terk ettiği ve bir mânada doğma olduğu anda artık devam eden ve gittikçe gelişen ilmî bilgi ile alâkası kalmamış demektir. Binaenaleyh, biz sosyal ilimler sahasında sadece avamî bilgi ile değil, aynı zamanda halk ilmi denilen şeyle de mücadele ediyoruz. Buna rağmen insan ve cemiyet hakkında gittikçe daha sıhhatli ilmî bilgiler kazanıyoruz ve istikbalde bu bilgilerimizin çok daha gelişeceğini ümit ediyoruz.

İnsan ve cemiyet hakkındaki halk telâkkilerinden ilmî telâkkilere doğru hafif bir kayma bile insanda birbiriyle alâkalı iki büyük ve dönüşü imkânsız değişmeye yol açmıştır. Bu değişmelerden birincisi insanın hem kendi benliğinden, hem de içinde yaşadığı cemiyetten daha çok haberdar olmasıdır. Benlik şuuru hemen hemen konuşmanın öğrenilmesiyle birlikte başlar ve insanı kendinden öncekilerden ayıran en büyük vasıf olarak ortaya çıkar. Totemizmin belki de insanlık tarihinde ilk nazârî düşünce sistemini teşkil etmesi, ilk insandaki benlik şuurunun onun kendisini hayvanlara hem yakın hem de uzak, farklı bir varlık halinde idrak etmiş olmasıyla sıkı sıkıya alâkalıdır. Mamafih, benlik şuurunu esrarengiz bir vetiredir ve biz bu hususta pek az şey biliyoruz. Bugüne kadar kendi varlığının şuurunda olan bir makinenin nasıl yapılacağına dair en ufak bir fikre ulaşmış değiliz; bu eksiklik bizim benlik şuurunu mevzuunda objektif ilmî bilgiden ne kadar uzak olduğumuzu gösterir...

İnsan gelişmesinde sosyal benlik şuurunu şahsî benlik şuurundan çok daha sonra gelir. İptidaî insanlar, hatta medeni bir insan kendi cemiyetini büyük bir nisbette olduğu gibi kabul eder; cemiyetteki herşeyi tamamen tabii görür ve bunlar hakkında hiç şüpheyeye düşmez. Daha başka cemiyetlerden haberdar olduğu takdirde bile o cemi-

yetleri garip ve aşağı birer topluluk olarak mütalaa eder: zira kendi babalarının yolu ona yegâne doğru ve tabîî hayat tarzı olarak görünür. Çok ileri cemiyetlerde bile bu tavır gayet yaygındır. Çinliler kendilerini Orta Krallık ve dünya kültürünün tabîî merkezi telâkki ederlerdi. Eski Yunanlılar yabancıları barbar sayarlardı. İngilizler ve Amerikalılar da yakın zamanlara kadar kendi cemiyetlerini her bakımdan doğru ve tabîî görerek kendilerine son derece itimat ediyorlar ve başka herkesi aşağı, garip görüyorlardı. Sosyal benlik şuurunun gelişmesi sayesinde insan kendi sosyal çerçevesinin dışına çıkarak hem kendisine hem de cemiyete dışarıdan bakabilmektedir.

Bu gelişmede sosyal ilimler son derece büyük bir rol oynamıştır, zira insanın kendi cemiyetini dışarıdan müşahade etmesi sosyal ilim mensuplarının başlıca inançlarından birini teşkil etmektedir. Eğer insanlar kendi kültürlerinin dışındaki kültürlerle birçok temaslar kurarlar ve onlara da kendi kültürleri kadar kıymet verirlerse, bu takdirde bir halk kültüründe bile sosyal benlik şuuru doğabilir. Fakat böyle durumlar pek nadirdir, bu yüzden hakikî bir sosyal benlik şuurunun ancak sosyal ilimlerin inkişafıyla birlikte doğacağını kabul etmek daha doğru görünüyor. Burada Kopernik'in inkılâbına benzer bir durumla karşılaşılıyor. İnsanlar Kopernik'ten önce kâinata kendi açılarından bakıyorlar, yani dünyayı kâinatın merkezi sayıyorlardı. Aynı şekilde, sosyal benlik şuurunun gelişmesinden önce de insan kendi cemiyetini dünyanın merkezi olarak görmektedir. İster astronomide ister sosyal ilimlerde olsun, ilmî bir telâkkinin ortaya çıkması bu türlü merkezci görüşleri yıkıyor ve insanlar şimdi nasıl kendilerini kâinatın merkezinde bulunmayan karanlık bir seyyarenin sakinleri olarak görüyorlarsa, yaşadıkları cemiyeti de artık güneş değil, fakat gezegenler dünyasında herhangi bir kültür gezegeni diye biliyorlar. Herkesin kendi cemiyeti, insan hayatını ve münasebetlerini düzenleyen birçok sistemlerden bir tanesini teşkil etmektedir.

Bir 4 Temmuz günü (Amerikan İstiklâl Bayramı) Orta Amerika'nın bir üniversite şehrinde profesörlerle birlikte bulunuyordum. Şehri parkında ateşler yanmaya başlamıştı. Arkadaşlardan biri -Amerikalı bir antropolog- bize "haydi gidelim, kabile merasimlerini görelim" dedi. Böyle bir vatanseverlik fırsatını kaçırmamak için hep birlikte parka gittik. Antropoloğun sözleri sosyal benlik şuuru bakımından çok derin bir mânâ taşıyordu. Herşeyden evvel arkadaşımız bu hadiseyi geniş bir sosyal hadiseler sınıfının hususî bir hali olarak görmüş ve böylece hakikatte kendini hadiseden ayırarak onun dışında kalmıştı. Daha az bilgili olan dedelerimiz, hatta çağdaşlarımız bile parktaki donanma şenliklerinin birer "kabile merasimi" olduğunu katiyen düşünmezlerdi; onlara göre bu şenlikler sadece 4 Temmuz gününde yapılması uygun ve doğru olan bir eğlenceden ibaretti.

Bu çeşit bir sosyal benlik şuurunun faydaları olduğu gibi mahzurları da vardır. Böyle bir şuur mutlaka takdire değer birşey değildir. Filozofların "hiçbirşey yapmadan sadece herşeyi müşahade" etmesi iyi birşey olabilir, fakat herkes filozof olursa fazla birşey yapılamaz. Halbuki sosyal ilimlerin ve tahsil müesseselerinin bu kadar geliştiği bir çağda herkes bir mânada filozof oluyor. Böyle bir tavrın yarattığı alâkasızlık çetin işleri veya cemiyetin idaresinde gereken bir çok riskli vazifeleri îfâ etmeye karşı bir isteksizliğe yol açabilmektedir. Mamafih bu problem de benlik şuuru -gerek ferdî gerekse sosyal seviyede- sayesinde halledilebilir; zira benlik şuuru bir defa kazanıldı mı artık kaybedilmesine imkân yoktur. Benlik şuurunun, sahne korkusuna kapılanlarda görüldüğü gibi, marazî bir hal teşkil edebilmesi bu marazî unsurların kontrol edilemediği mânasına gelmez. Cemiyetin benlik şuurunda da sahne korkusuna benzer bir marazî hal meydana gelebilir. Meselâ insan bugünlerde bazen Amerika Birleşik Devletlerinin bu korkudan muztarip olduğunu düşünüyor. Fakat burada da artık eski günlere dönüş imkânı

yoktur; marazî halleri tedavi ederek daha sıhhatli bir benlik şuuruna ulaşmak zorundayız.

Cemiyet hakkındaki avamî telâkkilerden ilmî görüşe geçişin ikinci bir hususiyeti de sistemci görüş diyebileceğimiz bir tavrın doğmasıdır. Bu tavır sosyal benlik şuuruyla sıkı sıkıya alâkalıdır ve onun önemli sebeplerinden biridir. Halktan bir adam dünyayı aldatıcı bir açıdan görür. Kendisine yakın olan şeyler sadece büyük görünmekle kalmaz, aynı zamanda hakikaten büyükmüş gibi düşünülür. Uzak olan şeyler de gerçekten ufak olarak düşünülür. Bu aldatıcı perspektif çok defa hatalı bir dünya görüşüne yol açar. Herşeyden evvel, hüküm verirken dayanan örneklerin mahiyeti dolayısıyla hataya düşülür. Ferdin kendi şahsî tecrübeleri bütün cemiyetin ancak pek sınırlı bir örneğini teşkil eder. Bu çeşit hatanın klasik misâli, Marie Antoinette'e atfedilen meşhur sözdür. Marie Antoinette'e ekmek kıtlığı dolayısıyla halkın açlık çektiği söylendiği zaman "Niçin pasta yemiyorlar?" demiştir. Dükkânda çalışan bir işçi, mağaza idarecisinin hayatı, vazifeleri ve mesuliyetleri hakkında umumiyetle doğru olmayan, pek müphem fikirlere sahiptir. Yukarı sınıf mensupları aşağı sınıf halkın hayatı hakkında çok yanlış fikirler beslerler. Bir memleketin halkı diğer bir memleket halkı üzerinde son derece hatalı telâkkilere sahiptir, ilh...

İkincisi, halk bilgisi veya avamî bilgi terkip hatalarına da çok müsaittir. Birçok şeyler vardır ki bir kimse bunları yapabilir, çünkü başka kimseler aynı şeyleri yapmıyorlardır. Meselâ herkes aynı zamanda şehre inmeye, bankadan para çekmeye ve hatta borçlarını ödemeye kalkarsa bütün sistem çökebilir. Mamafih, şahsî tecrübeden bütün sosyal sistem hakkında netice çıkarmak zordur ve bu yüzden halkın cemiyet telâkkisinde böyle birçok terkip hatalarının takdirle karşılanması şaşırtıcı bir netice sayılmaz. Vergilere, devlet borçlarına, millî savunmaya karşı takınılan tavrılarda bu türlü terkip hatasına bilhassa

rastlanır. Alelâde bir insan her borcun bir başkası için alacak teşkil ettiğini, her masrafın bir başkası için gelir demek olduğunu, bir memleket kuvvetlenince öbür memleketin zayıflayacağını kolay kolay göremez.

Halkın sosyal sistemler hakkındaki telâkkilerinde rastlanan üçüncü bir hata kaynağı da, yanlış tertip hatası diyebileceğimiz şeydir. İnsanlar tamamen gelişigüzel hadiselerden bir nizam kurmaya karşı derin bir temayüle sahiptirler. Sosyal psikolog Alex Bavelas bazı tecrübelerinde deneklere gelişigüzel seçilmiş rakamlar veya şekiller vererek bu rakam veya şekil serilerinin hangi prensipe göre sıralandıklarını bulmalarını istemiştir, -tabii deneklere hakikatte böyle bir prensipin olmadığı söylenmiştir.- Bütün tecrübelerde denekler bir çeşit "kanun" bulmuşlar, üstelik böyle bir kanunun olmadığı ve ellerindeki serilerin tamamen gelişigüzel seçildiği söylenince de, keşfettikleri kanunları hararetle müdafaaya kalkmışlardır.

Gelişigüzel hadiseleri belli bir kanuna göre cereyan ediyormuş gibi görmek çok kolay olduğu gibi, bu idrak bir defa teşekkül ettikten sonra da, eğer tahkiki zorsa, kanun kendisini ispat edecek durumları bizzat yaratabilir. Batıl itikat işte budur. Eğer ben merdiven altından yürümenin talihsizlik getireceğine inanıyorsam, tesadüfen böyle bir durum başıma geldiği zaman artık nasıl bir bahtsızlığa uğrayacağımı bekleyeceğim gibi, zihnim öyle bir hale gelir ki bu bahtsızlıkları bizzat kendim yaratabilirim, böylece batıl itikat kendi kendini haklı gösterir. İleri cemiyetlerde bile çeşitli batıl itikatların bulunması ve devam etmesi, insan zihninin nizam ihtiyacına bir delil teşkil etmektedir. İnsan birbirine en uzak hadiseler arasında bile bağlantılar bulmaktan hoşlanır ve ekseriya bu bağlantılara ait inancının teyit edildiğini görür, çünkü inancına göre müşahedelerde bulunur ve hatta hadiseleri yanlış görebilir.

Halk bilgisi ile ilmî bilgi arasında esas fark, bir evvelki bölümde görmüş olduğumuz gibi, halk bilgisinin ampirik müşahedelerden çıkarılmış olmasına mukabil ilmî bilginin nazarî modellerden ve zarurî münasebetlerden yapılan istidlâllere dayanmasıdır. Hume'un tabirleriyle söylersek, halk bilgisi esas itibarıyla sabit münasebetlerle alâkalı olduğu halde ilmî bilgi zarurî münasebetlerle alâkalıdır. Eğer sadece zarurî münasebetler mantığına zıt olmak üzere bir hakikat bulunmak gerekirse, insan idrakinin ham maddesini teşkil eden duyu verilerinin yanlışlardan arıtılması, genişletilmesi ve işlenmesine imkân verecek metotlar bulunmalıdır. Sosyal ilimler sahasında idrâk problemi son derece güçtür. İdrak edilecek gerçekler son derece karmaşıktır ve tek bir ferdin duyu organlarının hududunu aşar. Meselâ Hindistan veya Çindeki yüz milyonlarca insanı kim "müşahede" edebilir? Binaenaleyh, sosyal ilimlerin gelişmesinde en önemli faktör sosyal müşahede metotlarının geliştirilmesidir. Sosyal sistemlere ait bilginin hakikaten tahkike elverişli ve artabilir bir hale gelmesi için bu türlü metotların yukarıda bahsettiğimiz hatalardan arınmış olması gerekir.

Son iki yüzyıl içinde sosyal ilimlerde geliştirilen iki metot insanın sosyal sistemler üzerindeki idrâkine derin bir şekilde geliştirmiştir. Bir bakıma bu iki metodu fizik sistemlerin idrak edilmesi üzerinde derin tesirler yapmış olan teleskop ve mikroskopla kıyaslayabiliriz. Bu metotlardan birincisi, seçilmiş örnekler üzerinde yapılan araştırmalardır. Bu sayede büyük kalabalıklara veya "sosyal dünyalar"a ait bilgiyi oldukça az bir paha ile ve belli bir hata ihtimali içersinde elde edebiliyoruz. Herhangi bir ilim kendi sahasında sırf kendi için malûmat toplamaya başladığı zaman bu devir o ilmin tarihinde büyük bir dönüm noktası teşkil eder. İlimlerin ilk devirlerinde bu türlü malûmat daha ziyade diğer türlü faaliyetlerin bir yan mahsulü olarak elde edilir. Bir ilim ancak kendine ait bilgileri bizzat toplamaya başladığı ve bu malûmatı kontrol

edebildiği zaman bilgi artışına hizmet edebilecek bir hale gelir. Sosyal ilimler bu safhaya ancak yirminci asırda erişmişlerdir; hatta bazı sahalarda bu ilerleme ancak son yirmibeş sene içinde mümkün olmuştur. Daha önceki cemiyet hakkındaki bilgiler ancak vergi tahsildarı, hâkim, askeri şahıslar ilh... gibi insanların çok çeşitli faaliyetleri meyanında elde edilmekteydi. Hatta cemiyet hakkında bilgi edinme yolundaki ilk maksatlı teşebbüsü teşkil eden nüfus sayımları bile gayet pratik gayelerle yapılyordu. Mamafih, son yirmibeş-otuz yıl içinde örnek üzerinde çalışma metodu, sosyal sistemler hakkındaki temel malûmatın miktarını ve sahasını son derece genişletmiş bulunmaktadır. Örnek araştırması metodunu belki de sosyal ilimlerin teleskopu, derinlik psikolojisini ise mikroskop olarak düşünmek mümkündür.

Hemen tamamen sosyal ilimlere mahsus olan ve karmaşık sosyal sistemlerin anlaşılmasına büyük yardımı dokunan ikinci teknik de "malûmat endeksi" tekniğidir. Bu teknik ilk defa iktisatta da fiyat seviyesi veya gayri safi millî hâsıla indeksi mefhumlarıyla birlikte ortaya çıktı. Şimdi artık bu metot diğer sosyal ve siyasî değişkenlere de tatbik edilmektedir. İndeks tekniği sayesinde çok geniş ve karmaşık bir sistemin temel vasıflarını görmemiz mümkün olmaktadır. Malûmatı nizamlı bir şekilde kaybetmek suretiyle bilgi kazandığımız bütün hallerde bu metodun esaslı bir rolü olacaktır. Çocuk doğduğu zaman dünya ona karmakarışık bir görüntü halinde gelir. Fakat neticede bu kargaşalık bir idrak nizamı haline sokulmaktadır. Çünkü çocuk kendi duyu organlarına gelen malûmatın büyük bir kısmını atmayı öğrenmiştir. Eğer bize çok büyük miktarda malûmat geliyorsa umumiyetle bir mâna çıkaramayız; bunları anlaşılabilir bir hale sokmak istersek ya lüzumsuz olanlarını süzgeçten geçirmemiz, yahut da lüzumlu olanların kalmasını temin edecek daha başka vasıtalar bulmamız gerekir. İşte indeks metodu lüzumsuz malûmatı süzgeçten geçirme tekniğidir. Meselâ

gayri safî millî hâsıla veya umumî fiyat seviyesi hakikatte milyonlarca rakamdan müteşekkil son derece karışık bir vektör teşkil eder. İndeks metodu sayesinde bu vektörü tek bir temel sayı haline indirebiliriz. Şüphesiz bunu yaparken gerçeği bir hayli tahrif etmiş ve başka hallerde pekâlâ faydalı olacak bir hayli malûmatı da atmış oluyoruz; fakat sistemin ana hatlarını kavramak bakımından bu yola gitmeye mecburuz.

Sosyal ilimlere ait teknikler iktisatta malûmat toplama ve tasnif etme faaliyetlerine son derece büyük tesir yapmaktadır. Umumî fiyatlar hakkında bir endeks metodu bulunmadan önce -ki 1870'e kadar böyle bir metot yoktu- gayet akıllı insanlar fiyatların düşüp düşmediği, yahut bir enflasyon problemi olup olmadığı hakkında neticesiz münakaşalara giriyorlardı. Aynı şekilde, 1930'larda millî gelir istatistikleri inkişaf etmeden önce de, iktisatçılar bir krizin mevcut olup olmadığını münakaşa ederlerdi. Halbuki şimdi elimizde bulunan teknikler sayesinde iktisatçıların bir enflasyon veya krizi uzun müddet farketmemiş olmaları mümkün değildir. Tabiatıyla, bu demek değildir ki bir meseleyi bilenler mutlaka doğru çözüm yolunu bulacaklardır; fakat hiç değilse problem onların görebileceği bir hale gelmektedir.

Şu halde sosyal ilimlerin hakikî ehemmiyeti bunların insan ve cemiyet hakkında daha evvel ancak münakaşa, ikna veya zorlama yoluyla kabul ettirilen iddiaları tahkik edebilme imkânı vermiş olmalarından ileri geliyor. İlim sahasındaki ihtilâfların çözülmesi bakımından bu husus son derece önemlidir. Tabiat ilimleri ve biyolojik ilimlerde artık ihtilâfları gidermek için kavga yoluna gitmekten büyük ölçüde vazgeçmiş bulunuyoruz. Meselâ Viktorya devri papazının tekâmül hususundaki ihtilâfları gidermek üzere Mr. Huxley'e ana tarafından mı yoksa baba tarafından maymundan geldiğini sorması bugün bizim nazarımızda budalalıktan başka birşey değildir. Fizikî veya hatta biyolojik sistemlerle alâkalı anlaşmazlıklarda

münakaşa kabiliyetinin ve tekniklerinin artık hiçbir rolü kalmamıştır; fakat sosyal sistemler sahasında henüz bu noktaya erişmiş değiliz. Bu gecikmenin sebeplerinden biri de sosyal sistemler sahasında hâlâ büyük ölçüde avamî bilgiye dayanışımız ve bu mevzularda münakaşa kabiliyetinin hâlâ mühim bir vasıta olabilmesidir. Ümit edilir ki sosyal hayatın birçok problemleri hususunda artık klasik cedel tekniği yerine sosyal sistemlere ait bilgiler kullanılsın.

Dinî ihtilâflarda, psikolojik ihtilâflarda ve siyasî ihtilâflarda da hâlâ birçok önemli sahalara var ki buralarda iddiaların ilmî bir şekilde tahkiki ya çok zor, yahut da önemli tehlikelere yol açacak mahiyettedir. Bazı sahalarda sosyal ilimlerdeki mânasıyla bir tahkik yapmak, problemin mahiyeti icabı olarak imkânsızdır. Meselâ Katolik kilisesindeki âyinde ekmek ve şarabın öz değiştirmesine ait inancı tahkik edemeyiz, çünkü burada İsa'nın bedeni ve kanı haline istihale eden şey bu maddelerin kimyevî hususiyetleri değil, fakat öz'leridir. Aynı şekilde, bazı protestan mezheplerinde görüldüğü üzere, iman yoluyla bir insanın haklı çıkması veya duygusal iç yaşayış yoluyla cezalanması gibi inançlar da tarifleri icabı ampirik mânada tahkik edilemeyecek şeylerdir. Bir inanç sisteminin tahkike elverişli olmayışı onun ehemmiyetsiz olduğunu göstermez. İnsanı son derece ilgilendirmesi bakımından önemli olan pek çok meseleler vardır ki bunlar normal vasıtalarla, hatta belki hiçbir şekilde tahkik edilemez. Mamafih, bu gibi hallerde meseleyi cedel veya saldırganlık yoluyla halletmek yerine, farklı düşüncelerin varlığına göz yummak çok daha iyi olur. Bilhassa dini müsamaha hususunda böyle bir hareket tarzı çok doğru görünüyor.

Siyasî ve sosyal ideolojilere ait ihtilâfların halledilmesi daha zordur, çünkü burada insanların tahkik etmek istemedikleri temel kıymetler ve prensipler bulunmaktadır. Meselâ komünistlerle batı dünyası arasındaki ideolojik karşılaşma son derece aşağı bir cedel seviyesinde ce-

reyan etmektedir. Mamafih bilgi toplama ve işleme hususunda mücerret istatistik tekniklerinin gelişmesi bu sahada da bizi lüzumsuz münakaşalardan büyük bir nisbette kurtaracaktır. Muayyen bir cemiyet için hangisinin en iyi sosyal sistem olduğu meselesi ilmî tahkik metotları vasıtasıyla tamamen çözümlenmeyebilir. Yine de, bu metotların cedel veya şiddet yoluyla halledilmekte olan ihtilâfların sayısını büyük bir dereceye kadar azaltacağı muhakkaktır. Siyasî veya ideolojik ihtilâfların neticede yine temel kıymetlerdeki uzlaşmaz farklara indirgenebileceği fikri doğru olsa bile, sosyal ilim metodlarının hiç değilse bu farkların neler olduğunu ortaya çıkarabilmesi gerekir. Eğer bu türlü farklar bilinirse, ihtilâfların pek çoğu ortadan kalkabilir. Bu meseleye ileride tekrar döneceğiz.

IV

HARP TEHLİKESİ

Daha önce belirtmiş olduğum gibi, dünyanın birçok yerlerinde medeniyet çağından medeniyet sonrası çağa geçiş devam etmekle beraber bu geçişin başarılı olacağından emin değiliz. En azından üç büyük tehlikeden bahsetmiştim ki bunlar geçiş hareketini geciktirebilir veya başarıya tamamen mâni olabilir, hatta telâfisi imkânsız bir felâkete yol açarak kâinatın bu parçasındaki tekâmülünü tamamıyla geriye itebilir. Bu üç tehlikeye kısaca harp, nüfus ve entropi tehlikeleri diyebiliriz. Bunların herhangi biri tek başına felâkete sebep olabilir, fakat aslında hiçbirinin de felâkete götürmesi şart değildir. Tabiatın bir insan ırkı olarak, önümüzde yatan bu tehlikeli tuzakları ne kadar iyi fark edersek onlardan kaçınma imkânımız da o nisbette artmış olur.

Harp tehlikesi bunların en acil ve en yakın olanıdır. Bu sahadaki teknik ilerleme o kadar süratli bir hale gelmiş bulunuyor ki, harp probleminin bizim nesil tarafından halledilmesi gerektiğini kuvvetle iddia edebiliriz, çünkü bu hususta başarısızlığa uğramak hepimizi mahvedebilir. İlimdeki inkılâp ve bilhassa teşkilâtlı araştırma ve geliştirme sahasındaki inkılâp en çok askerî teknolojiye

ve silâh imaline tesir etmiş bulunuyor. İnsanın tahrip gücünde -hiç değilse bu gücü kullanabilme süratinde- muazzam bir artış meydana gelmiş, füzelerin menzili ve öldürücü kuvveti son derece artmıştır. Bu gelişmenin harp sanatında yarattığı inkılâp, dünyanın bugünkü siyasî yapısını tamamıyla tesirsiz bir hale getiriyor ve siyasî parçalanmanın neticelerini de eskiden olduğuna nisbetle çok daha vahim bir duruma sokuyor. Bugün büyük çapta bir nükleer harp, muhakkak ki, bütün medeniyeti yıkacaktır; nükleer bir harbin tesir sahalarından haberdar olmadığımızı düşünersek, hiç değilse tedavisi imkânsız bir felâkete uğrayacağız. Silâh imalindeki araştırma ve gelişme bizi bugünkü acı duruma düşürdüğü gibi, nükleer denemelerin yasaklanmasına rağmen devam da etmektedir. Büyük devletlerin pek çoğu, öldürücü gücü bakımından en şiddetli nükleer silâhları bile geçebilecek olan kimyevî ve bakteriyolojik silâhların yapımına geniş kaynaklar tahsis ediyorlar. Eğer silâh ve çeşitli tahrip vasıtaları sahasındaki araştırma ve geliştirme son yirmi yıldaki hızı ile devam edecek olursa bu gidişle Herman Kahn'ın¹ "kıyamet makinesi" dediği şeye, yani dünyadan hayatı silebilecek güçteki silâha kadar varacağız. Bu şartlar altında istikrarlı bir barış ihtiyacı insanlık tarihinde hiç görülmemiş derecede bir şiddet ve acele ile kendini hissettirmektedir.

Toynbee'nin ileri sürdüğü gibi, bütün eski medeniyetlerin harpler yüzünden yıkıldığı muhtemelen doğrudur. Fakat mazideki bu felâketler esas itibarıyla dünyanın muayyen bir kısmına inhisar ediyordu. Girit ve Kartaca gibi bazı bölgelerde harbin şiddeti yüzünden bir daha tamamıyla ayağa kalkma imkânı kalmamıştı. Mamafih insanlığı bir bütün olarak ele alırsak, ufak bazı iniş çıkışlarla, Mezopotamya, İndüs Vadisi ve Şang Çin'inden kaynaklarını alan medeniyet hemen tamamıyla devamlı bir coğrafi yayılma göstermiştir. Barbar istilâlarına ve pek çok sitelerin harplerde yıkılışına rağmen, sitelerde

¹ Herman Kahn, *On Thermonuclear War*, Princeton University.

yaşayan bütün insanların bir defasında yüz veya iki yüz yıldan daha fazla bir müddetle tamamen çökertilmiş olması şüphelidir. Buna mukabil son nesil içinde harbin karakteri öylesine değişmiş bulunuyor ki, uçağın ve atom bombasının kullanılmış olmasına rağmen İkinci Dünya Savaşı yine de "Medenî" harplerin sonuncusu sayılır. Bu harbin sebep olduğu tahribat 25 yıldan daha az bir zamanda tamir edilebilmiştir.

Şurası kuvvetle iddia edilebilir ki, harp esas itibariyle medeniyet çağı ile alâkalı bir hadisedir ve gerek medeniyet öncesi, gerekse medeniyet sonrası cemiyetlere hiç de uygun bir durum değildir. Harp, insanın tekâmülündeki bir fasılayı, yani milâttan önce üç bin yılından milâttan sonra iki bin yılına kadar olan bir devri temsil eder. Ziraatle elde edilen fazla istihsalin zorla alınması yoluyla sitelerin gelişmesi ile harp arasında bilhassa yakın münasebet vardır. Sitelerden önceki neolitik devir köylerinde, yani ziraat yapıldığı halde buradaki fazla istihsalin şehirli nüfusu beslemek üzere toplanmadığı yerlerde, çok sakin bir hayatın hüküm sürmüş olması gayet mânidardır. Arkeolojik kalıntılara dayanarak verdiğimiz hükümlere göre neolitik köylerin pek çoğunda sur ve müdafaa tertibatı yoktu. Milâttan önce sekiz bin yılı civarında ziraatin keşfi ile milâttan önce üç bin yıllarındaki ilk siteler arasında geçen devrede yukarı Mezopotamya tepelerinden kaynağını alan neolitik ziraat kültürü oldukça yeknesak bir şekilde batıda Avrupanın uçlarına, doğuda Asya ve Amerika'ya, Afrika'da Sahra'nın güneyine ve nihayet paleolitik avcı kültürünün son sığınağı olan Avusturalya'ya kadar yayıldı. Hiç şüphesiz neolitik Ziraatçılarla paleolitik kültürünün avcı ve toplayıcı grupları arasında şiddetli çatışmalar oldu, fakat bu çatışmalar bir harp halinde tertiplenmiş değildi.

Medeniyet çağının gelişi ile birlikte dünyanın manzarası da hayli değişti. İndüs vadisindeki Harappa ve Mohen Jodaro medeniyeti coğrafi bakımdan uzakta kal-

dığı için asırlarca barış içinde devam etti. Fakat bunlar medeniyetin çok uzak karakollarından ibaretti; Mezopotamya'daki medeniyet merkezleri daha başlangıçtan beri duvarlarla çevrilmiş bulunuyordu. Hatta Sümerlerden önce kurulmuş olan ve dünyanın en eski sitesi sayabileceğimiz Jericho sitesi harpçi bir şehirdi ve harpler yüzünden birçok defalar tahrip edilmişti. Bazen Mısır'da olduğu gibi bir iç harbin başlamasından sonra memleket birliğe kavuşturuluyor ve böylece dünyadan alâkası kesilmiş vaziyette uzun bir müddet dahili sükûn içinde yaşıyordu. Fakat dış dünya ile temaslar arttıkça harp halleri de yine çoğalıyordu.

Harp ile şehir medeniyeti arasındaki münasebet tesadüfî bir hal değildir. Şehir medeniyetinin kendisi ziraatte fazla istihsal yapan bir cemiyete yöneltilen tehditlerin eseri olmuştur. Büyük sayıda çiftçilerden yiyecek maddelerinin toplanması ve bunların sitelere aktarılması başlangıçta fazla bir zorlamaya ihtiyaç göstermemiştir; daha önce belirttiğim gibi, başlangıçta muhtemelen manevî bir zorlama vardı ve ilk şehir devletleri teokrasi esasına dayanmaktaydı. Elde ettiği gıdanın bir miktarını ruhban sınıfına vermeyen çiftçi birtakım manevî felâketlerle tehdit ediliyordu. Fakat sonraları krallar tehdit sisteminin esas organizatörü haline geldiler. Hakikatte site hayatının dayandığı temel, kral ile ruhban sınıfının -yani dünyevî ve manevî baskı grupları- yaptığı ittifak idi. Ordu esasında hareket halinde bir site demektir; haydutluk, yağmacılık ve arızî tecavüz hallerinden çok farklı bir teşkilâttir. Harp ise bu teşkilâtlı silâhlı kuvvetlerin çatışmasıdır. Harbin olabilmesi için şehir medeniyetinin kurulmuş bulunması -yani ziraatten alınan fazla istihsalin bir yerde toplanması ve tek bir otoritenin emrine verilmesi şarttır. Bu tek otoritenin dışarıdan bir hücumla karşılaşmadığı yerlerde -ki İndüs vadisinde ve Nil vadisinde böyle müsait durumlar olmuştu- idare edenler idare edilenler üzerinde istikrarlı bir baskı sistemi kurabilirler ve bu

sistem asırlarca sürebilirdi. Mezopotamya gibi daha açık, müdafaası zayıf veya fazla kalabalık memleketlerde bu türlü bir baskı sistemi derhal harplere yol açmıştır. Bu hadisenin sebebi gayet basittir. Tehdit eder durumdaki insanın tehditlerini devam ettirme kabiliyeti azaldıkça iktidar koltuğundan uzaklaşma ihtimali de o nisbette artar. Çünkü tecavüzü ve tecavüz vasıtalarını, hatta daha incelikli zarar aletlerini bile nakletmenin belli bir pahası vardır. İyilikler gibi kötülükler de belli bir paha ile nakledilir. "Uzaklaşan zayıflar" prensibi (muayyen bir noktadan sonra uzaklaşan zayıflar demek lâzım) bütün teşkilâtlarda müessir olan temel bir konudur. Kral ve rahipler memleket dahilinde çok tesirli bir baskı sistemi kurabilirler. Fakat merkezden uzaklaştıkça öyle bir noktaya gelirler ki artık tehditlerini daha öteye götürme kabiliyetleri iyice azalır ve müstakil bir kuvvet merkezinin ortaya çıkması ihtimali artar. Başka bir kral veya rahip çıkarak onlara karşı tehditler yöneltebilir. Eski merkezlerin tesir sahası dışında bulunanlar artık boyun eğmek mecburiyetinde değildirler, böylece eski otoriteye meydan okumak imkân dahilinde girer. Bu vaziyette rakip bir kuvvet merkezi meydana gelir ve iki merkez arasındaki münasebet mutlaka karşı tehdide veya korkutmaya müncer olur.

Bir karşı tehdit sisteminde her iki taraf da diğerine "sen bana kötülük yaparsan ben de sana kötülük yaparım" der. Böyle bir sistem kısa bir müddet için gayet istikrarlı olabilir, fakat sonunda bozulmaya mahkûmdur. Sistemin istikrarı tehditlerin itibarına bağlı kalır. Tehdidin itibar derecesi sosyal sistemlerde oldukça meraka değer ve sübjektif bir faktör teşkil eder, zira mühim olan senin tehdidine benim verdiğim, benim tehdidime de senin verdiğin itibardır; bu ise hem tehdit edenin hem de tehdit edilenin karakterine bağlıdır. Ayrıca, tehdidin bulunduğu itibar derecesi ile tehdidi yürütme kabiliyeti arasında bir münasebet bulunmakla beraber, bu ikisi arasında mühim bir bağıllık yoktur. İki taraftan biri diğerine zarar

açabilme gücüne sahip olduğu halde diğer taraf buna inanmayabilir; yahut, sizde böyle bir güç olmadığı halde ben sizden korkabilirim. Mamafih, şurası açıkça belli ki tehditler kuvvetle yürütülmediği takdirde bunların itibarı da yavaş yavaş düşer. İtibar, sadece zamanın geçmesiyle bile kıymetini kaybedebilir bir maldır.

Eski zamanlarda -yani medenî cemiyetlerde- kabiliyet de kullanılmadığı zaman kıymetini kaybediyordu. Meselâ silâhlı kuvvetler sulh zamanında bir dereceye kadar gücünü kaybediyor, sonra harp zamanında yeniden teşkil edilerek kuvvetlendiriliyordu. Bu son durum artık şimdiki araştırma ve geliştirme çağında eskiden olduğu kadar mevcut değildir. Eğer bir karşı-tehdit veya korkutma sisteminde tehditlerin itibarı düşürse nihayet öyle bir zaman gelir ki tehditler artık sistemi istikrar içinde tutulacak gücü kaybetmiş olur. Taraflardan biri veya diğeri karşı tarafın tehditlerine pek inanmaz ve onlara kolayca meydan okuyabileceğini düşünür. Bu takdirde sistem bir buhran içine girmiş demektir. Tehdit eden bir taraf mukavemetle karşılaşırsa umumiyetle şu iki yoldan birine başvurmak mecburiyetinde kalır; ya karşısındaki kadar kendisine de pahalıya mal olacak bir ısrarla tehdide devam eder, yahut da vazgeçer ki bu ikinci halde tehdidin itibarı oldukça kırılır. Bu kaidenin istisnaları da mümkündür. İlk defa mukavemet görülünce tehditten geriye dönmek, ikinci bir mukavemetten sonra tehdide devam etmek gerektiği inancını doğurabilir. Mamafih bu mücadelenin bazı noktalarında tehdit eden taraf daima tehdidi yürütmek veya tehdit esasına dayandırdığı sistemin çöküşüne şahit olmak gibi acı bir tercih durumuyla karşılaşır; eğer sistemi başka türlü ayakta tutamayacağını düşünürse, her ne pahasına olursa olsun mücadeleye devam eder.

Şu halde harp, bilhassa medenî cemiyetteki korkutma sisteminin bir mahsulüdür. Harp ve sulh devrelerinin birbirini takip etmesi bu korku sisteminin mahiyeti icabı-

dır, çünkü böyle bir sistem bir müddet için istikrar gösterdikten sonra harbe gitmektedir. Mamafih en eski zamandan beri harbin hedefi barışı kurmak, yani işleyebilir ve hiç değilse geçici bir zaman için devam edebilir bir korku sistemini yeniden tesis etmek olmuştur. Hiç şüphesiz, çok değişik cinsten harpler ve bunların çok farklı neticeleri vardır. Meselâ tarihin bazı devirlerinde görülen sınırlı harplerin gayesi, mevcut devletlerin bünyesinde temelli bir değişiklik yapmaksızın, sadece tehdit kabiliyetlerini denemek ve bir dereceye kadar değişmiş bulunan sistemlerini yeniden tesis etmektir. On sekizinci asırdaki Avrupa harpleri, derebeylik devrinin hemen bütün harpleri, İskender'den önce -yahut daha doğrusu Atina'nın çöküşünden önce- Yunan siteleri arasındaki harpler bu şeklide sınırlı harplerdi.

Mamafih, bazen korku ve tehdit sistemi ayakta duramayacak kadar nahoş bir hale geldiği zaman devletlerin tamamen yıkıldığı istilâ ve kuvvet-pekiştirme harpleri görülmektedir. Bazen de İskender'in veya Romalıların yaptıkları gibi büyük çapta istilâ harpleri vardır ki bunların hedefi bir dünya devleti, yahut hiç değilse rakibi bulunmayan bir büyük devlet kurmaktır. Sınırlı bir hedefi olan harplerde birçok başarılar kazanmış bulunan bir devlet kolayca bir dünya devleti olma ihtirasına kapılmakta ve o zaman çok üstün bir harp tekniğine de sahip bulunuyorsa bu gayeye erişebilmektedir. Bununla beraber, medeniyet çağındaki dünya devletleri esas itibariyle istikrarsız kuruluşlardı; bu istikrarsızlığın başlıca sebebi de nakil ve muhaberenin çok pahalıya mal olması yüzünden rakip kuvvet merkezlerinin doğabilmesiydi. İskender, Alarik, Cengiz ve benzerleri gibi büyük cihangirlerin imparatorlukları bu cihangirlerin ölümlerinden sonra derhal parçalanmışlardır. Roma gibi teşkilâta dayanan imparatorluklar ise, teşkilâtta kuvvet askerî gücün naklini kolaylaştırdığı müddetçe uzun müddet dayanabildiler. Fakat Roma imparatorluğu bile o zamanın teknik gücüne nisbetle çok

geniştii ve neticede yerini çok sayıda başka devletlere terk etti; nitekim sonunda onun yerini alan Türk imparatorluğu da aynı kaderden kurtulamamıştır. Milâttan önce 3000'den bugüne kadarki bütün medeniyet çağının sabit karakteri işte bu imparatorlukların istikrarsızlığı, barıştaki istikrarsızlık ve harp ve sulh devrelerinin birbirini takip etmesi olmuştur.

Daha önce belirtmiş olduğum gibi, medeniyet artık göçmektedir ve yirminci asrın mânası da budur. İlimdeki inkılâbın meydana getirdiği teknik değişmeler o kadar büyüktür ki insanlık yeni bir hale doğru geçmektedir. Bu vaziyette istikrarlı bir barış zaruridir. Keza, zarurî olmakla beraber, bir dünya devletinin kurulması da imkân dahilindedir ve modern çağın icabı olarak gittikçe terk edilen kıymetleri tekrar kazanmak veya muhafaza etmek uğrunda harbe girişmek çok pahalı, çok elverişsiz bir yol haline gelmiştir. Bu yeni inkılâbın en tehlikeli tarafı muayyen silâhların tahrip gücündeki artıştan daha çok bunların tesir sahasındaki artıştan ve tecavüz vasıtalarının naklindeki kolaylıktan ileri gelmektedir. Modern silâhlar her türlü mübalâğayı haklı çıkaracak derecede muazzamdır; bunların tahrip gücünün hududu ise dünyanın tamamen yıkılmasıdır ve biz bu güce çoktan erişmiş bulunuyoruz.. Babil, Ninova, Kartaca ve Kudüs tamamıyla, yahut Hiroşima veya Nagazaki'ye hatta Hamburg ve Tokyo'ya nisbetle çok fazla tahrip edilmişti. Sitelerin tahribi ne nükleer silâhlarla, hatta ne de patlayıcı maddeler ve tayyarenin icadıyla başladı. Şimdi biz bu şehirleri eskisinden çok daha kolay tahrip edebiliriz, fakat yine de tam mânasıyla yıkamayız.. Bugünle dün arasındaki fark şu ki, biz bugün topyekûn yıkıcı kuvvetlerimizi eskiye nisbetle çok daha uzak mesafelere göndermeye muktedir bulunuyoruz. Tehdit edici bir kuvvetin merkezi ile tehdit sahası arasındaki mesafe meselâ X mil kadar uzak bir hale geldiği ve yeni tehdit merkezlerinin kurularak mukabil tehditlerin başlamasıyla eski sistemin kudreti süratle zayıfla-

dığı takdirde yeni bir tehdit sistemi tesis edilebilir. Mesele bu mesafenin derecesi, yani X'in kaç mil olduğuna bağlıdır. Kullanılan silâhlar teşkilatsız ve istikrarsız kabillerin ellerindeki savaş baltaları, mızraklar, ok ve yaylardan ibaret olduğu takdirde bunların tehdit kabiliyeti merkezden uzaklaşıldığı nisbette süratle azalabilir. Bu şartlar altında şehir devletleri inkişaf edebilir ve muhtemel düşmanların tehdit kabiliyetleri de şehir etrafındaki surlar sayesinde çok ufak birtakım iç tehlikelerden ibaret kalabilir. Mamafih, teşkilâtlı ordular -yani bacaklar üzerinde yürüyen güdümlü füzeler- kurulduğuz aman şehir devletleri bile istikrarsız bir duruma düşmüşlerdir. Askerî teknolojiye dalgalanmalar içinde ve destekleyici sosyal organizasyonların kurulması sayesinde site devletleri sık sık yeniden ortaya çıkmakla beraber, artık eski istikrar kaybolmuştur. Teşkilatlı orduyu kimin icat ettiği pek belli değildir, fakat şehir devletlerini ilk defa bir hâkimiyet altında toplayan ve ilk imparatorluğu kuran insan olarak Sargon'u gösterebiliriz.

Mamafih, teşkilâtlı ordunun kudreti de mahduttu. Merkezinden uzaklaştıkça beslenmesi ve tertiplenmesi de daha zorlaşıyordu. İkinci Dünya Savaşında bile bu prensip çok mühim bir yer tutmuştu. Hitler'in orduları Rusya içinde ilerledikçe muhabere hatları uzadı, levazım zorlaştı ve ordular böylece daha zayıf duruma düştüler. Ruslar geri çekildikçe onların muhabere mesafeleri kısalıyor ve gittikçe kuvvet kazanıyorlardı. Stalingrad'da, Leningrad'da ve Moskova önünde uzun bir hat boyunca geçici bir zaman için her iki tarafın kuvvetleri de denkleşti. Sonra Almanlar kaynaklarını tükettiler ve geriye doğru mütemadiyen itilerek mahvoldular. Mamafih, şurası açıkça belli ki, tecavüz vasıtalarının tesirli mesafesindeki herhangi bir artış, ayakta kalabilecek bir devletin asgari büyüklüğünü azaltmakta ve bir arada yaşayabilecek devlet sayısını da indirmektedir.

Bugünkü durumu zorlaştıran hususların biri de uzun menzilli silâhların, yani elle taşınmayan, fakat teşkilâtli silâhlı kuvvetlerin çok ötesinde bir mesafeye tesir edebilecek olan tahrip vasıtalarının mevcudiyetidir. Eğer bir devlet askerî mânada ayakta durabilecek kuvvette olmak isterse kendi ana vatanının etrafında düşmanın uzun menzilli silâhlarının menziline denk uzunlukta bir sahaya hâkim olmak mecburiyetindedir. Aksi halde düşman memleketin esas gücünü hedef tutarak bunları herhangi bir istilâ hareketine lüzum görmeksizin oturduğu yerden bombalayabilir. Böylece orduların tesir sahasındaki artış kadar uzun menzilli silâhların mesafesinde meydana gelen artış da bugünkü harp fenninde bir inkılâp yapmış ve devletler arasındaki siyasî münasebetleri kökünden değiştirmiş bulunuyor. Ortaçağda tetikli yay tertibatının keşfi savaş üzerinde nasıl derin bir tesir yaratmışsa, ateşli silâhların keşfi ondan daha kuvvetli bir değişikliğe yol açmıştı. Derebeylik sisteminin temelleri iktisadî faktörler dolayısıyla zayıflamış bulunmakla beraber bu sistemin barutla yıkıldığından sık sık bahsedilir. Barutun karşısında derebeylik şatosu da şehir surları da aciz kalmış, bunların yerine yeni içtimaî teşkilâtlar kurmak mecburiyeti hâsıl olmuştu. Bu değişmeler büyük bir nisbette silâhların menzilerindeki artıştan ileri gelmiştir.

Yirminci asırdaki askerî inkılâbın ehemmiyeti silâh menzillerindeki muazzam artışla beraber her çeşit teşkilâtli tecavüzü, bilhassa teşkilâtli orduların tahrip gücünü nakletmekte elde edilen kolaylığa bağlanabilir. Ok ve mızrak devrinde bir silâhın tesirli mesafesi birkaç kadem veya en fazla birkaç yarda idi; barutun ilk günlerinde bu mesafe birkaç yüz yardaya, yirminci asır başlarında birkaç mile, İkinci Dünya Savaşına kadar ise birkaç yüz mile çıktı. Bugün bu menzil süratle on iki buçuk bin mile, yani dünya çapının yarısına yaklaşmaktadır. Uzun bir tarihî oluş sonunda böyle bir noktaya gelmiş bulunuyoruz. Artık bu artış daha ileri gidemez ve daha fazla bir mâna ifa-

de edemez; çünkü silâhların menzili dışında hiçbir yer kalmamıştır. Füzeler ve nükleer başlıklar yüzünden bugünün millî devletleri tıpkı barut karşısında kalan eski derebeyi veya şehir surları kadar aciz duruma düşmüş bulunuyor. İkinci Dünya Savaşına kadar belli olmuştu ki Fransa ve Almanya büyüklüğündeki millî devletler artık kayıtsız şartsız bir şekilde müstakil olamazlardı; hatta belki daha yirminci asrın başında bu durum ortaya çıkmıştı. İkinci Dünya Savaşında ise bütün dünya devletleri arasında sadece Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Rusya'nın kayıtsız şartsız müstakil devletler halinde kalabildiği anlaşıldı, çünkü bu iki devletin her ikisi de diğerinden veya kendi içlerindeki devletlerden kurulabilecek herhangi bir birlikten daha kuvvetli olabilecek kadar geniştir. Fransa ve Almanya yıkılabilir, fakat Sovyetler yıkılamazdı.

Son yirmi beş yıl içindeki gelişmeler bu manzarayı köklü bir şekilde değiştirdi. Gerek Amerika gerekse Rusya birbirine büyük zarar verebilecek derecede kuvvet kazandılar; üstelik bu zararı oturdukları yerde açabilecek bir kuvvete eriştiler. Bu şartlar altında diyebiliriz ki artık kayıtsız şartsız hâkimiyet dünya üzerinden silinmiştir ve eğer millî devletlerden kurulu bir dünyayı ayakta tutmak istiyorsak hepimiz de birbirimizin insafı sayesinde yaşamayı öğrenmeliyiz. Bu dersi şimdiye kadar şahsî münasebetlerimizden çıkarmış olmalıydık, çünkü nükleer füzelerin millî varlık üzerindeki tesirini daha evvelden ateşli silâhların icadı şahsî varlıklarımız üzerinde yapmış bulunuyordu. Ateşli silâhların ve belki ondan da önce tetikli yayın icadı -kibar zatların hiç tetikli yay taşımayıp sadece kılıç kuşanmaları dikkate değer- şaşırtıcı bir süratle insan ve cemiyet hayatının büyük bir kısmı içinde şahsî silâhsızlanmaya yol açmıştı. Hakikatte bugün de şahsî silâhlanmadan kuvvet alan bir şahsî tehdit sistemi ancak haydutlar ve suçlu gençler arasında, yahut da dünyanın uzak ve geri kalmış bölgelerinde hüküm sürebiliyor. Denebilir ki,

nükleer füzelerin gelişmesi de beynelmilel münasebetler sahasında aynı tesiri yapacak ve ateşli silâhlar nasıl şahsî silâhsızlanmaya ve şahsî münasebetlerde silâh kullanmanın terkedilmesine yol açmışsa, yeni silâhlar da artık millî politikada geniş çapta teşkilâtli savaş yolunun bırakılmasını temin edecektir.

Kolayca görülmektedir ki, böyle bir dünyada istikrarı veya hatta millî savunmayı temin edebilmek ancak dünya çapında ve tam bir silâhsızlanma ile mümkündür. Fakat böyle bir sisteme bizi götürecek olan yolları görmek o kadar kolay değildir; üstelik böyle bir sistem kurulduktan sonra onu devam ettirmenin yollarını da bilmiyoruz. Umumî ve tam bir silâhsızlanma ancak hiçbir açık kapı bırakmadığı, yani hiç kimseye yeniden silahlanma imkânı vermediği takdirde devam edebilecektir. Şu iki şart böyle bir istikrarı sağlayabilir: Birincisi, barışçı faaliyetten elde edilen kazanç o kadar büyük olabilir ki tek taraflı bir tehdit sistemi kurmanın bile getireceği kazanç buna nisbetle çok ehemmiyetsiz görünebilir. İkincisi, ceza tatbik etmek yoluyla tek taraflı tehditlerin kârını bertaraf edecek bir kanun ve idare cihazı kurulabilir.

Birinci şart şahsî silâhsızlanma hususunda büyük rol oynamıştır. Pek çok kimse görüyor ki silâhlı soygun veya köle kullanma yoluyla elde edilebilecek kazanç hem çok şüpheli, hem de barışçı bir iktisadî gelişme hareketi içinde elde edilebilecek mükâfata nisbeten çok az olacaktır. İkinci şart -polis ve kanun- ise bilhassa birinci şartın işlememesi halinde onu takviye edici mahiyettedir.

Aynı şey bugün milletler için de doğrudur. Onaltıncı, onyedinci ve onsekizinci asırlarda silâhlı maceralardan bir iktisadî menfaat elde edilebilirdi. Fakat ondokuzuncu asra gelinceye kadar erişilen ilmî gelişme sonunda tabiat hakkında elde edilecek bilginin insanları istismar etmekten daha fazla menfaat sağlayacağı ortaya çıktı. Yirminci asırda ise iyice belli oldu ki evinde oturup kendi işiyle uğraşan milletler zenginleştikleri halde Almanya

ve Japonya gibi askerî maceralara atılanlar son derece zararlı çıkmaktadır. Eski askerî maceraların bir eseri olarak kurulmuş bulunan imparatorluklar bile anavatana kâr getirmekten ziyade bir yük haline gelmiştir. Nitekim imparatorluk sahibi devletler, tek istisnası fakir Portekiz olmak üzere, ellerinden geldiği kadar süratle müstemlekelerden kurtulmaktadırlar. Diğer taraftan, tesirli bir beynelmilel polis kuvveti ve hükümetin yokluğu yüzünden, siyasî liderlerin gerçeğe uymayan düşünceleri veya anormal heyecanları birçok tehlikeler yaratmaktadır ki bu durumda birinci şart kuvvetini kaybetmektedir.

Bu mütalâalardan çıkarılacak umumî netice şudur: İnsanlık bugün kurtulma problemleriyle karşı karşıyadır ve bu problem sadece yirminci asırdaki gelişmelerin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Medeniyet çağında harp istikrarlı bir sosyal müessese idi ve insanlığı bütün olarak düşünürsek, müsamaha edilebilir bir tehlike teşkil ediyordu. Yirminci asırda daha önce tek taraflı millî müdafaa esasına dayandırılmış olan beynelmilel münasebetler sistemi yıkıldı, çünkü sistemin esas unsurlarında temelli değişmeler olmuştu. Bu vaziyette harp artık müsamaha edilebilir bir tehlike olmaktan çıkmış bulunuyor. Pek çok ciddî fikir adamları insanın bu problemi çözecek kabiliyette olmadığını ve bu yüzden kurtuluş yolu bulunamayacağına söylüyorlar.

Mamafih, bu bölümde ileri sürdüğümüz hususlar hiç değilse mütevazî bir iyimserliğe imkân verecek mahiyettedir. Kötümser düşünenlere hak vermek gerekir ki, hakikaten önümüzdeki yirmi otuz yıl içinde, yahut azamî birkaç asır sonra, insanlığın çaresiz bir felâkete uğraması ihtimali pozitif bir rakam verecektir. Bu rakamın ne kadar büyük olduğunu bilmiyoruz, ümit ederiz ki oldukça küçüktür. Fakat rakam pozitif olduğu müddetçe hiç kimse ne kendisinin ne de çocuklarının istikbalinden emin olabilir. Kaderin hergün pek çok beyaz toplar arasında bir tane siyah top ihtiva eden bir torbaya elini daldırmak-

ta olduğunu söyleyerek meseleye daha dramatik bir hava verebiliriz; bu siyah top nükleer felâkettir. Şimdiye kadar kader hergün bir beyaz top çekti ve zaman ilerliyor, fakat siyah top hâlâ torbanın içindedir ve orada kaldıkça da hiç kimse istikbalden emin olamaz.

Mamafih, nikbin düşünecek olursak, bir öğrenme vetiresi neticesinde siyah topu torbadan çıkarma şansının bulunduğunu görürüz. Harbi ortadan kaldırma meselesi esas itibariyle bir sosyal öğrenme meselesidir. Bir insanın bu öğrenme kabiliyetinden mahrum bulunduğunu söyleyen hiçbir teorem bilmiyorum. İnsan böyle bir kabiliyete sahip bulundukça birgün siyah topu kader torbasından dışarı atma ihtimaliyeti de pozitifdir. Öğrenme ile felâket arasındaki bu yarışır ki, içinde bulunduğumuz çağı bu kadar heyecanlı ve bu kadar ehemmiyetli bir hale getiriyor.

Harbi ortadan kaldırma problemi ile ilgili sosyal öğrenme sahası, insanın kendi ihtilâflarını çözmeyi öğrenmesidir. Şu noktaya dikkat etmek gerekir ki buradaki esas problem anlaşmazlıkların kaldırılması değil, fakat bunların idare edilmesidir. Eğer insanlığın istikbali ihtilâfların kaldırılmasına bağlı olsaydı ufuklar yine karanlık görünecekti. Çünkü hayat devam ettiği müddetçe ihtilâfların da devam etmesi zaruridir. Ayrıca, ihtilâf kötü olan birşey değildir. İhtilâf, tekâmülün dayandığı yaratıcı prosesin esas unsurlarından birini teşkil eder, fakat çabucak elden çıkıp yıkıcı bir hale gelmesi de çok kolaydır. Fertlerin, teşkilâtların, hatta devletlerin karşılıklı münasebetleri içinde ihtilâfları şiddetlendiren hadiseler bulunmaktadır. Silâhlanma yarışı, fiyat mücadeleleri, gerginliklerin artışı ve kavgalardaki dinamik prosesler ihtilâfı şiddetlendirici bir rol oynar. Kısım de Lewis Richardson'un "*Arms and Insecurity*" adlı orijinal eseri (Chicago, Quadrangle Press, 1960) sayesinde bu prosesleri eskiden olduğuna nisbetle çok daha iyi anlamış bulunuyoruz.

İhtilâf hallerindeki bu çeşit bir istikrarsızlığın misâlini "Oyun Teorisi"ndeki "Mahkûmun Düştüğü Çıkmaz" adlı oyunda görebiliriz. Bu oyun silâhlanma problemini temsil edecek şekilde tertiplenebilir. Farzedelim ki elimizde A ve B diye iki memleket var. Bunların her biri de silâhlı veya silâhsız olabilir. Eğer ikisi de silâhsız ise ikisi de oyundan kârlı çıkacaklardır. Bu duruma 1 diyelim. İki memleket de sistemin diğer vaziyetlerinde olduğuna nisbetle daha zengin, daha emin bir hale geleceklerdir. Mamafih bu mesut durum istikrarlı olmayabilir. Eğer bir memleket silâhsız kalmaya devam ederse silâhlanan tarafa kâr ödeyecektir. Buna da 2 numaralı durum diyelim. Bu durumda topyekûn kazanç azalmış olmakla beraber silâhlı taraf bu ufak miktarı da kendisine aktarmak için diğer tarafı zorlayabilir ve eskisinden çok daha kazançlı duruma geçer. Eğer A silâhlanır, B silâhlanmazsa (durum 2a) A'nın kazancı her iki tarafın silâhsız bulunduğu duruma nisbeten daha çoktur, fakat B eskisinden çok daha kötü duruma düşer. Mamafih bu durumda A, B'nin silâhlanmasına yol açabilir (3 numaralı hal) ve her iki taraf da silâhlanmış olur. Bu defa topyekûn kazanç azalacak, fakat B bu azalan kazancı da kendine aktarmaya çalışacak ve kendisinin silâhsız, A'nın da silâhlı olduğu duruma nisbetle daha kârlı bir hale gelecektir. Hakikatte iki taraf da silâhlandığı zaman (3. hal) iki tarafın da silâhsız bulunduğu hale (1. hal) oranla daha zararlı çıkacaklardır. Bu durum sosyal hayatta hemen hemen üni-versel bir problem meydana getirmektedir ve birçok sosyal müesseseler sistemi en kârlı bulunduğu hale (1. hal) itmek ve orada tutmak gayesini gütmektedir. Hükümet, kanun, polis, eğitim ve din müesseselerini bu açıdan kısmen izah etmek mümkündür.

Problemi "Mahkûmun Çıkmazı" oyunu şekline soktuğumuz zaman, görüyoruz ki iki türlü çözüm yolu vardır. Birinci yol bizzat ihtilâf halindeki tarafların davranışlarını değiştirmek ve bu suretle onların kendi davranışla-

rından doğacak neticeler hakkında realist tahminlerde bulunabilmelerini temin etmektir. Yukarıdaki oyun stitüasyonunda farzedelim ki her iki taraf da tek taraflı silâhlanmanın kendilerine ancak kısa bir müddet için kâr getireceğini ve neticede diğer tarafın reaksiyonu yüzünden eskisinden daha kötü duruma düşebileceğini kestirecek derecede uzak görüşlü olsun. Bu takdirde 1. halden ikinci hale götürecek adımı kimse atmayacaktır. Uzak görüşlülük vermek suretiyle kısa vadeli aldanışlara karşı mukavemet yaratmak, ahlâk terbiyesinin bellibaşlı gayelerinden biridir ve bütün öğrenme prosesi içinde de bu hedefin önemli bir yeri vardır. Aksi takdirde cemiyet hayatı yaşamaya imkân kalmazdı. Meselâ fertler arasında gayrimuşru davranış çok yaygın bulunduğu takdirde kanun sisteminin bir ehemmiyeti kalmaz. Kanun ve polis cemiyet hayatının hudutlarında çalışır. İnsanlar belli bir merkez dahilinde kendilerini gayri ahlâkî davranışın kısa vadeli cazibesine karşı frenleyemediği, yani uzun vadeli neticelere dayanan bir kıymet sistemini benimsemeyi öğrenmedikleri takdirde sosyal sistem katiyen işleyemez. Nitekim muhtelif yerlerde ve zamanlarda sosyal sistemin haydutluk ve dünya çapında tecavüz şebekesi halinde parçalanmasına, herkesin herkese karşı savaştığı harplere ait misaller gördük. Böyle bir durumda kanun, nizam ve hükümet gibi resmî müesseseler işleyemediği gibi, bu müesseselerin kurulmasına bile imkân yoktur; ancak cemiyetin fertleri büyük ekseriyetle kendi davranışlarını sosyal kıymetler çerçevesinde tadil etmeyi öğrendiği zaman kanun ve nizamdan birşey bekleyebiliriz.

Bu çeşit bir sistemin işleyişi hususunda çok defa ihmal edilen fakat mühim olan bir taraf da, 1 numaralı halden 2 numaralı hale, yani bir tarafın yine silâhsız bulunduğu duruma geçen sistemin nasıl olup da oradan tekrar karşılıklı silâhlanma halini temsil eden 3 numaralı hal yerine 1 numaralı duruma geri dönebildiğidir. Bu bölümün birinci kısmındaki tabirlerle ifade edecek olursak, diyebi-

liriz ki burada tehdide karşı bir yaratıcı tepki görölmekte, yani bütün sistem içindi kurulmuş olan bir öğrenme prosesi sistemi tekrar ilk durumuna döndürmektedir. Meselâ tarihte "aziz"ın "haydud"a galip geldiği ve onu tekrar cemiyete faydalı bir fert haline getirdiği haller pek çoktur. Belki bu nadir rastlanan bir hadisedir, fakat en alelâde seviyede bile umumiyetle "silâhsızlandırma" diyebileceğimiz birçok teknikler geliştirmiş bulunuyoruz. Nezaketin doğuşuna ve gelişmesine ait bütün tarih bu sosyal görüşün ışığı altında yazılmalıdır. El sıkma, eğilme, nazik konuşma ve "gazabı söndüren yumuşak cevap" ihtilâfı idare etme tekniklerinin en hayatî bir kısmını teşkil ettiği halde, benim bildiğime göre, bunlar hiçbir zaman anlaşılamamış veya insanlık tarihinde lâıyk oldukları ehemmiyet verilmemiştir.

Medenîlik ve medenî kelimeleri ile dünya medeniyeti kelimeleri aynı kökten gelmektedir. Medeniyet çağını karakterize eden şey sadece istilâlar, silâhlı zulümler ve tehdit esasına dayanan nizamlardan ibaret değildir. Bu çağda din, nezaket, ahlâk, âdabı muaşeret gibi gayet ince ve birleştirici sistemler de gelişmiştir. Derebeyini "centilmen" ¹ (burada yine kelimenin lûgat manasına dikkat edin) haline getiren bu sistem de şimdiye kadar doğru dürüst tetkik edilmiş değildir. Hakikatte bu sistemin mekanizması bütün medeniyet çağının temelindeki en mühim hadiseyi teşkil etmiş olabilir, zira bu sistem sayesinde bir medenî cemiyet kurulmuş olmasaydı ilmin inkişafına imkân kalmazdı. Medenî cemiyette tehdit sistemine karşı boyun eğme ile meydan okumayı çok ince bir şekilde birleştiren bir reaksiyon tarzı vardır ki, bu sayede tehdit edenle tehdit edilen tek bir sosyal sistem içinde birleşmekte ve dolayısıyla tehdit sistemi sarsılmaktadır. İnsan bu sanatı binlerce yıl farkında olmaksızın kullanmış bulunuyor. Yirminci asırdaki mühim hadiselerden biri de pekâlâ insanın artık bu vakıayı fark etmesi ve eskisinden

¹ Kelime manâsı "kibar adam" demektir.

daha iyi kullanabilmesi olabilir. Hakikaten böyle birşey varsa çok nikbin olabiliriz, zira bu demektir ki harbi propaganda eden ve devam ettiren beynelmilel tehdit sistemini ortadan kaldırmak için makul ve şuurlu bir yol bulabiliriz ve tehdit yerine birleştirici münasebetlere dayanan hakiki bir sistem kurabiliriz.

Yirminci asırda devletlerin dış politikalarındaki birleştirici unsurlar -kültür mübadeleri, enformasyon ajansları, hatta propaganda gibi şeyler- son derece gelişmiş bulunmakla beraber yukarıdaki mütalâalar siyasî seviyede çok garip görünebilir. Fakat bu birleştirici unsurlar birer müessese haline getirildiği müddetçe bizzat devletlerin davranışları üzerinde derin tesirler yapmaları pekâlâ mümkündür. Başlangıçta tehdit sisteminin bir parçası olarak düşünülen ve karşı tarafı kandırmak için kasıtlı bir şeklide tertip edilen propaganda bile geri tepebilir ve sonunda propagandayı yapan insan kendi söylediklerine inanabilir. Son yirmi yıl içinde komünist memleketlerin giriştikleri şiddetli barış propagandası kendi üzerlerinde böyle bir tesir yapmış olabilir. Bir memleketin kendi siyasî kudretini artırmak için başlattığı yalanlar birgün kendi başına bir hayat kazanarak bizzat propagandacının kıymet sistemi üzerinde derin tesirler yapabilir. Meselâ "*The American Dilemma*" adlı eserde Gunnar Myrdal'ın işaret ettiği gibi, Birleşik Amerika'da İstiklâl Beyannamesi, Anayasa ve Gettysburg Nutku ile propaganda edilen büyük ahlâk prensipleri cemiyet üzerinde devamlı bir baskı yaparak zencilerin hürriyet kazanmasına ve bütün vatandaşlık haklarına yaklaşmalarına yol açmıştır. Bir cemiyetin idealleri ile gerçekleri birbirinden ayrıldığı takdirde, bu idealler sadece hissî olarak alınsa ve sahtekârca kullanılsa dahi, devamlı bir baskı uzun vadede realiteyi ideale yaklaştıracaktır.

İhtilâf karşısında olgun davranış diyebileceğimiz ideal gerek fertler, gerekse devletler ve teşkilâtlar bakımından çok büyük bir ehemmiyet arz ettiği halde, bugün kâfi

derecede anlaşılmış ve kuvvetli bir ifade bulmuş değildir. Ferdî davranışlarda, bilhassa dünya çapında bir orta sınıfa doğru giden bir cemiyetin fertlerinde açıkça tecavüz yoluna veya mânâsız gerginlik ve nefretlere düşmeden ihtilâfları idare edebilme kabiliyeti iş adamında, şirket idarecisinde, hükümet memurunda, yahut Birleşik Amerika'daki profesyonel adamlarda, Japonya'da profesyonel adama tekabül eden "maaşlı adam" da, sosyalist memleketlerin idareci ve komiserlerinde, hülâsa her yerdeki orta sınıfta müşahede edebiliriz. Bu öyle bir hayat tarzıdır ki kabadayılığı, cakayı, tecavüzü, hatta şiddetli heyecanı kat'iyen tasvip etmez ve hemen söndürür. İleri cemiyette artık silinmeye yüz tutan nümunelik aristokrasi veya proleter hayatı ile bu hayat tarzı birbirinden çok farklıdır. Binaenaleyh, denebilir ki fertlerde görülebilen öğrenme hadisesinin millet çapında yer alması mümkündür. Orta sınıftan teşekkül etmiş, mütecaviz olmayan, nazik devletlerden ibaret bir dünya ideali bütün olgun memleketlerin davranışları arkasında bulunan bir idealdir.

Bugün dünyanın başındaki kısa vadeli tehlikelerden biri de muhtemelen gelişmiş memleketlerde erişilen siyasî gerçekçilik ve olgunluğun imparatorlukların terk edilmesine ve dolayısıyla çok sayıda yeni yeni memleketlerin doğuşuna yol açmasından ileri geliyor. Bu yeni memleketlerin pek çoğu şimdiden toyluk alâmetleri ve marazî mahiyette beynelmilel davranışlar göstermeye başlamışlardır. Binaenaleyh, yeni memleketler siyasî olgunluğa erişinceye kadar çok zor bir devre geçirebiliriz. Bu mânâda, siyasî gelişme iktisadî gelişmeden çok daha acil bir problem teşkil edebilir.

Yukarıdaki düşünce bizi ihtilâfların ele alınmasındaki ikinci unsur üzerinde, yani bir üçüncü tarafın müdahalesi hususunda daha fazla düşünmeye sevk ediyor. Öğrenme prosesine veya çatışan tarafların münasebetlerini idare eden faktörlere her zaman güvenmek doğru değildir. Eğer "Mahkûmun Çıkmazı" oyunundaki taraflar hakika-

ten kısa görüşlü olurlarsa, üçüncü bir tarafın bulunmayışı halinde bu ihtilâfın çok kötü bir hal almasını önleyemeyiz. Üçüncü taraf pek çok ve değişik roller oynayabilir. Meselâ sadece ihtilâflı tarafların bu çatışmayı idare etmeyi öğrenmelerini kolaylaştıran bir aracı veya öğretmen gibi hareket edebilir. Mamafih üçüncü bir tarafın işe müdahalesi ekseriya kazanç dağılımında da değişikliğe yol açar ve tek başına silâhlanmaya, yani 1 numaralı halden 2 numaralı hale geçen tarafa karşı cezalar tertip edebilir. Hiyerarşinin bulunduğu her yerde üçüncü tarafın müdahalesiyle çözülen veya idare edilen ihtilâf hallerine rastlayabiliriz. Bir hiyerarşide yüksek mevki sahibi bulunan kimsenin vazifelerinden biri de kendi emri altında bulunanların ihtilâflarını halletmektir. Bunu ya bir öğretmen gibi hareket ederek yapabilir, yahut bulunduğu mevki icabı kendisinden aşağıdakilere sözünü dinletebilecek durumda olduğu için, yahut da ceza tatbik edecek kudrette sahip olduğu için yapabilir. Bu üçüncü halde mütecaviz tarafı kötü duruma düşürebilir ve dağılımını öyle bir şekilde ayarlar ki, birinci pozisyondan ikinci pozisyona geçen hiç kimse bir kazanç sağlayamaz.

Kanun ve polis cihazının başlıca fonksiyonlarından biri de budur. Sosyal mukaveleyi bozan suçlu hakikatte cemiyeti 1 numaralı halden 2 numaralı hale itiyor demektir. Polisin ve kanunun vazifesi, suçlunun kârlı çıkmayacağı bir durum yaratmaktır. Bütün cemiyetlerde suçluluk hallerinin devam etmekte olması kanun ve polis cihazlarının tam mânasıyla başarılı olamadığına işaret ediyor. Fakat kanun ve polis yine de suç işleyenlerin sayısını azaltmak hususunda başarılıdır; bu cihazlar olmasaydı suç işleme hadiselerinin bütün cemiyeti sarsacak kadar çoğaldığına şahit olabilirdik.

Üçüncü taraf müdahalesinin başarılı olabilmesi bütün bu hususların gözönüne alınmasına bağlıdır. Üçüncü taraf, ihtilâfa düşenlerin davranışlarına ve kıymetlerine tesir edebilecek bir öğretici rolü oynamadığı takdirde,

onun kazanç sistemini değiştirmek suretiyle yaptığı sulh teşebbüsü ancak kısmen başarılı olabilir. Diğer taraftan, olgun ve uzak görüşlü davranmayı öğrenmek de çok güç, hatta tamamen imkânsız olabilir. Belki bu iki fonksiyonun tek sistem tarafından ifa edilmesi de zordur; nitekim hakemlik, evlenme müşavirliği, sosyal yardımcılık, psikiyatrik ihtimam ilh... gibi hukuk benzeri birçok müesseselerin kurulmasındaki sebeplerden biri de bu zorluk olabilir.

Şu halde harbin ortadan kaldırılması iki türlü öğrenme prosesini şart kılmaktadır. Bunlardan biri bizzat kıymetleri ve davranış hallerini uzak görüşlülüğe, kuvvet sistemlerinin gerçekte karşılaştırılmasında daha doğru usullere ve bütün insanlığın refahına ehemmiyet veren bir kıymet sistemine doğru değiştirmeyi öğrenmektir. İkinci türlü öğrenme yoluyla da bütün dünyada üçüncü taraf müdahalesini müessese haline getireceğiz. Birleşmiş Milletler ve onun etrafındaki teşkilâtlar bu hususta güzel bir misal teşkil etmektedir. Bir dünya hükümetine taraftar olanların iddiasına göre Birleşmiş Milletler bir üçüncü taraf olarak kâfi derecede tesirli değildir; öyle bir teşkilât kurmalıyız ki, silâhlanmayı kontrol edebilecek ve beynelmilel davranışlardaki kâr sistemini değiştirerek tek taraflı saldırganlıkları zararlı çıkarabilecek derecede kuvvetli olsun. Bu iddia yabana atılamaz. Netice itibariyle, beynelmilel sistemlerdeki öğrenme prosesinin bir eşiği ulaştığını düşünebiliriz. Eşiğin öbür ucunda istikrarlı bir sulh vardır, kader torbasındaki siyah top da dışarı atılmıştır; eşiğin bu tarafında ise istikrarsız bir barış ile beraber çaresiz bir felâket ihtimaliyeti ile karşı karşıyayız. Açıkça görülüyor ki, henüz bu eşik veya baraja çıkmış değiliz, fakat yine de zannettiğimizden daha çok yaklaşmış olabiliriz. Oraya varan yol tamamen yokuş yukarıdır, şimdiye kadar da hep böyle olmuştu. İnsan yolunun ebediyen yokuş yukarı olduğunu düşünürsek kendimizi mazur görebiliriz. Mamafih, sosyal sistemlerde birçok barajlar vardır

ve biz bu önümüzdekine yaklaşmış durumdayız. Eğer insanlık bu engeli tam atlayacağı sırada Sisyphus gibi tekrar yokuş aşağı felâkete düşerse bu pek acı olacaktır.

Her türlü problemin çözümü büyük bir dereceye kadar problemin bulunduğu sistemi teşhis etmeye bağlıdır. Bizim elimizdeki problemi, Pierre Teilhard de Chardin'in tabirini kullanacak olursak, "noosfer" (bilgi tabakası) üzerinde yapılacak bir değişiklik şeklinde ifade edebiliriz. Noosfer, dünyanın her tarafındaki üç milyar insanın kafasındaki topyekûn bilgiden meydana gelmiştir. Bugünkü noosfer insanlığın uzun müddet, hatta yirmi-otuz yıl daha yaşamasına imkân verecek mahiyette değildir. Doğru olmayan pek çok şeye inanıyor, doğru olan şeylere inanmıyoruz; ihtilâfların başarılı bir şekilde ele alınmasına veya insanlığın inkişafına imkân vermeyecek kıymetlere -ki kıymetler de noosfer'in bir parçasıdır- sahip bulunuyoruz. Mamafih, bunlara bakıp bedbinliğe düşmek de doğru değildir, çünkü noosfer değişmeye, hatta süratle değişmeye müsaittir. Cemiyette bilgi endüstrisi diyebileceğimiz önemli bir sektör hususî surette bu değişikliği yapmaya yöneltilmiştir. Bu endüstrideki faaliyetin büyük bir kısmı ölümle kaybolan bilginin yerini doldurmak gibi basit bir faaliyete ayrılıyordu, fakat şimdi bizim elimizdeki bilgi endüstrisi sadece kaybolan bilgiyi yerine koymaktan çok daha fazla şeyler yapabilecek kapasitededir. Binaenaleyh, noosferin değiştirilmesi için yatırımda bulunacak vaziyetteyiz. Nitekim böyle bir değiştirme prosesi büyük bir süratle devam etmektedir. Bugün insanlık tarihinin geçmiş devirlerine nisbetle daha çok insan daha çok şeyi bilmektedir.

İşin zor tarafı şu ki, bu noosferi hangi istikamette değiştirmek istediğimizi bilmiyoruz; herkes bir başka istikamet tutturmaya kalkıyor. Komünist hepimizin Marksizmi ve planlı ekonomiyi öğrenmesini istiyor. Liberal başka birşey, muhafazakâr daha başka birşey öğrenmemize çalışıyor. Bu kargaşalık ve reçete bolluğu içinde

şimdiki seviyeye kadar nasıl ilerlemiş olduğumuza şaşmamak elde değildir.

Bu noktada, ümit ederiz ki, önümüzdeki yıllarda sosyal ilimlerin bize büyük yardımı olacaktır. Sosyal ilimlerin bütün ihtilâfları çözebilecek, her çeşit kıymet sistemini uzlaştıracak veya kurtuluş reçetesi verecek kabiliyette olduğunu söyleyemeyiz. Fakat yine de bu ilimler sosyal sistemler sahasındaki bilgilerimizin doğruluğunu tahkik edebilmemiz için bize daha iyi metotlar temin ettikleri müddetçe, noosferde insanlığın yaşaması için gerekli değişmeye büyük yardımlar yapabilir. İhtilâfların avamî bilgi sahasından ilmî bilgi sahasına götürülmesi istikrar yaratıcı, -insanın aklına neredeyse "kısırlaştırıcı" demek geliyor- bir tesir yapar. Hesap makinesinin tıkırtısı heyecanları söndürür ve hesabın kötüsü bile akılsız düşüncenin en büyük düşmanıdır. Eğer ideoloji kavgaları kısmen dahi olsa ilmî ihtilâflar haline çevrilirse, bunların çözülmesi hususunda da daha fazla şansa sahip olabiliriz. Binaenaleyh, sosyal sistemler sahasındaki araştırmanın bütün gayesi ihtilâfları istikrara kavuşturmak ve bunların başarılı bir şekilde ele alınmasına yardım etmektir.

Eğer bana şimdi insanlığın yapabileceği ve hayatın devam ihtimalini en fazla artırabilecek faaliyetin ne olduğunu tayin ettirselerdi, bu faaliyetin barışı aramak yolunda geniş bir entellektüel çalışmadan -yani sosyal ilimlerin ihtilâf hallerine ve bilhassa beynelmilel ihtilâflar sahasına tatbik edilmesinden- ibaret olduğunu söylerdim. Böyle bir faaliyet, insanın bu çağda en büyük vazifesi olan büyük geçiş başarma istikametindeki şuurlu gayretlerin büyük bir kısmını teşkil edecektir.

V

İKTİSADÎ GELİŞME: HAREKETE GEÇMENİN GÜÇLÜĞÜ

Atom harbi tehlikesinden kaçınabilirsek, yolumuzun önünde bizi bekleyen daha zor engeller bulacağız. İlk karşılaştığımız engel iktisadî gelişme veya kalkınma problemidir. Bu problemin iki cephesi vardır: birincisi, bazı cemiyetler kendilerini büyük geçişe geçecek şekilde teşkilâtlandırma kabiliyetinden mahrum bulunmaktadır. Bu yüzden evvelâ iktisadî gelişme yoluna girebilmekte güçlük çıkıyor. İkinci problem ise hemen bütün cemiyetlerin, hatta en ileri teknolojiye sahip olanların bile, nüfus artışını kontrol etmeye imkân bulamayışlarıdır. Kontrolsüz bir nüfus artışı insan hayatını kısa bir zamanda haddinden fazla kalabalık bir dünyada sefalet içine düşürebilir. Üstelik bazı cemiyetlerin, hatta pek yakın bir gelecekte, şimdiye kadar görülmemiş bir nüfus artışına ve genç yaştakilerin umumî nüfus içinde büyük bir nisbet teşkil etmelerine karşı intibak edemeyişi, onları ileri bir iktisadî bünyeye geçmekten alıkoyabilir.

İleri bir cemiyet olma sadece bir iktisadî kalkınma meselesi değildir. Bu intikalin içinde iktisadî müesseseler kadar insan şahsiyetinin, insan bilgisinin ve hatta bütün

sosyal müesseselerin -aile, din, devlet, mektep, üniversite- değişmesi de bahis konusudur.. Mamafih, iktisadî gelişme büyük bir intikal hareketinin aslî şartını ve belki de en önemli kısmını teşkil etmektedir. İktisadî gelişmenin reçetesi gayet basittir: eldeki kaynakların yeteri kadar bir kısmını kalkınma hizmetine tahsis etmek. Burada en mühim husus gelişme endüstrisi mefhumudur. Gelişme endüstrisi şöyle tarif edilebilir: Bir cemiyetin topyekûn faaliyetleri arasında sırf giyilen ve kullanılan şeylerin veya ölen insanların yerine yenilerini koymak için değil fakat değişmeye, öğrenmeye, mal ve sermaye birikmesine ve yeni teşkilâtların kurulmasına tahsis edilen faaliyetler. Tatbikatta gelişme endüstrisinin hudutlarını tayin etmek ve bu endüstrinin ne olup ne olmadığını söylemek kolay değildir. Bir gelişme endüstrisi cemiyetin bütün faaliyetleri içine dağılmıştır; bir kısmı ailede, bir kısmı eğitim sisteminde, bir kısmı sınaî organizasyonlarda, bir kısmı hükümette bulunur. Mamafih, gelişme endüstrisi mefhumu aslında oldukça vazıf bir mefhumdur. Gelişme endüstrisi bulunmayan veya endüstrisi sıfır olan bir cemiyette istihlâk edilen veya cemiyetten kaybolan herşeyin yerine yenisi konur; cemiyetin bütün faaliyeti bu "yerine koyma" işine tahsis edilmiştir. Nüfus sabittir; her yaş grubu olduğu gibi bir sonraki gruba intikal eder veya ölürken yerine bir başka yaş grubu gelir. Tahsil ve terbiye sistemi ancak ölüm veya yaşlılık dolayısıyla kaybolan bilgiyi devam ettirecek kadar gelişmiştir. Cemiyetin maddî sermayesi tükendikçe bunların yerine aynı cinsten başka eşya konur, her maddenin tüketimi ile üretimi birbirine tamamen eşittir ve bu yüzden ne birikme, ne de değişme vardır. Belki bütün bu şartların tam manasıyla görüldüğü bir cemiyete rastlayamayız, ama birçok cemiyetler aşağı yukarı böyle bir hayat yaşamıştır. Paleolitik cemiyet herhangi bir köklü değişmeye uğramaksızın hesapsız derecede uzun bir hayat sürdü; hatta çok ileri bazı cemiyetler bile asırlar boyunca oldukça kısır bir hayat yaşamışlardır.

Cemiyet ne kadar fakirse gelişme endüstrisine kaynak ayırması da o derece imkânsız hale gelir. Çok fakir cemiyetler bu fakirlikleri yüzünden hemen hemen aç kalmaya mahkûm durumdadır. Mamafih, açlığın yegâne sebebi fakirlik değildir; gelişme endüstrisi kuracak kadar zengin olan pek çok cemiyetler bile sırf kıymet sistemlerinin elverişsizliği yüzünden böyle bir endüstriye sahip olamamışlardır. Sosyal kıymetleri değişmeye müsait olmayan, çocukları tıpkı ana-babaları gibi yetiştirmeye büyük ehemmiyet veren, formel tahsili sırf mevcut bilginin -bilhassa bu bilgi sadece edebî ve dinî mahiyette ise- muhafazasına hasreden, devlet sistemi sahasında terakkiden ziyade istikrarla uğraşan, hatta asgarî hayat standardının çok üstünde bulunan ve bizim anladığımız mânada medenî olan bazı cemiyetler gelişme endüstrisine kaynaklar ayırmaz ve böylece aç kalabilirler.

Mamafih, gelişme endüstrisi bir defa kurulunca da, ne kadar ufak olursa olsun, durgunluk kırılmıştır ve cemiyet artık önüne geçilemeyecek bir değişme yoluna girmiştir. Birçok değişik istikametlerde değişmeler meydana gelebilir. Tarihin belli bir devresinde nüfustaki bir değişme bir sosyal değişiklik yaratabilir. Daha evvel ileri sürmüş olduğum bir iddiaya göre, buz çağının son devrinde insan nesli güneydeki Meksika, İspanya, İtalya, Yunanistan, Hindistan, Suriye ve Mısır gibi büyük Akdeniz "yarımadaaları"na inmek zorunda kaldığı zaman nüfus yoğunluğundaki süratli artış iktisadî gelişme için gereken şartları yaratmıştır. Başka devirlerde de, ondördüncü asır ortasındaki "kara ölüm" sırasında Avrupada görüldüğü gibi bulaşıcı hastalıklar yüzünden nüfustaki ani azalmalar hayatta kalan insanlara daha geniş bir yaşama sahası ve imkânları vermek suretiyle bir gelişme hareketine yol açıyor. Bazı gelişme veya kalkınma hareketleri de insanı harekete geçirmekte son derece tesirli olan sembolik hadiseler dolayısıyla meydana gelmiştir. Dünyanın büyük dinleri -ki bunlar arasına komünizmi de katmak gerekir-

daima gelişme hareketleriyle birlikte gitmişlerdir. Bazen de arka arkaya iyi mahsul alma, yeni bir sahaya yerleşme gibi arızî hadiseler bir zaman için üretimi tüketicinin üzerine çıkarmış ve daha sonraki gelişme için gerekli olan bir birikmeye yol açmıştır.

En önemli birikme veya kıymet, daha önce görmüş olduğumuz gibi, bilgi endüstrisindeki, yani bilginin artırılması ve yayılmasına tahsis edilen faaliyetlerdeki artıştır. Eğer bilgi endüstrisi ölüm veya ihtiyarlık dolayısıyla devamlı surette kaybolandan daha fazla bir kıymet yaratmaya kâfi geliyorsa o zaman cemiyet mutlaka ilerleyecektir. Her yeni nesil olgunluk yaşına ulaştıkça bir önceki nesilden daha fazla bilgiye sahip olacak ve daha çok şey yapmaya imkân bulacaktır. Bir bilgi endüstrisi, mekteplerde okutulan şeyden daha fazlasını ifade eder. Aile içinde ve gayriresmî gruplarda haberleşme yoluyla bilgi artışına yarayan her türlü faaliyet de bu endüstriye dahildir. Hakikatte formel tahsil sadece merasimlere ait bilgilerin öğrenilmesi ve birtakım ünvanların kazanılması ile alakalı olduğu müddetçe daima gelişmeyi önleyen bir rol oynamıştır. Teknoloji inkılâbının ilk devirlerinde bile formel tahsilin mühim bir rol oynadığı şüphelidir. Yeni teknolojinin ilk kâşifleri ve öğreticileri ekseriya pratik faaliyetlerle uğraşan insanlardı. Bu adamlar kendilerine öğretmen denilse belki çok şaşarlardı, ama hakikatte oynadıkları rol bu idi. İcat yapan bir kimse bunu yaymak isterse başkalarına da öğretmek zorundadır. Müteşebbisler de insanlara yeni roller öğreten birer öğretmendirler; yeni organizasyonlar kurmak suretiyle halka daha evvel hiç yapmadığı şeyleri nasıl yapacağını öğretirler, bu organizasyonlardaki rollere halkı uydurabilmek için yeni maharetler öğretirler.

Yeni mallar, yeni makineler ve her türlü yeni teçhizat meydana getirme işinin maddî sahadaki birer öğrenme hadisesinden ibaret olduğunu görmek için fazla düşünmeye ihtiyaç yoktur. Her mal, her makine, insan zih-

ninin bir eseridir ve bunların ihmali esas itibarıyla insan düşüncesinin maddedeki yapı ve tertibe intikal ettirilmesi demektir. Hiç şüphesiz, büyük geçiş devam ettikçe formel tahsil ve teşkilâtli araştırma faaliyeti de daha çok ehemmiyet kazanmaktadır, çünkü süratle ve muazzam bir miktarda artan bilgiyi gayriresmî yollarla yaymak ve genişletmek imkânsızdır. Binaenaleyh, intikal çağının ortasında bulunduğumuz bu devirde formel tahsile, bilhassa teşkilâtli araştırma ve geliştirme faaliyetine ayrılan kaynaklarda büyük bir artış görülmesi gayet normaldir. Tabiatıyla, ilk safhalar atlatıldıktan sonra cemiyetin gelişme kapasitesi, büyük bir nisbette, formel tahsile ve araştırmaya ayırdığı kaynakların miktarına bağlı kalacaktır.

Cemiyetlerin gelişmesinde ortaya çıkan mühim bir problem de, dışarıdan alınan şeylerin bu gelişmede oynadığı rol meselesidir. Bazı cemiyetler dışarıdan herhangi bir yardım görmeksizin tamamen kendi kaynaklarına dayanarak gelişmişlerdir. Bazı cemiyetlerde de dışarı ile olan münasebetler kalkınmada veya kalkınmanın gecikmesinde çok büyük bir rol oynamıştır. Dışarıdan çok çeşitli tesirler gelebilir. Bunlar meselâ sadece cemiyetin bilgi yapısında değişmeye sebep olan bir bilgi ithali şeklinde olabilir; keza teşkilât ve insan ithali -idareciler, tacirler, misyonerler, veya işçiler- şeklinde olabilir. Yahut mal, bilhassa sermaye malları ithal edilebilir. Kuzey Amerika'da, Asya ve Avustralya arasındaki memleketlerde ve Orta Asya'nın Sovyet Rusya hâkimiyetinde bulunan ülkelerinde bu ithal faaliyeti çok başarılı olmuştur. Bu memleketler dışarıdan alınan şeyler sayesinde iç kaynakların yaratacağı bir gelişmeye kıyasla çok daha az fedakârlık gerektiren ve kendi kendini yürütebilen bir kalkınma yoluna girmiş bulunmaktadır.

Yardımla kalkınma veya gelişme diyebileceğimiz bu vetire ekseriya çocuklarla ana-babalar arasındaki münasebetlerde çocukluk, delikanlılık ve olgunluk diye ayırdı-

ğımız safhalara tekabül eden üç devre göstermektedir. Çocukluk bir sömürge safhasıdır ki bu durumdaki bir memleket kendi hükümetini dışarıdan -tabiî her zaman kendi arzusuyla değil- ithal eder. Tabiî bu arada metropol memleketten daha başka birçok şeyler de ithal edilir. İthal malları arasında gelişmeye en çok lâzım olan şeyler başta gelir. Eğer bu şartlar altında sömürge memlekette içeriden bir gelişme hareketi başlatılabilmişse, gelişmenin delikanlılık safhasına geçiş oldukça kolaydır. Bu ikinci safhada, gelişme halindeki cemiyet siyasî bakımdan istiklâl kazanır, fakat iktisadî bakımdan hâlâ eski efendisine bağlıdır. İşte komünistlerin yeni sömürgecilik dedikleri şey budur. Daha evvel sömürge olan bir memleket kendi siyasî teşkilâtını kurar, fakat iktisadî gelişmesi, dış ticaret münasebetleri ve millî savunma gibi problemler bakımından büyük bir nisbette sömürgeci ülkeye bağlı kalır. Mamafih, gelişme devam ettiği takdirde bu safha da aşılır ve memleket olgunluk safhasına girer. Artık eski müstemleke iktisadî bakımdan sömürgeci ülkeye bağlı değildir ve kendi gücüyle ayakta durmakta, hatta çok defa başka memleketler için bir anavatan rolüne girmektedir. Bir memleketin başkaları için metropol durumuna geçmesi mutlaka kötü netice veren bir hadise değildir. Böyle durumlara hemen bütün cemiyetlerde, hatta sosyalist ülkelerde bile rastlıyoruz. Litvanya ve Özbekistan, Sovyet Rusya'ya nisbetle hâlâ sömürge çağı yaşamaktadırlar: Polonya "yeni sömürge" safhasına girmiştir, Çin de olgunluk mücadelesi içindedir. Mamafih, Çin kalkınmasının bugünkü safhasına olgunlaşma gayreti demek biraz erken sayılabilir.

Yardımla kalkınma yolu çok hallerde başarılı olmakla beraber, bu yolun başarıya ulaştıramadığı pek çok memleket de vardır. Bilhassa sömürgeci memleketler halk üzerine yabancı bir idareci ve yabancı bir idare tarzı tatbik ettikleri zaman netice kolayca bir felakete gidebilir. Birçok sömürge memleketlerde bir sonraki safhaya

geçebilmek için şart olan bir iç kalkınma hareketi doğmamıştır. Bunun sebebi sömürge idaresinin baskısı olabileceği gibi, bizzat sömürge hayatının yerli halktaki kalkınma azmi ve iradesi üzerinde yaptığı yıkıcı tesir de olabilir. Sömürge halkına yapılan şeylerin hemen hepsi de onlara kendilerinin aşağı olduğunu telkin etmektedir. Eğer halk bu telkine kolayca kapılırsa o zaman aşağılık duygusu kendi kendini haklı çıkaran ve kuvvetlendiren bir felâket halini alabilir. Nesiller boyunca sömürge kalmış ve içeriden bir gelişme hareketine kavuşmamış memleketlerde halkın maneviyatı ve kalkınma azmi çökmektedir. Bereket versin ki, bu çökme ve çözülmenin de nihayet bir hududu vardır; sömürgeci memleketlerdeki değişmeler ve dünyanın diğer bölgelerindeki ihtilâller sömürge siyasetine artık son vermektedir. Üç asırdan daha fazla süren bir sömürge hayatına ancak birkaç yerde rastlıyoruz. Mamafih, başarısız sömürgecilik çok esef verici izler bırakmıştır; bu izlerin ortadan kaldırılması uzun bir zamana ihtiyaç gösterebilir.

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, yirminci asırda sömürgeciliğin çökmesi çok dikkate çarpan bir hadisedir ve büyük geçiş hadisesiyle de sıkı sıkıya alâkalıdır. En azından ondokuzuncu asra kadar, birçok yerlerde ve çok defa sömürgecilik politikası, sömürgeye ne yaparsa yapsın, sömürgeciye hayli kâr getirmiştir. Mamafih, ondokuzuncu asırdan önce bile bazı şüpheli hallere rastlıyoruz. Meselâ, pek muhtemeldir ki, İspanya ve Portekiz'in müstemlekeleri insan gücü bakımından son derece kısır olduğu için hakikatte bu iki memleketin gelişmesine mani olucu bir rol oynamış ve neticede İspanya ve Portekiz bu sömürgecilik maceraları yüzünden fakir düşmüşlerdir. Onsekizinci asırda İngiliz sömürgeciliği ve ondokuzuncu asır başında Fransız sömürgeciliği bu memleketlere fayda getirmiş olabilir. Fakat ondokuzuncu asrın sonlarında ve bilhassa yirminci asır başında artık iyice belli olmuştur ki, eski mânada bir sömürgecilik politikası

sömürgeciye bir fayda getirmediği gibi, bu siyasetin astarı yüzünden daha pahalıya çıkmaktadır. Yirminci asrda zengin olmanın ancak kendi evinde oturmak ve kendi işiyle uğraşmak sayesinde mümkün olduğu hakikati ortaya çıkmış bulunuyor. Meselâ Avrupada İskandinav memleketleri ve İsviçre hiçbir sömürgecilik macerasına atılmadıkları halde İngiltere, Belçika, Fransa ve Hollanda gibi memleketlerden daha iyi ve tabiatıyla Portekizden çok daha iyi bir iktisadî kalkınma hareketi yaratabilmişlerdir. Teknoloji inkılâbının asıl önemli tarafı, tabiatı sömürmeyi insanları sömürmeye nazaran çok daha faydalı hale getirmiş olmasıdır.

Bu hakikatin ışığında, sömürgeciliğin çöküşü faydalı olduğu kadar zararlı da olmuştur denebilir. Hiç şüphesiz, sömürgelerin istiklâle kavuşması sömürgeci memleketlerin iyi niyetlerinin eseri değildir. Çok defa sömürgeci kuvvet sömürgecilik münasebetinin hem kendisine hem de yerli halka zararlı olduğunu gördüğü gibi, sömürgeci çekilmekle sırtındaki yükü de atmış ve mesuliyetten kurtulmuş olmaktadır. Doğu-Batı münasebetlerinin düzeleceğini ve soğuk harbin kontrol altına alınacağını farzederek, bugün karşılaştığımız en büyük tehlikelerden biri de kalkınmış memleketlerin az gelişmiş memleketlere karşı bir ittifaka girişmeleri ihtimalidir. Böyle bir birleşme karşısında tropikal kuşağın fakir memleketleri nesiller boyunca karşı koyamayacak durumdadır.

Teknolojideki inkılâbın yan mahsullerinden biri de fakir memleketlerin zengin memleketlerle yaptıkları pazarlıklarda daha zayıf düşmeleridir. Bugünlerde teknolojinin bütün tesiri küçük bölgelerin kendine yeter hale gelmesine yönelmiş bulunuyor. Hemen bütün tabii maddelerin yerine sentetik maddeler imalinde muazzam bir ilerleme vardır. Ekvator kuşağındaki memleketlerin gelişmiş memleketlere karşı giriştiği pazarlıklarda dayanmış oldukları yegâne kuvvet, tropikal maddelerin sadece bu memleketlerde üretilmesinden ibarettir. Halbuki ge-

lišmiş memleketlerin ekonomilerinde tropikal maddelere olan ihtiyaç gittikçe azalmaktadır. Şimdi sunî kauçuk ve sunî kâfur yapabiliyoruz; sunî kahve ve kakao ise yapmak üzeredir. Bu inkişaf tropik memleketlerin menfaatini daha da azaltmaktadır. Binaenaleyh, fakir memleketler için uzun vadede yegâne ümit kaynağı ya bir dünya birliği ve mesuliyeti fikrinin gelişmesi sayesinde pazarlık kudretindeki zayıflığın giderilmesi, yahut da dış münasebetlere bağlı olmayan bir iç kalkınmaya gidilmesidir. Bu iki çıkış yolundan birincisi, yani dünya birliği fikri bugün gelişme yolundadır. Mamafih, dış yardım şeklindeki münasebetlerin ne dereceye kadar soğuk harbe bağlı olduğu ve soğuk harp bittiği takdirde dış yardımların da kesilip kesilmeyeceği hâlâ açık bir sualdir. Eski imparatorluklar, bilhassa İngiltere ve Fransa, eski müstemlekelerine karşı oldukça büyük bir mesuliyet duymaktadırlar. Buna mukabil Ruslar dış yardım işinden büyük bir nisbette ellerini çekmiş bulunmakta, Birleşik Amerika'da da dış yardım meselesi şiddetli siyasî baskılara maruz kalmaktadır. Birleşik Amerika ile Sovyetler Birliği arasında hakikî bir uzlaşma olduğu takdirde her iki memleketin yaptığı dış yardımlarda da süratli bir azalma beklenebilir.

Ekvator memleketlerinin pek çoğunun içinde bulunduğu siyasî gelişme henüz delikanlılık çağındadır ve bu durum dış yatırımlar için elverişsiz bir zemin yaratmaktadır. İddia edilebilir ki, şartlar gerektirdiği takdirde yapılacak dış yatırımlar fakir memleketlerin kalkınması bakımından herhangi bir dış yardım programından çok daha faydalı olacaktır. İnsanlar bazen başarılı bir ödünç sistemiyle zengin olabilirler, fakat dilencilik yoluyla zengin olma hali pek nadirdir. Dış yardımın bütün derdi, hiçbir zaman gerçek bir fark yaratacak kadar fazla olmayışdır. Üstelik, dünyanın pek çok müstakil siyasî parçalara ayrılmış olması da yardımların artış ihtimalini düşürmektedir. Bu durum da daha evvel işaret etmiş olduğumuz teknoloji inkılâbının bir neticesidir; şimdi artık en büyük kârı

kendi evinde oturan ve kendi işiyle uğraşanlar elde etmektedir.

Görülüyor ki, iç kalkınma probleminden hiçbir kaçış yolu yoktur. Nitekim , bir iç kalkınma ile desteklendiği takdirde dış yardıma bağlı kalkınma hareketlerinin başarılı olacağı iddia edilebilir. Dış yardımla girilen kalkınma hareketleri ancak gelişmiş bir kültürün muhaceret yoluyla girdiği memleketlerde başarılı olabilmektedir. Bunun dışında başarılı kalkınmanın yegâne sarıh misali Japonya'dır. Hakikaten Japonya dışarıdan fazla bir yardım almaksızın kalkınmıştır. Gerçi dışarıdan bilhassa Amiral Perry'nin harp gemilerindeki insanlar vasıtasıyla ithal edilen bilgi olmasaydı Japonya muhtemelen kendi kalkınmasını organize edecek gücü bulamazdı; fakat bu bilgi bir defa girdikten sonra Japonya artık sadece kendi kaynaklarına dayanarak kalkındı. Tabiatıyla, ondokuzuncu asırda dış yardım diye birşey yoktu, dış yatırımlar da pek azdı. Japonya yeni teknolojiyi öğrenmek için kendi adamlarını Avrupaya gönderdi, teknolojiyi ve teknisyenleri bizzat memlekete getirdi. Sonra Japonlar yeni teknikleri öğrendikleri zaman Avrupalı teknisyenlere teşekkür ederek hepsini de memleketlerine gönderdiler. Japon kalkınmasının başarısı, kaynakların büyük bir nisbette bizzat kalkınma sektörüne, bilhassa bilgili insan yetiştirmeye tahsis edilmesiyle mümkün olmuştur.

Bütün iktisadî kalkınma kanunları ve peygamberleri şu bir tek atasözü içinde birleştirilebilir: Birşey istenince ona gidecek yol da bulunur. Bu yol son derece kolay ve herkesin bildiği birşeydir: Kaynakları iktisadî kalkınma sektörüne tahsis etmek. Bundan daha basit ve daha kolay birşey de olamaz. Asıl mesele arzu ve iradedir ve bana kalırsa bu hususta çok az bir bilgiye sahip bulunuyoruz. Cemiyetin bütün kültürel yapısı onun arzu ve iradesini tayin etmekte mühim bir rol oynamaktadır, buna mukabil kültür içindeki bu tayin edici unsurları tespit etmek çok zordur. Max Weber'in işaret etmiş olduğu gibi, püri-

ten bir ahlâk sistemi çok çalışmaya yüksek kıymet vermek suretiyle çok faydalı olabilir. Fakat püriten zihniyet ekseriya sosyal değişmeye karşı mukavemet yaratmakta ve dar bir teknik sahanın dışında yeni keşiflere karşı uyanacak arzuları körleştirmekte; sırf çalışma ise çok defa kısır bir gelişmeye ve hatta eşitsizliğe, iktisadî buhranlara yol açmaktadır. Sadece mal biriktirme kâfi değildir. İktisadî gelişme sırf bir mal biriktirme hadisesinden ziyade, yeni malların biriktirilmesi mânasına gelir.

Şu halde, iktisadî kalkınmayı izah ederken, bir cemiyette hâkim olan dinî ve ahlâkî fikirlere ve bunları temsil eden müesseselere bakmak gerekiyor, fakat bunlardan hangisinin en mühim olduğunu kolayca kestiremiyoruz. Püriten bir ahlâk herşeyi halletmiyor, çünkü bu ahlâka sahip olan birçok cemiyetler -İskoçya'nın Highlands'ı gibi- esas itibarıyla geleneksel yapıda kalmışlardır. Diğer taraftan, sırf zevk ve safaya dayanan ve istikbal endişesine yer vermeyen bir ahlâk sisteminin de kalkınmaya ciddi bir engel teşkil edeceği aşikârdır. Çayır çekirgesi karınca yuvası inşa edemez, diğer taraftan karınca da yuva yapmaktan öteye geçemez. Yenilik iradesini bulabilmek için sırf püriten bir nizamın daha ötesinde "tecrübî din" diyebileceğimiz sisteme bakmak gerekir; bu sistem eski geleneklerin olduğu gibi kabul edilmesinden ziyade ferdî yaşayışa büyük ehemmiyet verir. Bir tarafta Metodizm ve Kuveykerizm, diğer tarafta Zen Budizmi gibi çok geniş bir farklılaşma gösteren dinî gruplaşmalar bu dinî fikirleri taşıyan zümrelerin yeniliğe karşı takındıkları değişik tavırları aksettirmektedir.

Bunun aksine, tamamen öbür dünyaya yönelmiş, geleneksel, durgun dinler de kendilerini yaymak ve ayakta tutmak için sihirli formüllere, aile baskılarına ve çocuklara genç yaşta aşılana inançlara dayanırlar ki bunların hâkim olduğu bir cemiyette gelişme çok zordur. Burada en mühim problem değişikliğin meşru kılınması meselesidir. Geleneksel bir cemiyette değişiklik meşru görül-

mez. Geleneksel bir din ise değişmeye karşı takınılacak bu menfi tavrın doğuşunda ekseriya çok mühim bir rol oynar. Diğer taraftan bizim tecrübî dediğimiz din de değişmeyi meşru sayar. Fakat unutmamalıyız ki, bazı cemiyetlerde geleneksel bir din hâkim olduğu halde siyasî ideoloji sayesinde değişikliğin meşru sayılması mümkün olmuştur. Gerek Japonya, gerekse Sovyetler Birliği dinî olmaktan ziyade siyasî ideolojiden kaynağını alan kalkınma hareketine misal teşkil ederler. Diğer taraftan, Hristiyan dünyasında İspanya, Portekiz ve Peru gibi memleketler ve Uzak Şark'ta Burma, Seylan, Tayland gibi ülkeler dinden kaynağını alan bir geleneksel kıymet sistemine bağlı kaldıkları için iktisadî gelişme yolunda çok büyük güçlüklerle karşılaşmışlardır; buralarda dinin kuvveti de değişmeye karşı gösterdiği mukavemetin şiddetine ve baskısına bağlı kalmaktadır.

İktisadî kalkınmanın siyasî tarafına gelince, kısaca diyebiliriz ki, kalkınma iradesine sahip olanlar iktidarı elde etmedikleri takdirde iktisadî gelişme mümkün değildir. Einaenaleyh, bu arzu ve iradeye sahip olmayanları iktidar mevkiinden uzaklaştırarak yerlerine yenilik taraftarlarını getirecek herhangi bir siyasî inkılâp ekseriya kalkınmanın ön şartını teşkil etmektedir. Diğer taraftan, kimlerin iktidara kimlerin de kalkınma iradesine sahip olduklarını teşhis etmek her zaman kolay değildir; nitekim cemiyette kalkınma iradesine sahip olanlara iktidar veren yegâne yol da siyasî inkılâp değildir. Meselâ kapitalist cemiyetteki malî sistem, bilhassa banka sistemi geleneksel grupların elindeki kudreti yenilik yapanlara intikal ettirmek suretiyle devamlı bir inkılâpçı kuvvet rolü oynamıştır. Banka kredisi sistemi ister istemez cemiyetin servetini eski tip işlerle uğraşanların ellerinden alarak yeni teknoloji sayesinde yeni sanayi kolları, yeni imalât işleri kuranlara geçiriyor. Mamafih, bazı memleketlerde küçük çapta mahallî faizcilerin hâkim olduğu az gelişmiş

bir malî sistem de eski düzeni devam ettirmekte ve yeni-liğe mani olmaktadır.

İktisadî kalkınmada komünizmin oynadığı rolü daha ileriki bir bölümde inceleyeceğiz. Şimdiden şu kadarını söyleyebiliriz ki, malî müesseseler inkişafı teşvik ettikleri kadar engelleyebildikleri gibi, sosyalist müesseseler de bu hususta hem faydalı hem de zararlı olabilirler. Meselâ sosyalist prensiplerin, dogmatik bir şekilde, bu prensiple-re uymayan sahalara tatbik edilmesi iktisadî kalkınmayı pekâlâ köstekleyebiliyor. Meselâ, sosyalizm ziraat saha-sında gayet başarısız kalmıştır; perakendecilik ve toptan-cılık sahalarında daha da başarısız durumdadır. Komü-nist cemiyetlerin iktisadî kalkınmadaki başarısı onların kaynakları çok elverişli bir şekilde kullanmalarından zi-yade bu kaynakları büyük bir nisbette kalkınma ekono-misine yatırmalarından ileri gelmektedir. Binaenaleyh, kalkınmanın reçetesi son derece basit olsa bile bu reçete-nin hazırlanacağı potalar son derece değişik olabilir; mü-him olan pota, yani müesseseler değil, bizzat reçetedir.

Şu halde, ümit edilir ki pek çok memleketlerde mü-esseselerin bünyesindeki bozukluk kalkınma hareketini nesiller boyunca, hatta asırlarca geciktirse bile bu niha-yet bir gecikmeden ibaret kalacak, tedavisi imkânsız bir durum yaratmayacaktır. Nihayet kalkınmış memleketle-rin verdiği misal birgün bütün cemiyetleri kalkınmaya doğru itecektir. Fakat sırf bir kalkınma arzusu ile kalkın-ma kudretine sahip insanların müessir iradelerini aynı şeyler saymamalıyız. Herşeye rağmen, bütün cemiyetle-rin siyasî iktidarlarındaki gelişigüzel değişimler bile en sonunda kalkınmayı yaratacak bilgi ve irade sahiplerini iş başına getirecektir. Bu noktadan sonra kalkınma artık kaçınılmaz ve geri dönülmez bir gidiş halini alır. Nitekim bazı cemiyetlerde halen iktidarda bulunanlar kendi itibar ve kudretlerini sarsacağı için kalkınmayı çok pahalı bir iş saymaktadırlar. Harp ve sulhtaki değişimler gibi, iktisadî gelişme de bir dağ geçidine benzer. Bir cemiyet geçide

varıncaya kadar tepeleri tırmanır ve çok defa geri düşebilir, fakat en sonunda geçide erişir ve artık bunun dönüşü yoktur. Geçidi atladıktan sonra cemiyet artık tamamen değişik bir arazi içinde yoluna devam eder.

VI

NÜFUS ÇIKMAZI

Tarihin bu çağında insanlığın karşılaştığı en güç problemlerden biri de nüfusun kontrolüdür. Bu problemin iki cephesi vardır: Nüfus artışı ile gelişen cemiyet hayatı arasındaki münasebetlerle ilgili kısa vadeli ve acil bir nüfus kontrolü; diğeri de hakiki ve devamlı bir nüfus muvazenesi kurulması ile ilgili olmak üzere uzun vadeli nüfus problemi. Bu problemlerin her ikisi de çok mühimdir ve henüz çözülmemiş durumdadır.

Kısa vadedeki nüfus problemi esas itibarıyla daha önce çocuk ölümleri bakımından çok yüksek rakamlar veren tropikal memleketlerde sıtma mücadelesinin ve diğeri sağlık tedbirlerinin alınması neticesinde ortaya çıkmış bulunuyor. Biz bu hadiseye, esas itibarıyla, klasik medeniyet çağında bulunan cemiyetlere bazı medeniyet-sonrası tekniklerinin girişi olarak bakabiliriz. Bu tekniklerin girişi ekseriya dramatik neticeler yaratmıştır. DDT'nin yardımıyla ölüm haddi binde yirmi beşten bir veya iki yıl içinde binde dokuz veya ona düşmüş durumdadır. Bu hadisenin hakiki fizyolojik sebepleri henüz tamamiyle anlaşılmış değildir. Sıtmanın kurutulması, yegâne sebep olmasa bile, en mühim faktör olarak görünü-

yor. Mamafih, sebep ne olursa olsun, hadiseler meydana-
dadır; ve elimizdeki neticeler de maalesef kolayca felâke-
te yol açabilmektedir. Halk sağlığında, bilhassa çocuk
sağlığında ani bir düzelmelerin felâketle neticelenmesi ka-
derin acı bir cilvesidir. Doğum hızlarında da aynı derece-
de keskin bir düşme olmadığı takdirde, bu cemiyetler iktisadî gelişmelerine de mani olacak derecede tesirli ve
çözülmesi çok güç bir problemle karşılaşacaklardır.

Nüfus artışının bir problem teşkil etmesi, çocuk
ölümlerindeki azalmaya mukabil doğum hızında böyle
bir değişme olmayışı yüzünden ileri geliyor. Zira bu vazii-
yette cemiyetteki yaş dağılışı süratle daha genç yaşlara
doğru kayıyor ve çocuk sayısı umumî nüfusa nisbetle çok
büyük oluyor. Bu demektir ki, çalışma çağındaki nüfusta
bir azalma olmaktadır. Meselâ 1955'de on beş yaşındaki-
lerin 59 yaşındakilere nisbeti Avrupa'da, Kuzey Amerika'
da ve Okyanusya'da -yani dünyanın gelişmiş bölgelerinde-
yüzde altmışbir iken, tropikal Afrika'da yüzde kırk,
Asya'da ise yüzde ellibeş idi. Gelişmiş bölgelerde yaşlı
nüfus çok daha fazla olduğu halde nisbetler böyle çıkı-
yordu. Bu netice, kısmen de, yaşlılardaki ölüm nisbetine
bağlıdır; zira nüfusun ufak bir kısmı 60 yaşına kadar ya-
şamaktadır. Keza bu memleketlerde 1945-50 arasında
çok yüksek olan çocuk ölümündeki muazzam azalma da
bu nisbetlere tesir etmektedir.

Doğum hızında azalma olmaksızın çocuk ölümlerinde
meydana gelen azalmanın yetişkinlerin hayat süresi
artmadan önce olması, nüfus dengesizliğinin ve iktisadî
felâketin kaynağını teşkil etmektedir. Sayısı gittikçe azal-
makta olan çalışan nüfus, gittikçe artmakta olan ve çalış-
mayan bir nüfusu beslemek zorundadır; cemiyetin eldeki
kaynaklarını gelişme endüstrisine sarf etme gücü bu yüz-
den azalmaktadır. Gelişme endüstrisinin en mühim un-
surlarından biri de genç nesillerin eğitimi olduğuna göre,
problem daha da güçleşiyor. Çocuk ve genç sayısı çok
yüksek olduğu zaman, cemiyetin modern hayata geçmesi

için şart olan eğitim sistemini kurabilmek gittikçe zorlaşır.

Medenî cemiyetle medeniyet-sonrası cemiyet arasındaki temel farklardan biri de, medenî cemiyette çalışan ergin nüfusun az bir kısmı vasıtasıyla gençleri yetiştirmenin mümkün olmasıdır. Çocuklar analarının boş zamanlarında yetiştirilir; ananın zamanı da esas itibarıyla çiftlikteki istihsal faaliyetine, dükkâna veya ev endüstrisine ayrılmıştır. Medeniyet-sonrası cemiyetlerde ise normal bir ferдин öğrenmesi gereken şeyler o kadar çoktur ki, eğitim işi aile tarafından yürütülemez. Binaenaleyh, böyle bir cemiyette formel tahsile gittikçe daha çok kaynak ayrılması gerekir. Medeniyet-sonrası çağa doğru ilerlemek demek, hemen her ferдин ilk yirmi yaşını mektep tahsili ile geçirdiği bir cemiyet hayatına geçmek demektir. İnsan unsuruna yapılan bu yatırım, medenî cemiyetten medeniyet-sonrası cemiyete geçişin ana temelini teşkil etmektedir. Anormal bir nüfus artışına şahit olan cemiyetlerde çocuk sayısının süratle artışı bu yüzden kalmıyayı veya gelişmeyi iyice güçleştiriyor.

Gelişmiş memleketlerde nüfus artışı o kadar vahim bir problem değildir; bunların pek çoğunda 1940'dan itibaren doğum hızında görülen süratli artış ciddi bir eğitim problemi doğurmakla beraber, yine de büyük bir sarsıntı yaratmadı. Fakat uzun vadedeki nüfus dengesi problemi gelişmemiş memleketler kadar gelişmiş olanlar için de söz konusudur. Dünyada hiçbir memleketin nüfusu sabit değildir. En mütevazı bir tahminle, dünya nüfusu yılda 1.6 nisbetinde artmaktadır ve önümüzdeki kırk yıl içinde bu nisbet yılda yüzde ikiye çıkabilir. Demek ki, kırk yıl içinde dünya nüfusu bugünkünün iki misli olacaktır. Bu yüzden, içinde bulunduğumuz yüzyıla "nüfus planlaması çağı" denmesine pek şaşmamak gerekir. Bütün tarih boyunca dünya nüfusu hiçbir zaman bu süratle artmamıştı ve bu artışın da uzun zaman devam edemeyeceği aşikârdır. Bugünkü süratle üç asır sonra bütün dünya bir tek

şehir haline gelebilir; yedi veya sekiz asır sonra ise dünyada ancak ayakta durabilecek kadar bir yer bulunabilir. İnsanları fezaya göndererek bu problemi halletmeye kalkışacak olursak, çapı iki milyar ışık yılı olan bütün astronomik kâinat sekiz bin yıl sonra insanla dolup taşacaktır.

Bir önceki nesilde nüfus probleminin gelir artışıyla halledilebileceği düşünülüyordu. Zira zengin memleketlerde doğum hızı fakir olanlara nisbetle daha azdı ve her memlekette zengin sınıflar fakir sınıflara nisbetle daha az çocuk yapıyordu. Bu yüzden, herkesi zengin yapmakla nüfusun da kontrol edilebileceği zannedildi. Deniliyor ki, insanlar çocuk sahibi olmanın çok pahalıya geldiğini fark edecek ve gelirlerini azaltmayacak nisbette çocuk yapacaklardır. Hakikaten 1940-50 arasında Avrupa ve Kuzey Amerika'nın birçok yerlerinde net çoğalma hızı o kadar düşüktü ki buralarda insan neslinin ortadan kalkacağından korkuluyordu. Net çoğalma hızı her neslin bir önceki nesildeki nüfusa oranı halinde ifade edilebilir. Eğer bu nisbet 1 ise, her nesil dünyadan ayrılırken geriye aynı sayıda insan bırakıyor demektir. Birden daha küçük bir nisbet varsa nüfus azalmaktadır. 1930-40 arasında gelişmiş memleketlerin birçok bölgelerinde net çoğalma hızı birden daha azdı. 1940-50 arasında ise, belki de gelir artışı yüzünden, hem çoğalma hızı hem de çocuklara karşı takınılan tavırda bir değişme oldu. Devletin fertlere emniyet vermeyen veya hakiki bir bağlılık hissi uyandıramayan bir canavar haline geldiği bir dünyada, çocuk sayısının artışı, emniyet bulmak isteyenlerin aile hayatına sığınmaları halinde izah edilebilir. Fakat sebep ne olursa olsun, hadiseler meydandadır. Bugün hemen her cemiyette net çoğalma hızı 1'den daha büyüktür. Meselâ Amerika'nın nüfusu, bugünkü artış hızı devam ederse, yüz yıldan daha fazla bir zaman geçmeden bir milyara erişecektir. Binaenaleyh, yüzyıl sonraki torunlarımızın bugünkü dünyaya bir altın çağ nazarıyla bakmaları ve kı-

mıldanacak yer bulunmayan bir dünyada yaşamak zorunda kalmaları pek mümkündür.

Görülüyor ki, insanlık bir aritmetik problemiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Aşağı-yukarı hepimiz inkâr etmeye kalktığımız halde, bu aritmetik meselesi inkâr götürmeyecek kadar sarihtir. Herhangi pozitif bir büyüme hızı, ne kadar küçük olursa olsun, nüfus artışındaki hız anormal büyüklüğe erişmeden önce sıfıra indirilmediği müddetçe, insan nüfusunu birgün tahammül edilmez bir büyüklüğe ulaştıracaktır. İktisatta benim felâket teoremi dediğim meşhur bir teorem vardır ki, buna göre nüfus artışını kontrol eden yegâne faktör açlık ve sefalet olduğu takdirde, o zaman nüfus kendi artışını kontrol edebilecek derecede aç ve sefil oluncaya kadar artmaya devam edecektir. Hudutsuz felâket teoremi dediğim ikinci bir teorem ise bu birinciden daha kötü bir duruma işaret ediyor. Eğer nüfus artışını kontrol edebilecek yegâne faktör açlık ve sefalet ise, o takdirde herhangi bir teknolojik gelişmenin nihaî neticesi eskisinden daha çok sayıda insanı açlık ve sefalet içinde yaşatabilmek ve böylece topyekûn sefaleti artırmaktan ibaret kalacaktır. Tabîi bu teoremler daha hoş a gidecek şekilde ifade edilebilir. Eğer nüfus tahammül edilmez bir miktara erişmeden önce bu artışa açlık ve sefaletten başka bir faktör tesir edebilirse, o takdirde sefalet ve açlık bütün cemiyete hâkim oluncaya kadar nüfusun artması şart değildir. Mamafih, bu teoremlerin daha hoş şekilleri çalışmaya, şuurlu gayretlere ve içtimâî teşkilâtlanmaya ihtiyaç gösterir. Bu gayret ve teşkilâtlanma olmadığı takdirde felâket teoremleri hâkim olacaktır.

Bu teoremlerin hoş a gidecek bir şekil alması için bir başka aritmetik meselesini daha hesaba katmak gerekiyor. Denge halindeki bir nüfusta doğum ve ölüm hızlarının sadece birbirine eşit olması kâfi gelmez, aynı zamanda vasatî ölüm yaşı bakımından da bunların eşit olması lâzımdır. Eğer vasatî ölüm yaşı yirmibeş ise, denge halin-

deki bir nüfusta doğum hızı ve ölüm hızı binde kırk olacaktır. Vasatî ölüm yaşı yetmiş olursa -ki medeniyet-sonrası cemiyette böyle olması beklenir- doğum hızı ve ölüm hızı binde ondörtten daha fazla olamaz. Doğum kontrol edilmediği -yani doğum sayısı tabiî çoğalma hududunun altında bulunmadığı- takdirde ölüm de kontrol edilemez. Doğum hızının tabiî çoğalma hızına (ki yılda 40-50 civarındadır) kadar yükselmesine imkân verilirse o zaman ölüm hızı da aynı seviyeye yükselecek, yani vasatî ölüm yaşı yirmibeş veya daha az olacaktır. Hakikatte klasik medeniyetteki tipik durum budur. Eğer ölümü kontrol etmek ve vasatî ölüm yaşını 70'e çıkarmak istiyorsak, doğum hızını kontrol etmek mecburiyetindeyiz. Bunun aksini iddia eden her türlü ahlâkî prensip yanlıştır, zira basit aritmetik hakikatleri inkâra kalkan bir ahlâk sistemine hakikî ahlâk denemez.

Hemen ilâve edelim ki, doğumu sınırlamanın yolu tek değildir. Gebeliği önlemek bunlardan biri ve oldukça mühim bir metottur, fakat hiç şüphesiz yegâne yol olmadığı gibi, elverişli de değildir. İktisadî gelişme hadisesinde olduğu gibi, nüfus kontrolü meselesinde de asıl prensip "birşey kuvvetle arzu ediliyorsa ona gidecek yol da bulunur" prensibidir. Asıl mühim olan arzu ve iradedir, bu arzuyu tatmin için bulunacak yol ikinci planda gelir. Mamafih, en tesirli yollar ekseriya en nahoş olanlardır ve bu yüzden kabul edilemeyecek şeylerdir. Çocuk öldürme ve aldırma muhtemelen hâlâ nüfus kontrolünün en emin yolları olarak görülüyor. Çocuk öldürme, gelişmiş bir ahlâkî hassasiyetle uzlaştırılacak bir hareket değildir ve yüksek kaliteli bir hayat için çok önemli olan birçok kıymetleri tahrip etmeksizin bu yolu denemek imkânsızdır. Çocuk aldırma belki öldürmekten daha çok tercihe şayan bir yoldur, fakat böyle bir usulü tavsiye edebilmek için henüz çocuk aldırmanın meydana getirdiği fizyolojik ve psikolojik tahribat hakkında kâfi derecede bilgiye sahip değiliz. Mamafih, eğer bu yol nüfusu başarılı bir şe-

kilde kontrol etmenin yegâne vasıtası ise, ona karşı mevcut olan ahlâkî peşin hükümlerle kontrolsüz bir nüfus artışının doğuracağı felâketleri kıyas edecek olduğumuz takdirde, bu peşin hükümlerin bir kıymeti kalmaz. Bu sahada ahlâkî pahayı, ahlâkî kazanca feda etmek mecburiyetindeyiz.

Gebeliği önleme yolu çocuk düşürme usulünden daha iyi bir metottur; üstelik gebeliğin önlenmesine karşı ahlâkî itiraz da Hristiyan dininin sadece bir tek koluna mahsus bulunmaktadır. Burada bile Hristiyanlığın bu kolu ile cemiyetin geri kalan kısmı arasında tatbikat bakımından görülen fark, inanış farkından çok daha azdır. Mamafih, gebeliğin önlenmesi de birtakım problemler çıkarır ve hiç şüphesiz, nüfusu kontrol etmenin yegâne yolu bu değildir. Gebeliği önleme hususunda tam bir bilgi ve görgüye sahip çiftler bile nüfusun devamlı bir denge halinde tutulması için gereken sayıdan daha fazla çocuk yapmak isteyebilirler. Üstelik, bugünkü metotların işlenmesi hususunda da bir katiyet yoktur; hatta birçok kim-seler meselâ iki çocuk sahibi olmak isterlerken bir üçüncüsü daha çıkarsa, bu tesadüfler bile nüfus dengesini bozmaya kâfi gelebilirler.

Şu hakikati öğrenmemiz gerekir: Bir cemiyetin kendi nüfusunu kontrol etme kabiliyetini tayin eden şey, çoğalmanın fizyolojik faktörlerinden ziyade o cemiyetteki sosyal müesseselerdir. İrlanda bunun klasik bir misalini teşkil eder. İrlandalılar Malthus'un verdiği dersi çok güç ve acı bir şeklide öğrendiler. 1700'de İrlanda nüfusu iki milyon civarında idi; bu iki milyon insan da hububat ziraati yaparak yoksulluk içinde yaşayıp gidiyordu. Bir ara birisi İrlanda'ya patatesi getirdi. Belli bir toprak parçası ve insan başına eskisinden çok daha fazla mahsul getiren patates ziraati o zamanki İrlanda için büyük bir teknik gelişme teşkil ediyordu. İrlandalıların hayat standardı bir müddet için düzeldi, çocuk ölümlerinin hızı düştü ve nüfusta büyük bir artış başladı. 1846'ya kadar İrlanda'da

patates ziraati yaparak sefil bir hayat yaşayan sekiz milyonluk bir nüfus meydana gelmişti. Hudutsuz felâket teoreminin bundan daha iyi bir misali bulunamazdı. Daha sonraları patates mahsulünün düşmesi ile birlikte büyük kıtlık devri geldi. İki milyon insan açlıktan öldü. İki milyon kişi başka memleketlere göç etti, geriye kalan dört milyon da dersi iyice öğrendi. İrlanda nüfusu sonraki yüzyıl içinde pek az arttı. Bu az artış devam edegelen muhacerete bağlı olmakla beraber, daha ziyade doğum tahdidinin bir eseri idi. İrlandalılar daha geç yaşlarda evlenmeye başladılar ve gençlere aşıl原因 kuvvetli bir püriten ahlâk sayesinde evlilik dışı doğan çocukların sayısı son derece azaldı. Doğum kontrolünün en başarılı bir tatbikatına İrlanda gibi katolik bir memlekette rastlanması gayet şaşırtıcıdır; mamafih, İrlanda'da katolikliğin son derece püriten bir şekil alması bu hadisede büyük rol oynamıştır.

Japonya'nın durumuna baktığımız takdirde, doğum kontrolünün daha başka birçok yollardan temin edilebileceğini görüyoruz. Nüfus artışının maksatlı bir şekilde ve başarılı olarak kontrol edilebildiği yegâne ikinci memleket Japonya'dır. Japonlar bu işi geç evlenmeden ziyade çocuk düşürme yolu ile başardılar. Mamafih, her iki usulün de tamamen başarılı olmadığı muhakkaktır; zira ne İrlanda'da ne de Japonya'da net çoğalma hızı 1'e düşmüştür. Üstelik, sosyal değişme veya iktisadî kalkınmanın tesiri altında, mevcut hal çareleri de artık işe yaramaz hale gelebilir.

Muhtelif bölgelerde ve memleketlerde nüfus artışının birbirinden farklı olduğunu düşünürsek, bütün dünya çerçevesinde bu problem gittikçe daha çetrefil bir manzara arzeder. Teknolojik inkılâbın ilk meyvelerinden Avrupa istifade etmiştir ve 1500 yılından yirminci asrın başına kadar geçen devrin esas vasfı da Avrupa halklarının dünyanın diğer taraflarına yayılması olmuştur. Bütün Kuzey ve Güney Amerika, bütün Avustralya, hiç değilse

iklimi müsait olan bölgeleri itibarıyla, büyük bir nisbette Avrupalılar tarafından işgal edildi. Tropikal Afrika'nın büyük bir kısmı sivrisinek sayesinde Avrupa muhacirlerinden kurtuldu. Asya ise o devirde zaten oldukça meskûn bir yerdi. Bugün artık Avrupalıların yayılması sona ermiş ve dünyada pek az boş yer kalmış bulunuyor. Biyolojik harpleri ihtimal dışı bırakacak olursak, dünya nüfusunun yeryüzündeki dağılışı şekli uzun bir zaman içinde değişeceğı benzemiyor.

Bu şartlar altında muhaceretin (göç etmenin) nüfus problemine bir çözüm yolu olması çok güçleşiyor. Açıkça bellidir ki, muhaceret artık nüfus problemi için umumî bir hal çaresi olmaktan çıkmıştır; üstelik, problemi daha da güçleştirebilir. Malthus prensibinin tam tesiri altında bulunan bir bölge kolaylıkla devamlı bir muhaceret kaynağı haline gelebilir. Eğer nüfus gerçekten gıda maddelerinin miktarına göre taayyün ediyorsa, o takdirde başka yere göçen her şahıs bir veya iki çocuğı yaşatacak kadar gıdayı serbest bırakıyor demektir. Böylece nisbeten kısa bir vade içinde bile göç sayesinde vahim bir nüfus artışına pek az mani olunabilir. Üstelik göçlerin cemiyet üzerinde çok kötü bir kalitatif tesiri vardır; başka yere göçenler umumiyetle genç, ihtiraslı ve güçlü insanlar olduğu için cemiyet bunları kaybetmiş olur. Binaenaleyh, nüfusunun büyük bir kısmı başka yere göçen bir memlekette sadece cemiyetin işlerini görmek değil, aynı zamanda gelecek nesli üretmek vazifesi de yaşlılara, çocuklara ve hayattan birşey beklemeyen insanlara kalır. Şu halde, uzun zaman devam eden göçler bir cemiyet veya bölgeyi insan kaynağından mahrum bırakmaktadır. Böyle bir cemiyet ekseriya liderlerden mahrumdur ve bazen kendini yeniden teşkilâtlandırmaya bile muktedir olamaz. Amerika'daki Güney Apalachi bölgesi buna güzel bir misal teşkil etmektedir. Bu türlü cemiyetlerde eğitim sistemi bile bütün kabiliyetli gençleri kurutan bir hal alır ve böylece asıl kazançlı taraf bu gençleri yetiştirdikten sonra

kaybeden cemiyet değil, fakat muhacirleri alan cemiyettir. "Sahip olana verilecektir" prensibindeki acı hakikat burada ortaya çıkıyor. Zengin memleketlerin zengin bölgeleri fakir memleketlerin kabiliyetli insanlarını kendine çekiyor ve bu durum gelir farklarını devam ettiriyor, hatta artırıyor.

Çeşitli memleketlerde gelişme hızlarındaki farklar da uzun vadede hem milletlerarası hem de iç politika bakımından gerginlikler yaratan bir faktör teşkil etmektedir. Nüfus baskısının harplere sebep olduğu fikri pek ciddiye alınamayacak kadar basittir. Nüfus çokluğundan doğan sıkıntı aslında bazı harplere yol açan sebepleri artırarak, bazıları da azaltabilecek olan birçok sosyal faktörlerin bir neticesidir. Mamafih, nüfus artışıdaki farklar yine de istikrarlı bir sulh problemini güçleştiren bir rol oynamaktadır. Birçok memleketlerin ve bir memleket içindeki birçok zümrelerin nüfus tahdidine taraftar olmayışları onların kendi durumlarını zayıflatmaktan korkmaları yüzündendir. Meselâ Birleşmiş Milletlerin bu meseleyi görüşme mevzuu bile yapamaması gösteriyor ki, nüfustaki nisbî değişmelere karşı duyulan korkular meseleyi topyekûn bir şekilde ve rasyonel olarak müzakere etmeye bile engel olmaktadır.

Nüfus meselesini makul bir şekilde ele almayı güçleştiren bir başka sebep de yukarıda ana hatlarıyla bahsettiğimiz prensiplerde bazı kısa vadeli istisnaların bulunmasıdır. Meselâ Portoriko'daki durum bize gösteriyor ki, anormal nüfus artışının ıstırabını çeken fakir ve küçük bir memlekette bu fazla nüfusa bir çıkış yolu bulmak memleketin kalkınmasına büyük ölçüde yardımcı olabilmektedir. Hakikaten Portoriko yarım milyon kişiyi Birleşik Amerika'ya gönderememiş olsaydı, son yirmi beş yılda yaptığı kalkınma daha da güçleşecekti. Binaenaleyh, Haiti, Endonezya, hatta Çin gibi bir memlekete "fazla nüfusu yurt dışına göndermeyin, çünkü uzun vadede bunun hiçbir faydasını görmeyeceksiniz" demek çok zordur.

Mamafih, bir memleketin kendi içinde bir ilerleme varsa bu teklif doğru olabilir. Hatta nüfus artışının daima kalkınmaya engel olacağını söylemek de doğru değildir. Bazı cemiyetler vardır ki bunlardaki nüfus artışı kalkınmaya doğru ilk adımı teşkil etmektedir. Çocuk ölümlerindeki bir azalma eski aile bünyesini sarsar, geniş aile tipini tahrip eder, yeni şehirler için iş gücü temin eder ve cemiyeti eski istikrarlı fakirlik dengesinden çıkararak devamlı bir kalkınmaya götürecektir olan bir dengesizlik hali yaratabilir.

Bu sahada belli bir dereceye kadar kötümser olmak da elde değildir. Hiçbir yerde insanlığın geleceği hakkında realist düşüncenin öğretilmesi yolunda kuvvetli bir harekete rastlamıyoruz. Bu probleme karşı ileri sürülen bütün hal çareleri ya kabul edilemeyecek, yahut da istikrarlı olmayan şeylerdir; halbuki medeniyet-sonrası cemiyetinin felâketle sona ermemesi ve büyük teknik gelişmelerin insan sefaletini muazzam bir şekilde artırmaması için, bu probleme bir çözüm yolu bulmak mecburiyetindeyiz. Entellektüel gayretlerimizin büyük bir kısmını bu probleme tahsis etmeliyiz, ama bunu yapmıyoruz. Bütün bu sahada fizyoloji, psikoloji, sosyoloji, iktisat ve ahlâk bilginizi genişletmek ihtiyacındayız. Çok kimse bu problemle karşılaşmamak veya birtakım kısmî cevaplar bulmak için avamî düşünceye yöneliyor. Komünistler ve katolikler, farklı ideolojik noktalardan hareket etmekle beraber, bu bakımdan birbirlerine pek benzemektedir. Her ikisi de problemin mahiyetini realist bir şekilde kavramak ve çözmeye uğraşmak kabiliyetinden tamamıyla uzak görünüyorlar. Bu noktada benim hakikat idrakim şunu söylememi gerektiriyor ki, komünistler ve katoliklerin kendilerini değiştirerek daha gerçekçi bir tavır takınmaları mümkün olmakla beraber, hal-i hazırda her iki zümre de insanlığın istikbali için birer düşman durumundadırlar. Nüfus problemine karşı takınılan "liberal" tavır da, problemin ehemmiyetini kavrayabilmekle beraber,

çözüm hususunda pek az bir rol oynamıştır. Hepimiz de cehalet, laubalilik ve körlüğümüzden dolayı suçluyuz; henüz doğmamış olan milyarlarca insanın parmakları hışım ile kalkmış bizi itham etmektedir.

Benim sadece bir tek teklifim var; bu teklif o kadar uzak görünüyor ki, işitenler arasında eğlence mevzuu oluyor. Mamafih ben gayet ciddî olarak düşünüyorum ki, çocuk sahibi olmanın alınır-satılır ehliyetnamelere bağlanması hem bu problemin çözülmesi için gerekli sosyal kontrolü asgariye indirecek, hemde ferdî hürriyeti ve ah-lâkî tercih imkânını azamî seviyede tutacak yegâne sistemdir. Olgunluk çağına yaklaşan her kıza bir sertifika verilecek; bu sertifikaya sahip olan kimse meselâ 2.2 -yahu- t çoğalma hızını 1 yapan herhangi bir rakam- çocuk sahibi olma hakkını elde edecektir. Bu sertifikalardan bir tanesi "onda bir çocuk" olabilir ve satın alma, miras veya hediye yoluyla bunlardan on tanesini biriktiren bir kadın olgunluk çağında 1 tane meşru çocuk sahibi olabilir. O zaman bu sertifikalar için kurulacak piyasada zenginler ve nesil meraklıları fakirlerden, rahibelerden, bekâr teyzelerden ilh... sertifika satın alacaklardır. Nüfus kontrolü için asıl mühim nokta kadının zürriyeti olduğu için, erkekler bu türlü işlerin dışında tutulabilir. Mamafih, erkeklerin de plâna katılması arzu edilebilir; o zaman kız ve erkek bütün çocuklar doğum veya olgunluk çağında meselâ 11 veya 12 sertifika alabilir ve bir kadın evlenme yoluyla sertifika biriktirebilir.

Bu plân gelir eşitliğine doğru uzun vadeli bir temayül yaratma avantajı da taşımaktadır. Zira zenginler çok çocuk yapacak ve nisbeten fakir düşecekler, yoksullar ise az çocuk yaparak zengin olacaklardır. Sertifikaların fiyatı tabiatıyla cemiyette çocuk sahibi olmaya karşı beslenen umumî arzuyu aksettirecektir. Talep çok olduğu takdirde fiyat yükselir, az olduğu zaman da düşer. Fiyatın normal olarak sıfır olduğu hal belki ideal durumu gösterir, zira bu takdirde çocuk yapmak isteyenler bunun için ayrıca

birşey ödemeyeceklerdir. Fiyat çok yüksek olursa, çocuk yapmaya lâıık olduğu halde parası bulunmayan kimsele-
 re hükümet tarafından bir çeşit tahsisat yapmak, diğ-
 er taraftan çocuk yapmaya daha az lâıık bulunanların arzu-
 larını da vergiler yoluyla azaltmak suretiyle bu sistemi
 takviye etmek mümkündür. Böyle bir düşünce bize pek
 yabancı geldiği için ilk bakışta saçma zannediyoruz. Ha-
 kikatte bu tekniğın saçma görünmesi insanların uzun va-
 dede en vahim problemi teşkil edecek olan nüfus mese-
 lesini şimdiden halletmeye hiç de istekli bulunmadıkları-
 nı gösteriyor.

VII

ENTROPİ TEHLİKESİ

Entropi termodinamikçilerin bulmuş oldukları bir tabirdir. Bir sistemin iş yapabilme veya istikbalde çalışabilme kabiliyeti bu tabirle ifade edilir. Başlangıçta entropi garip bir şekilde menfî mânasıyla tarif edilmiş, yani bir sistemin potansiyel kabiliyeti azaldıkça entropinin artacağı kabul edilmiştir. Binaenaleyh, entropisi olmayan bir sistemin çok geniş bir potansiyeli, yüksek entropisi olan bir sistemin ise çok az kabiliyeti var demektir. Termodinamiğin meşhur ikinci kanununa göre, bir sistem iş yaptıkça entropisi artar, yani daha fazla iş yapma potansiyelinde azalma olur. Bu prensip bütün sistemleri içine alacak şekilde umumileştirilebilir. Bütün sistemler bir faaliyet potansiyeli ile işe başlarlar, fakat faaliyet ilerledikçe bu potansiyel tükenir ve nihayetinde sistem öyle bir noktaya gelir ki artık bütün potansiyel kullanılmıştır ve daha fazla çalışma imkânı tükenmiştir.

Binaenaleyh, termodinamiğin ikinci kanununu "azalan potansiyel prensibi" adı altında umumileştirmek mümkündür. Bu prensip gerek fizik ve biyolojik sistemlerde gerekse sosyal sistemlerde çok çeşitli şekiller alır. Meselâ basit termodinamik sistemlerde ancak sistemin

iki kısmı arasında bir ısı farkı bulunduğu takdirde sistem çalışabilir ve ısı enerjisini mekanik enerji haline çevirebilir. Mamafih, ısıнын hareket enerjisi haline geçirilmesi daima ısı farklarını azaltır. Böylece daha fazla çalışma potansiyeli de düşer. Aynı şekilde bir meylin üst tarafında bulunan su da aşağı doğru inerek değirmen ve türbünleri çalıştırmak suretiyle iş görebilir. Fakat bu su bir defa meylin alt tarafına indiği zaman artık daha fazla iş görme potansiyelini tüketmiştir. Keza elektrik cereyanı da ancak iki nokta arasında bir potansiyel farkı bulunduğu müddetçe iş görebilir; fakat işin görülmesi potansiyel farkını gittikçe azaltır.

Bir biyolojik sistemdeki yaşlanma hadisesi, potansiyelin tüketilmesine çok benzeyen bir durumdur. Döllemiş yumurtanın muazzam bir biyolojik potansiyeli vardır, yaşlanmış bir insanın potansiyeli pek azdır. Sosyal sistem de böyle bir düşme ve tükenme temayülü gösterir. Loncalar, dinler, imparatorluklar bir müteşebbisin, peygamberin veya cihangirin şahsiyeti arkasındaki sosyal potansiyel infilâkleri halinde ortaya çıkmışlardır. Fakat zaman geçtikçe bu potansiyel tükendi ve onun yaratmış olduğu teşkilât da dağıldı. Sosyal sistemlerin dağıtılması ile biyolojik organizmalardaki yaşlanma hadisesi arasında çok göz alıcı bir benzerlik vardır; tabii bu analogi de diğer bütün analogiler gibi çok ileri götürülmediği takdirde. Bir çeşit termodinamik kıyamet teoremi vardır ki buna göre kâinat birgün yeknesak bir çorba haline gelecek, sistemin hiçbir tarafında farklılaşma bulunmadığı için küllî bir yeknesaklık yüzünden hiçbir faaliyet imkânı kalmayacaktır. Meselâ herşey aynı zamanda ısı haline gelecek, madde tamamen eşit bir surette dağılacak ve artık hiçbirşey olmayacaktır.

Tekâmül hadisesi ilk bakışta bu azalan potansiyel prensibinin aksine hareket ediyormuş gibi görünür. Bu noktada gayet tehlikeli metafizik sığılıklara yaklaşmış durumdayız ve kâinatın başı ve sonu hakkında gayet merak-

lı, fakat cevabı imkânsız suallerden süratle uzaklaşmalıyız. Mamafih, tekâmül hadisesinde gördüğümüz şey enerjinin farklı entropi sahaları yaratacak şekilde kullanılmakta olmasıdır. Entropiyi bir kaos -ki, garip görünmekle beraber, bir sistemin en muhtemel hali kaos halidir- ölçüsü olarak da düşünebiliriz. Bu takdirde negatif entropi bir sistemin organizasyon, yapılanma, veya ihtimal dışı olma derecesini ölçer. Tekâmül gerek biyolojide gerekse sosyal sahada dünyayı daha az muhtemel ve daha karmaşık tertiplere, bünyelere ve sistem düzenlerine doğru götürmektedir. Binaenaleyh, azalan potansiyel prensibi kâinatı bir bütün olarak gittikçe daha çok entropiye ve kaosa götürse bile, tekâmül hadisesi bazı noktalarda nizamı bozma pahasına başka bazı noktalarda daha fazla nizam yaratacak şekilde işlemektedir. Farklı entropi sahaları derken kasdettiğim mânâ işte budur.

Öyle görülüyor ki, tekâmül prosesi ilk kozmik infilâk olduğu zaman kâinatta bir çeşit potansiyel yaratmak veya bir potansiyeli döllemek suretiyle başlamış, sonra basit unsurların, gittikçe daha kompleks terkiplerin, amino asitlerin, proteinlerin, virüslerin ve nihayet hayatın yaratılmasına geçmiştir. Hayat da gittikçe daha kompleks formları ve nihayet insanı yaratıyor; insan dili ve cemiyeti yaratıyor, sonra sosyal tekâmül hadisesi başlıyor ve yine gittikçe karmaşık hale gelen formlar ortaya çıkıyor. Şu halde kâinat bir insan gibidir; bu insan sermayesini harcadıkça potansiyel halindeki topyekûn sermaye gittikçe azalıyor, fakat azalan sermaye devamlı surette gittikçe daha çok işlenmiş sanat faaliyetlerine sarfediliyor. Mese-lâ bir heykeltraş bir taş parçasını heykel haline getirdiği zaman bu heykeldeki organizasyon taşıdaki organizasyondan daha fazladır; yani heykelin şekli taşın şekline nisbetle çok daha az bir ihtimaliyet ifade eder. Fakat bütün sisteme, yani taş, heykele, yontulan parçalara ve bizzat heykeltraşa bakacak olursak görürüz ki, heykelin organizasyonu yontulmuş taşıdaki dizorganizasyon pahasına,

hatta heykeltraşın potansiyelindeki azalma pahasına meydana gelmiştir.

İster biyolojide ister cemiyette olsun, tekâmül prosesinin temeli öğretme, öğrenme ve neşretme ile alâkalı olmak üzere birbirleriyle münasebet halinde bulunan bir grup hadiseden ibarettir. Nitekim hayattaki muazzam tekâmül potansiyelinin sırrı da budur. Jenler üç buutlu bir matbaa makinesi gibi çalışmaktadır, zira bir jen maddî dünyaya kendisinin tıpkısını çıkarabilme kabiliyetine sahiptir. Matbaa faaliyeti sayesinde nizamın kopyelerini çıkarmak ve dağıtmak mümkündür. Üstelik bir öğretmen bir sınıfta ders verdiği zaman talebeler dersin sonunda daha fazla şey öğrenmiş oldukları gibi, öğretmen de eski bilgisinden birşey kaybetmez. Hatta, gayet esrarlı bir hadise dolayısıyla, öğretmen de dersi daha fazla bilgi ile terk eder. İnsanın tekâmül prosesine yaptığı tesir onun imajlarında -yani kafasındaki bilgide- kendi kendini besleyerek büyüme kabiliyeti bulunmasından ileri gelmektedir. İnsandaki sinir sistemine akıllara hayret verecek derecede bir sosyal tekâmül potansiyeli kazandıran şey işte budur; bu öyle bir potansiyeldir ki, şu kısa insanlık tarihi içinde belki ancak yüzde birini harcamış bulunuyoruz.

Buradan sosyal ve iktisadî sistemlere dönersek görürüz ki buralarda da entropi pek çok şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bunların en aşikârı herhalde maddenin yayılması veya temerküzü olacaktır. Yoğun haldeki maddeyi dağıtan entropi hadisesiyle dağınık haldeki maddeyi yoğunlaştıran entropi hadisesini birbirinden ayırdedebiliriz. Madencilik bir entropi hadisesinin güzel bir misalini teşkil eder; bizim bugünkü iktisadî hayatımızın büyük bir kısmı da toprakta temerküz etmiş maden cevherlerini fosillerden meydana gelmiş yağları ve mineralleri toplayarak bunları veya bunların muhtelif terkiplerini dünya yüzüne, okyanuslara ve atmosfere dağıtmaktan ibarettir. Topraktan kömür ve petrol alarak bunları yakıyor ve karbondioksit gibi kimyevi bakımdan daha az bulunur

maddeler haline çeviriyoruz, onlar da nihayette atmosfere ve okyanuslara dağılıyor. Madenlerden demir cevherini çıkarıyoruz, demir ve çelik haline getiriyoruz, sonra da bunları sayısız parçalar halinde dünya üzerine dağıtıyoruz. Madenlerden ve topraktan fosfat ve potasları alıyoruz, bunları gıda maddeleri istihsalinde kullanıyoruz, sonra da vücudumuzdan atarak ırmaklara ve nihayet okyanuslara dağıtıyoruz.

Bu dağılma veya yayılma hadisesi ebediyen devam edemez, çünkü birgün bütün kaynaklar tükenir hale geldiği zaman iktisadî kıyamet kopacaktır. Jeolojik zaman itibariyle göz açıp kapayacak kadar kısa bir müddet içinde dünyadaki bütün bilinen maden cevherleri ve yakıt kaynakları bitiverecektir. İnsanlık tarihi bakımından bile bugünkü istihlâk hızı devam ettiği müddetçe elimizdeki kaynakların asırlar içinde büyük bir nisbette tükeneceğini söyleyebiliriz. Şu halde bugünkü çağ tekâmül tarihi bakımından ancak kısa bir devreyi temsil etmektedir; insan bu kısa devrede muazzam bir nüfus artışı ve jeolojik sermayedeki muazzam bir tükenme pahasına dünya üzerinde yüksek bir seviyede bir cemiyeti ayakta tutmayı becerebilmiştir, öyle ki bin yıl kadar sonra İnsanlık Tarihinde bile kısa bir müddet torunlarımızın yaşayacağı dünya bütün mineral ve akaryakıt kaynaklarının tükendiği bir dünya olacaktır. O zaman insan aşağı seviyeli bir cemiyet hayatı yaşamak zorunda kalacak, tekrar tarlalar ve ağaçlardan yoksul bir hayat çıkararak işe başlayacaktır.

Bereket versin ki istikbalin pek böyle olmayacağına dair işaretler görüyoruz ve toplanan maddeyi dağıtmaktan ziyade dağılmış maddeyi toplayan bir teknoloji geliştirmeye başlamış bulunuyoruz. Belki birgün bu asrın tarihi yazıldığı zaman, harpler ve ihtilâller uzun vadeli bir görüş açısı bakımından son derece ehemmiyetsiz hadiseler olarak arka plânda yer işgal edecektir; o zaman artık asrın büyük hadiseleri olarak havada dağınık duran nitrojeni sunî gübre ve patlayıcı madde halinde birleştiren

Haber Hadisesi, yahut denizin hudutsuz kaynaklarından madenî magnezyum çıkaran Dow Hadisesi'nden bahsedilecektir.

Ayrıca, feza teknolojisi de bizi kapalı-devre sistemleri denilen cemiyet şekillerine, yani maddelerin kapalı bir devre içinde devretmeleri sayesinde bir insan grubunun ebediyyen yaşayıp çoğalmalarını temin eden bir hayat tarzına doğru götürmektedir. İstikbalin feza gemilerinde, hatta dünya yüzündeki evlerde insan artık ufak bir kapalı devre içindeki madde akışının bir parçası haline gelecek, gıdasını daha evvel dışarı atmış olduğu maddelerden çıkaracak, maddî sahadaki kendi kendini çoğaltan bünyeye o da sahip olacaktır. Böyle bir durum küçük gruplar için mümkün olmasa dahi istikbalde kapalı devre teknolojisi-ne sahip bir dünyanın kurulacağını pekâlâ düşünebiliriz; bu istikrarlı teknolojinin temel kaynakları deniz ve atmosfer olacak, yani buralardaki dağılık maddeler toplanacak ve toplanmış maddeler yine denize, atmosfere dönecektir. Bu takdirde insan artık jeolojik sermayeye bağlı kalmayacaktır. Binaenaleyh, bugünkü çağa dünyamızın tarihinde bir daha görülmeyecek bir fırsat devresi olarak bakabiliriz; zira bugün yüz milyonlarca yıldanberi maden cevheri ve fosil yağı halinde birikmiş bulunan jeolojik sermayeyi birgün ona ihtiyaç duymadan yaşayabilmemizi temin edecek bilgiye ulaşmak için kullanabiliriz.

Jeolojik madde problemi yegâne problem değildir, bunun da ötesinde bir enerji problemi vardır. Bir kapalı-devre ekonomisini bir şekilden diğerine dönüşebilen bir madde halinde tasavvur edebiliriz, fakat enerji halinde bir kapalı-devre ekonomisi mümkün görünmüyor. Sistemdeki entropiye ve dağılmaya mani olmak için dışarıdan enerji ithal etmemiz şarttır. Nükleer enerji sahasındaki gelişmeler ve bilhassa bir termonükleer enerji ihtimali bu hususta ufuklarımızı bir hayli genişletmiş bulunmaktadır. Nükleer parçalanma uzun vadeli bir enerji kaynağı teşkil etmeyebilir, çünkü radyoaktif maddelerin

imali aynı zamanda bir dizorganizasyona yol açıyor. Nükleer birleşme yoluyla hasıl olan enerji bir dereceye kadar bu mahzurdan uzak bulunmakla beraber, bu enerjinin kontrolü de çok zordur. Mamafih, insanın nükleer enerjiyi faydalı bir şekilde kullanma kabiliyeti muhakkak artacaktır; bu dahi meseleyi halletmese, insanlar dünyada yaşadığı müddetçe güneşten alınacak enerji ebediyyen kullanılabilir ve pek yakında güneş enerjisini kullanma gücümüzü son derece artmazsa şaşmak lâzımdır. Binaenaleyh, henüz çözülmüş olmamakla beraber, enerji problemi madde probleminden daha az ciddî bir problem sayılabilir.

Bir başka problem de insanın biyolojik potansiyelinin tükenme ihtimalidir. Şimdiki bilgimiz dahilinde bu problemi nasıl halledeceğimizi pek bilmesek de, pek çoğumuz böyle bir tehlikeden haberdarız. Yüksek seviyeli bir cemiyette irsî bakımdan kusurlu insanlara da yaşama şansı bulunduğuna göre, insan ırkının genetik bakımdan gittikçe dejenere bir hale gelmesi ihtimali çok kimseyi endişelendirmektedir. Şimdiki bilgimizle bu hususun hakikaten bir problem teşkil edip etmeyeceğine dahi karar verecek durumda değiliz, binaenaleyh böyle bir problemi çözme yolunda fazla bir gayret sarfedemeyiz. Mamafih, bir genetik kıyamet teoremi vardır ki pek yabana atılmaz. Meselâ bugün sağlık metotlarında erişilen muazzam ilerleme ve şimdiki normal ömür süresi bizim için pek geçici bir kazanç olabilir ve bugünkü sistemin kötü bir genetik neticeye yol açması insanlığı yine eski muvazene haline, normal ömrün ancak 25-30 yıl olduğu bir çağa götürebilir. Üstelik insan ırkının tamamen biyolojik mahiyetteki potansiyelini kaybettiği, yani bünyemizdeki her türlü değişmenin gayri müsait bir istikamet alacağı da muhtemel görünüyor.

Mamafih, insan tabiatında ve bünyesindeki, keza onun yarattığı sosyal organizasyonlardaki sosyal entropi'yi görmek için genetiğe başvurmaya lüzum yoktur. İn-

san ihtimaliyet bakımından oldukça aşağı seviyede bir varlıktır ve gittikçe bu seviyeyi daha düşürmeye, daha az organize hallere gitmeye temayül etmektedir. Fizikî mânada ölüm hadisesi de budur. Binaenaleyh, insanın beden yapısı ve kurmuş olduğu cemiyetler devamlı şeyler değildir; bunların ayakta tutulabilmesi ve gelişebilmesi için devamlı surette dikkat, uyanıklık ve çalışmaya ihtiyaç vardır. Dördüncü bölümde bahsettiğimiz "Mahkûmun Çıkmazı" problemi sosyal sistemlerdeki entropinin güzel bir misalinin teşkil ediyor. Sosyal sistemi barış içinde tutabilmek ve onu silâhlı çatışmalara, iki tarafı da tahrip eden saldırganlıklara düşmekten koruyabilmek için çok çalışmak gerekir.

İktisadî malların hareketi gibi sosyal hareketler de tükenmeye veya gelişmeye giden hareketler olarak sınıflandırılabilir. Bazı sosyal hareketler yapıcı, bazıları ise yıkıcıdır. Meselâ dünyanın bugünkü durumunda milliyetçiliğin ve milliyetçi hareketlerin yıkıcı olması -yani millî varlığı korumak gayretiyle dünya nizamını yıkması- çok kolaydır¹. Dinî ve siyasî hareketler de, inanmayan ve inhiraf edenlere karşı nefret ve tecavüzü haklı gösterdikleri takdirde yıkıcı olurlar. Henüz bu türlü tehlikelerle uğraşabilmek için gerekli sosyal vasıta ve yollar bulmuş değiliz. Öyle bir dünyada yaşıyoruz ki hâlâ Hitler ve Stalinler çıkarak insanlığı muazzam bir sefaletе düşürebilirler, halbuki bizim böyle sapık hareketlere karşı pek az müdafaa tedbirimiz mevcuttur.

Ahlâkın en yüksek prensipleri ve yüksek ahlâk ifadesi olarak görülen tavırlar ve müesseseler ekseriya entropiye manî olan şeylerdir. Bir kıymetin kıymetini bulmak için en iyi yol onun cemiyette yıkıcı mı yoksa yapıcı bir

¹ Bütün Avrupa ve Amerika'da derin ve acı izleri bulunan Hitler hareketinin adı "Nasyonel Sosyalizm" (Milliyetçi Sosyalizm) olduğu için, Batılılar çok defa milliyetçilik deyince ırkçılık ve saldırganlığı kastederler. Burada milliyetçilik derken de Nazi tipi bir şovenizmin kastedildiği anlaşılmalıdır (Ç.).

rol mü oynadığına bakmak, ahlâkî kıymet probleminin araştırılmasında en azından faydalı bir usul olurdu. Bu prensibe göre sevgi -Eski Yunandaki agape mânasında- bütün insan münasebetleri içinde entropiyi en çok engelleyen münasebet tarzıdır. Sevgi daima yapıcıdır, hiçbir zaman yıkıcı değildir; o sadece cemiyette bir tarafın yıkılması pahasına öbür tarafta küçük bir ahenk adası kurtarmaktan ibaret de kalmaz. Fakat sevgiyi öğrenmek çok zordur, henüz bunu öğretme kabiliyetini de kazanmış değiliz. Ahlâkî öğrenme hadisesi uzun bir yokuşun tırmanılması gibidir ve biz tırmandıkça bu yokuş daha dik, daha fırtınalı görünür.

Cevabını veremesek bile sormaya değer suallerden biri de insanın hakikaten kendisini parçalanmaktan alıkoyacak bir yaratıcı, yapıcı faaliyete geçebilmesi için bir dereceye kadar zorluk, ızdırıp ve mukavemet görmeye ihtiyaç duyup duymadığı meselesidir. Sosyal sistemlerde böyle bir durum bir mânada biyolojik sistemlerdeki çürüme hadisesine benzemektedir. Burada asıl problem tekâmül potansiyelinin nasıl meydana gelmiş olduğudur ki henüz bu suale mükemmel bir cevap bulmuş değiliz. Biyolojide dahi bu potansiyelin nasıl doğduğunu anlayamamış bulunuyoruz. Meselâ niçin muayyen bir tekâmül hareketi bütün potansiyelini tüketerek bir ölü noktaya erişiyor da bazıları gittikçe daha kompleks şekiller alarak devam edip gidiyorlar. Belki tekâmül gücü daima bir çeşit buhran halinden çıkıyor ve bir çeşit felâketle karşılaşmadığı takdirde tekâmül gücü hemen tükeniyor.

Bu noktada intibak kabiliyeti ile intibak hadisesi bir noktaya kadar gerek biyolojide gerekse sosyal sahada birbirine rekabet halinde iki kalite gibi çalışıyor. Bazı biyolojik uzviyetler ve bazı sosyal sistemler var ki bunlar belli bir çevreye fevkalade intibak ediyor ve bu çevre aynı kaldıkça son derece inkişaf edebiliyorlar. Eğer bütün çevreler sabit kalmış olsaydı en iyi intibak etmiş olan canlı türü bütün dünyayı zapteder ve tekâmül de sona

erdi. Fakat çevrede bir değişme meydana geldiği zaman iyi intibak etmiş olan değil, iyi intibak kabiliyetine sahip olan ayakta kalmaktadır. Bu değişme halleri öyle devrelerdir ki mülâyim canlılar dünyayı kaplayabilirler ve bunların mülâyemeti -yani intibak kabiliyetleri- en büyük tekâmül gücüne sahip olur. Binaenaleyh, büyük intikalın neticesinde gayet istikrarlı, her türlü felâketten uzak, her çeşit çevre değişikliğinden azade bir dünyanın doğuşu bizi endişeye düşürebilir; çünkü bu durumda insanın intibak kabiliyeti dejenere olacaktır. İntibak kabiliyetindeki körleşme insanın çevresine intibak etmiş olmasından ziyade çevreyi kendisine intibak ettirmesinden dolayı meydana gelecektir.

Birçok medeniyetlerdeki zevkli bir hayat süren sınıfların tarihine bakacak olursak, bu karamsar tahminlerin teyit edildiğini görürüz. Medenî bir cemiyette hayatını zevk ve eğlence ile geçiren sınıf, bir mânada medeniyet sonrası hayat standardına erişmiş olan küçük bir zümre demektir. Medeniyet sonrası cemiyette bu hayat standardı bütün fertlere kadar erişmektedir. Mamafih Roma İmparatorları tamamen lüks içinde yaşamış olmakla beraber nadiren faziletli bir hayat sürdürdüler. Medeniyet-sonrası dünyanın zevk ehlini beyinlerindeki zevk merkezlerine doğru giden tellerle bezenmiş olan ve tamamen durgun bir mekanik muhit içinde muazzam, fakat mânasız zevkler yaşayan insanlar halinde tahayyül edebiliriz. Böyle bir dünyanın intibak kabiliyeti o kadar kaybolacaktır ki, bir noktadan sonra topyekûn çevre içinde en ufak bir kötüleşme bile dünyayı tahrip etmeye yetecektir. En başarılı ve en uzun ömürlü zevk sınıfları bu başarılarını tilki avlama, akşam yemeği için giyinme, saray merasimleri, opera ve atletik oyunlar gibi birtakım sunî yoksulluklar ve rahatsızlıklar icra etmiş olmalarına borçludurlar. Binaenaleyh, insan nesli medeniyet-sonrası dünyada sıkıntı veya sefalet yüzünden mahvolmak istemiyorsa, birtakım sunî rahatsızlıklar yaratmak mecburi-

yetindedir. Fakat rahata erişmenin çok kolay olduğu bir zamanda bu rahatsızlıklarla uğraşmak da çok güç gelebilir. Hiç şüphesiz, en ideal durum refah ile faziletin elele gideceği bir hayat tarzı bulmaktır, ama böyle mesut bir terkibi bulmakta pek başarı kazanmış görünmüyoruz.

Bu problemlerin çözülmesi çok zor olabilir, fakat bunların çözülemez olduğunu iddia eden ede rastlamadım. Nitekim maddî entroji ve devamlı enerji ithali probleminin çözülmesine çok yaklaşmış sayılabiliriz. Maalesef, insanın istikbali için hayati önemi bulunan iki şey vardır ki bugün bunları bilmiyoruz. İstikrarlı, kapalı devreli, yüksek seviyede bir teknolojiye ne zaman ulaşacağımızı katiyetle bilmiyoruz. Böyle bir teknolojinin ne kadar insanı geçindirebileceğini de bilmiyoruz.

Maddî ve fizikî problemler çok sıkı bir zamanda çözülme yoluna girebilir. Önümüzdeki elli yıl içinde gerek yeni ve tükenmez enerji kaynakları bulma ve gerekse insanın fizikî muhitindeki madde akışını entropiye mani olacak şekilde düzenleme yolları keşfetmeye doğru büyük ilerlemeler kaydedebiliriz. Mamafih, istikrarlı ve yüksek seviyeli bir teknolojiye doğru gidişin katiyetsizliği, eldeki kaynakların harp sanayiine kullanılması veya lüzumsuz yere harcanmasını daha da üzücü bir manzara haline sokuyor. Belki de insan böyle bir teknolojiye erişmek şansına pek az sahip olacak ve büyük intikale doğru yönelmeyen, yani israf edien her gram madde, her din enerji bu şansı gittikçe azaltacaktır. Diğer taraftan, halen kullanılmış yakıt ve cevher kaynaklarımız varken istikrarlı ve yüksek seviyeli bir teknolojiye kavuşmamız da pek mümkün ve kolaydır.

Bu sahada başarı gösterememek gerek insanın hali, gerekse dünyadaki tekâmül bakımından o kadar vahim neticeler doğurabilir ki, en karamsar iddiaları bile imkân dahilinde görmek akıllılık olur; bu yüzden insanın eldeki mahdut kaynaklarını harp ve lüks uğrunda israf edecek yerde bunları tamamen yüksek seviyeli bir kapalı tekno-

loji sistemi kurabilmek için bilgisini geliştirmeye sarfetmesi zaruridir. Klasik medeniyet de devamlı bir ziraat sistemine istinat ettiği derecede aşağı seviyede, yahut daha doğrusu orta derecede bir kapalı-devre teknolojisi kullanmış sayılabilir; ve bugün biz daima bu eski hale doğru geriliyor gibiyiz. Üstelik, bir defa elimizdeki mahdud kaynakları da harcadıktan sonra bu orta seviyeli iktisadî gelişmenin ötesine bir daha ulaşabileceğimiz son derece şüphelidir; eski iktisadî nizam içinde takılıp kalmak ise insan bakımından tekâmülün sona ermesi demektir. Bu mevzuda en ufak bir başarısızlık ihtimaline dahi tahammül edemeyiz, çünkü ufacak bir başarısızlık önümüzdeki milyonlarca yıla tesir edecek kadar vahim neticeler doğuracaktır.

Önümüzdeki problemleri halletme şansımız esas itibarıyla ilmî metotta mevcut olan tekâmül gücüne bağlıdır. İlmî metot aslında insanın bilgi edinme vasıtalarındaki bir tekâmülcü değişmeden ibarettir. Bu değişik yapının potansiyeli çok muazzamdır. İlmî metodun potansiyeli de belki mahduttur ve birgün bu potansiyel tamamen tükenecek onun kazandıracığı bütün bilgi de bilinmiş olacaktır. Fakat böyle birgün şimdiden pek çok uzak görünmektedir ve ben bu potansiyelin çok ufak bir parçasından daha fazlasını tükettiğimizi öğrenirsem çok şaşarım.

Enerji ve insanın maddî muhitiyle alâkalı pek çok problemlerin şimdi içinde bulunduğumuz biyolojik bilgi inkılâbı sonunda, yani pek erken bir çağda çözüleceğini düşünebiliriz. Biyoloji sahasında şimdi erişmiş olduğumuz seviye 1900 yıllarında nükleer enerji sahasındaki bilgi seviyemize denk görünüyor. O yıllarda nükleer enerjinin mevcut olduğunu biliyor, fakat bu enerjiyi nasıl kullanılabileceğimizi bulamıyorduk. Bugün de biliyoruz ki hayatın intikali ve organizasyonu jenlerin molekül yapısında bulunan bir şifre sayesinde olmaktadır, fakat bu şifreli lisanın ancak kaba hatlarına aşına bulunuyoruz ve nasıl

"konuşacağımızı" bilmiyoruz. Yeni yeni hayat şekilleri ortaya çıkarmak üzere jenlerin bünyesini değiştirme hususunda pek az ve kaba bir bilgiye sahibiz. Fakat bir defa bu temel bilgi elde edilirse, bir veya iki nesil zarfında bu bilgiyi tatbik etmek işten bile değildir. Binaenaleyh, eşîğinde bulunduğumuz biyolojik inkılâp nükleer inkılâbın gerek harikalarını gerekse dehşetlerini nisbeten ehemmiyetsiz bir plâna düşürebilecektir.

Şu halde, yüksek biyolojik prosesler ve sunî hayat şekillerini inkişaf ettirdiğimiz takdirde istikrarlı, kapalı-devreli ve yüksek seviyeli bir teknoloji problemini de pekâlâ halledebiliriz. Hayatın mekanizması cansız makinelerin mekanizmasına nisbetle çok daha gelişmiş ve teferruat itibarıyla çok daha elverişli durumdadır; bu mekanizmaların çalıştırılması insan gücünü muazzam bir nisbette artıracaktır. Gelecek yirmi-otuz yıl içinde bile şimdi mevcut olanlara nazaran insana çok daha faydalı olacak yeni bir tek-hücreli canlı nesli yetiştirebiliriz. Güneş enerjisinin kullanılmasıyla birlikte gıda istihsalindeki muazzam artışlar bu çeşit canlılar sayesinde mümkün olabilir. İstikbale biraz daha derin bakarsak "süper atlar", mekanik cihazlara aşılarmış canlı dokular, büyük bir nisbette sunî ve "geliştirilmiş" iç yapılara sahip insanlar ve canlı halde beyin hücrelerinden yapılmış kompüterler düşünmek en azından makul birer tasavvur olur. Bugünkü makinelerin, hayat mekanizmasını gayet kaba bir şekilde temsil eden cihazlar olduğunu söyleyebiliriz. Mese lâ otomobil insandaki mekanik bedenın kaba bir uzantısıdır. Dünya tarihinin bu safhasında feza ötesinden gelecek bir ziyaretçi pekâlâ bizim müteharrik beyinli ve dört tekerlekli büyük bir böcek ırkı yetiştirdiğimiz neticesine varabilir. Bu noktada insan tabiatı ve kaderi, insanın kendi şahsı hakkındaki idealleri ve hatta insanın halefinin kim olacağı hususunda gayet temelli sualler ortaya çıkmaktadır. Nitekim insanın kendi halefini yaratabilece-

ği fikri şimdi yirmibeş yıl öncesinde olduğu kadar garip görünmüyor.

Biyolojinin ötesinde sosyal ilimlerin gelişmesi yine bize yardımcı olacak hal çareleri, yahut, en bedbin bir düşünce ile, hal çarelerine doğru bazı yardımlar vadetmektedir. Biz bu ilimlerin verdiği bilgiyi insanın kendi tabiatı ve sosyal organizasyonlarla alâkalı daha karmaşık seviyedeki entropi ve dağılma problemlerini halletmekte kullanacağız. Burada en can alıcı nazarî problem, insan öğrenmesinin mekanizmasını anlamaktır. Bu sahada şimdilik biyolojide olduğu kadar büyük bir ilerleme kaydetmiş değiliz. İnsan öğrenmesi hakkında ancak parça-bölük bazı bilgilerimiz var ve bu bilgiler bizim bilgi ve kıymetleri kazanma yollarımız ve etrafımızdaki dünya hakkındaki fikirlerimizi, bilhassa sosyal sistemlere ait tasavvurlarımızı tahkik etme usullerimiz bakımından pek az, hatta hiçbir değişiklik getirmemiştir. Mamafih, bir defa bir sahada cahil kaldığımızın farkına vardığımız zaman o sahada araştırma yapmak için kuvvetli bir temayüle sahip bulunuyoruz. İnsan öğrenmesi problemi bütün sosyal problemlerin çözülmesine temel teşkil etmektedir. Böyle bir istikamette büyük gayretlerin sarfedilmemesi çok şaşırtıcı olur ve nazarî bakımdan bazı temel keşifler yapılmamasına da şaşmak lâzımdır.

İnsan öğrenmesi üzerindeki böyle keşifler neticesinde kendi üzerimizdeki kudretimizin artışı hem iyi hem de kötü neticeler doğurabilecek muazzam bir potansiyel ifade eder. Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi, dünyayı mânasız bir keyif ve sefahat âlemi halinde kokuşturabiliriz. Diğer taraftan, bugün deha dediğimiz şeylerin alelâde duruma düşeceği, insan şahsiyetinde ve kabiliyetlerinde şimdi üstün ve nadir diye baktığımız şeylerin çok yaygın hale geleceği bir dünya da düşünebiliriz. Bugün açıkça görüyoruz ki pek çok kimse bilgi edinme işine, hatta kendi sinir sistemlerinin zevk verici imkânlarına bile bütün kudretlerini tahsis etmiyor. Bugünkü ilmî gelişmenin

pek muhtemel bir neticesi de insana ait bilgimizin artması sayesinde daha çok kimsenin bütün güç ve imkânlarını kullanarak yaşamasını mümkün kılmak olacaktır. İnsanlığın acınacak tarafı şudur ki, elindeki gücü tamamen kullanmıyor ve bu yüzden de yaratılışı icabı sahip olduğu kabiliyetleri anlamasına imkân verecek olan topyekûn gelişme yoluna giremiyor. Hatta bu noktadan da ileriye bakarak, insan bilgisinin bizzat insan jenetliğini geliştirmek üzere kullanıldığı bir çağı tasavvur edebiliriz; mamafih, bu bilginin bizim gelişmemiş torunlarımız elinde ne hale geleceği ilmî hayal romanı yazarlara bırakılabilecek bir mevzudur.

Hakiki değişimleri ve icatları önceden kestirmemiz imkânsızdır, çünkü bunları tahmin edebilseydik şimdiden sahip olurduk. Yine de tekâmül prosesini tetkik ettikçe istikbaldeki gelişmelerin nasıl bir mânada daha önceki canlı neveleri ile haber verildiğini görüyoruz. Bizi insan yapan şeylerin pek çoğu amipte bile bulunmuştur. İlk omurgalı hayvan iskeletine bakarak hayatı dış kabuğun mahbesinden kurtaran muazzam tekâmül gücünü müşahade etmek mümkündür. Hayvanların çığlıkları ve arının dansı insan lisanını haber veriyor, hattâ dişisini cezbetmek için süslü yuva yapan kuş ile bulduğu maddeleri taşıyıp saklayan bir cins fare de sanatın habercisi sayılabilir. Vahşilerin sessiz ticareti bugünün gayet karmaşık piyasasını hatırlatmaktadır. İptidâi ailede birçok sosyal organizasyonların köklerini görüyoruz.

Şimdi de insan yaşayışında geleceği haber veren ne var diye etrafımıza bakacak olursak, bu haberleri mistiklerin yaşayışında ve insanların dinden aldıkları duygularla bulabiliriz. Bizim bildiğimiz insan bugünkü haliyle bütün tekâmül gücünün toptan tükenmiş halini temsil ediyorsa buna çok şaşmak gerekir. Gerçek hakkındaki bilgimiz arttıkça cehaletimiz de artmaktadır ve insan gelişmesinin bu erken çağında realite ile olan bütün temas tarzları şimdiden bitmişse bu da çok şaşırtıcı olacaktır. Bina-

enaleyh, mekanik gelişme büyük geçişin ebesi olsa da, bu gelişmenin neticede vereceği mahsul pekâlâ bizim şimdi ancak nadir sezgi hallerinde yaşadığımız kaliteli manevî yaşayışlar konusunda ihtisas kazanmış bir cemiyet olabilir.

VIII

BÜYÜK İNTİKALDE İDEOLOJİNİN ROLÜ

Cemiyet değiştiren dinamik kuvvetler, sosyolog Robert Merton'un "görünmeyen" ve "görünen" dediği iki grup faktörden müteşekkildir. Gizli kuvvetler veya görünmeyen faktörler bizim farkında olmadığımız veya fark etmekle pek değiştiremeyeceğimiz kuvvetlerdir. Görünen kuvvetler sahasında ise hadisenin farkında olmak -yani insanların cemiyet ve sosyal hadiseler hakkında bir tasavvurlarının oluşu- gerek insan davranışı ve gerekse sosyal hadiselerin akışını tayin etmekte büyük bir rol oynar.

Bu mânada biyolojik tekâmül hemen tamamen görünmeyen veya farkına varılmayan bir hadisedir. Tekâmül halindeki varlıklar olup bitenlerin farkında değildirler, olsalar bile bu şuur hadisenin gidişinde mühim bir rol oynamaz. Meselâ bir hayvan o andaki muhitinin farkında olabilir, fakat kendi hayatının gidişi ve içinde bulunduğu tekâmülün şuuruna varmak insana mahsus bir şereftir. İnsan bu şuurunu geliştirdikçe bizzat hadiseler de değişir; ve insan zihnindeki dünya tasavvuru dünyanın gidişinde esaslı bir faktör teşkil eder. Bu şuur geliştikçe ya-

vaş yavaş kâinat sisteminin her cephesine nüfuz edilebilmektedir. Seyyareler bugüne kadar kendi hallerinde akıp giderler ve böyle bir şuurdan rahatsız olmazlardı. Şimdi insan güneş sistemine çok küçük de olsa yeni seyyareler sokmuş bulunuyor; güneş sisteminin artık eski haline dönmesi imkânsızdır. İnsan yeni unsurlar, yeni enerji kaynakları yaratmış, eskiden yakaran parmakları şimdi hayatın gidişini idare etmeye başlamıştır. Öyle ki artık değişme şuru biyolojik tekâmül sahasına bile girmektedir.

Dünyanın farkında olma hadisesi ilk defa sosyal sistemler sahasında başlamıştır. İlk devirlerde iptidaî bir seviyede ve ekseriya yanlış olmakla beraber, sosyal sistemin farkına varma vasfı insan cemiyetlerini memeli hayvanların veya böceklerin cemiyetlerinden ayırdeden en mühim faktör olmuştu. Karıncaların gayet teferruatlı ve zengin bir topluluk hayatları vardır. Fakat karıncalar ve arılar sosyal sistem şuuruna varmış değildir; bu yüzden onların sosyal sistemleri insanınkinden kalite itibarıyla çok farklıdır. Bir arı veya karınca topluluğu sosyal sistemden ziyade bir yüksek organizma sayılabilir. Arı veya karınca cemiyet içinde bir şahıs olmaktan ziyade organizma içinde bir organa benzer; zira bu hayvanların sosyal sistemleri esas itibarıyla durgundur ve biyolojik değişmenin ötesinde bir intibak kabiliyeti gösteremez. Fakat insan kendi varlığının şuuruna vardığı gibi içinde bulunduğu bütün sistemin de farkında olmaktadır. İşte bu farkında oluş sayesinde dünyanın biyolojik, fizikî veya sosyal taraflarını değiştirmeye doğru şuurlu bir gayret görüyoruz. Binaenaleyh insana ait sosyal sistemlerde sistem içindeki fertlerin dünya görüşleri sistemin topyekûn gidişi bakımından hayatî bir unsur teşkil eder. Cemiyet içindeki fertlerin ne düşündüğünü bilmediğimiz takdirde sistemin gidişini anlayamayız, zira insanların düşünceleri onların davranışlarını yönetir ve davranışlar da sistemi değiştirir.

Sistem içindeki fertlerin düşünceleri mutlaka doğru olmayabilir. Bir görüşün hakikat derecesi hakkındaki telâkkilerle ilgili problemleri daha evvel görmüş olduğumuz için burada tekrar felsefî çıkmazlara girmek istemiyoruz. Bir fikrin bir sistemi muayyen bir şekilde değiştirebileceğini şimdilik hatırdan tutmak yeter. Bazı fikir ve tasavvurlar, sosyal sistemi kendi kıymetleri bakımından yana iyi bir istikamette, bazıları ise daha kötü bir istikamette değiştirir. İşin garibi, burada fikir veya tasavvurun hakikati değil, fakat iyiliği -fikrin kendi kıymet sistemi veya bizim ona verdiğimiz kıymete göre- tahkik edilebilir. Burada gerçekten mühim olan bir problem, kıymet sistemlerindeki değişmelerin nasıl vuku bulduğudur. Şimdilik bu vakıayı iyice anlamaksızın olduğu gibi kabul edebiliriz.

Bir şahıs kendi dünyasının bir veçhesini kendi hüviyetine veya benliğine ait tasavvurunun esası olarak telâkki ederse, bu tasavvur bir ideoloji olur. Bizim dünyaya ait telâkkilerimizin büyük bir kısmı umumiyetle ideoloji mefhumunun dışında kalır. Meselâ yaşadığımız şehir hakkında bir tasavvurumuz vardır; sokakların, otobüs yollarının ilh... zihnimizde bir haritasını çizeriz ve bu harita bizim yolumuzu bulmamızı temin eder. Fakat yaşadığımız yer hiç şüphesiz hüviyetimizin bir parçasını teşkil etmekle beraber, bu türlü bir mekân tasavvuru bizim şahsî hüviyetimizin teşekkülü için pek mühim değildir. Buna mukabil bir adam "ben Budistim" veya "ben Katoligim", yahut "ben komünistim" dediği zaman bu ifade bütün bir dünya görüşünü ortaya çıkarır ki, fertlerin şahsî hüviyeti ile bu görüşler sıkı sıkıya bağlıdır. Binaenaleyh bir insanın ideolojisi insanın dünya tasavvurunda kıymetli bir yer işgal eden ve insanın müdafaa ve propaganda ettiği bir unsurdur. Birçok kimselerde, belki de insanların büyük ekseriyetinde, dünya tasavvurunun ideolojik tarafı zayıftır, hattâ hiç mevcut değildir. Bu kimseler kendi hüviyetlerini aile içindeki veya komşuluk çerçeve-

sindeki birkaç şahsî münasebet etrafında, yahut meslekî hüviyetleri etrafında kurarlar. Bir adama ne olduğu sorulduğu zaman "çiftçiyim" derse, yahut bir kadın "ev kadınıyım" derse anlaşılıyor ki bunların dünya görüşü içinde ideolojik unsur zayıftır. Mamafih iktidar mevkilerinden bilhassa siyasî ve dinî kudret sahasına doğru gidersek, ideolojik unsur ekseriya çok kuvvetlidir ve ekseriya bu yüzden dünya tarihindeki ideoloji hareketleri insanlık için çok derin tesirler yaratmıştır. Sosyal sistemlerin tarihi büyük bir nisbette Budizm, Hristiyanlık, İslâmiyet, komünizm gibi ideolojik bağlantıların eseri olmuştur; zaman zaman dünyayı sarsan çeşitli milliyetçilik ve emperyalizm hareketleri insan hayatında derin neticeler meydana getirmiştir.

Tarihin bazı devirlerinde ideolojiler gayet keskin coğrafi hudutlar çizmişler ve bazı sahalarda hâkim oldukları halde bu hudutların dışında varlık gösterememişlerdir. Bu hallerde ideolojiler arasındaki rekabetler çok tehlikeli ve pahalı olmuştur, zira bir hududu değiştirmek için en çok kullanılan usul harp açmaktır. Bunun aksine, ideolojilerin coğrafi bakımdan dağınık olduğu ve taraftarların çeşitli bölgelere yayıldığı devirlerde bir arada yaşama hali ideoloji mensuplarını müsamahakâr olmaya zorlamış böylece aradaki çatışma daha yumuşak bir hale gelmiştir. Katolik ve Protestanlık arasındaki çatışmada bu halin güzel bir misaline rastlıyoruz. Onbeşinci ve onaltıncı asırlarda bu iki ideoloji muayyen milletlerin ve devletlerin malı olduğu için aradaki çatışma acı ve kanlı idi. 1648'deki Westfalia barışından sonra Katoliklerle Protestanlar bir arada yaşamaya başladılar ve bu gelişme neticesinde, bugün hâlâ Katoliklerin veya Protestanların hâkim olduğu devletler mevcut olmakla beraber, her iki ideoloji de esas itibarıyla barışçı bir rekabete girdi. Birçok memleketlerde Katoliklerle Protestanlar aynı cemiyet içinde karışık yaşamaktadırlar ve artık aralarında keskin coğrafi hudutlar kalmamıştır.

Bugünkü komünist veya komünistlerin kendilerine verdikleri isimle söylersek, sosyalist âlem ile kendi tarzında hür olan dünyanın keskin coğrafî hudutlarla ayrılmış olması da büyük bir tehlike teşkil etmektedir. Her iki ideoloji de birbirine karşı çok müsamahasızdır ve her birinin taraftarları hududun bir tarafında küçük bir azınlık, diğer tarafında ise hâkim bir kuvvet teşkil etmektedirler. Bugünkü şartlar altında bu ideolojik çatışmanın bir harp haline dönme tehlikesi çok büyüktür ve görmüş olduğumuz gibi, harp hali modern medeniyetin kazanılmasına karşı acil bir tehlike yaratmaktadır. Binaenaleyh bugün ideolojik çatışmayı durduracak veya hafifletecek herşey büyük bir kazanç demektir; çatışmayı şiddetlendirecek her hadise de insanın istikbalini tehlikeye düşürecektir. Bu yüzden ideolojileri, insanın ideolojiye olan ihtiyacını ve ideolojileri değiştirebilmenin şartlarını anlamak büyük geçiş başarma bakımından hayatî bir ehemmiyet taşımaktadır.

Bir dünya görüşüne insanın zihnine hâkim olma ve onun hüviyetini kendi etrafında kurma kuvvetini veren şey nedir? Buna cevap olarak diyebiliriz ki, bir dünya görüşü, ona sahip olan insanın zihninde, o insan için çok kıymetli bir rol yarattığı takdirde bir ideoloji haline gelmektedir. Binaenaleyh, insanlar mevcut cemiyet içinde sahip oldukları rollerin tatminkâr olmadığı hissine varırlar veya başkaları bu rollere kötü nazarla bakarsa, yeni ideolojilerin doğma kuvveti artar. Mamafih, bir ideolojinin bir rol yaratabilmesi için önce bir tiyatro yani herkesin ve herşeyin belirli rollere sahip olduğu bir dünya modeli kurması gerekir. Şu halde bir ideolojinin ilk aslı vasfı, tarihi oldukça dramatik ve inandırıcı bir şekilde yorumlamasıdır; bu takdirde insanlar kendilerini ideoloji ile bir tutarlar ve ideoloji kendi çizdiği dünya içinde bu fertlere birer rol verir.

Meselâ Hristiyanlık, tarihi İsa'nın şahsında tecelli eden Tanrı tarafından yazılmış olan ve insanın kurtarılışına ait bulunan bir tiyatro sahnesi halinde tefsir eder. Bir fert Hristiyan olmak suretiyle kendisini bu dramla bir tutar ve onun içinde bir rol alır. Komünizme göre ise tarih büyük bir sınıf mücadelesi oyunundan ibarettir. Proleteryanın, yani işçi sınıfının nihaî zaferiyle bu oyun sona erecek ve yeryüzünde adalet kurulacaktır. Komünist olan bir fert kendisini bu geniş oyun içinde belli bir rol oynayan bir kimse olarak görür. Tabiatıyla, komünizmin çizdiği dünya Hristiyanlıktaki kozmik dünyanın daha ufak bir nüshasını teşkil etmektedir.

Tarihin muayyen bir tarzda yorumuyla birlikte bu yorumun dayandırıldığı realitenin mahiyeti ve bilginin kaynağı hakkında da bir görüş ortaya atılır. Üstelik, ideolojinin dramı içinde fertlerin birer rol alabilmesi için, ahlâki harekete ait prensipler çıkarmaya ve davranışların değerlendirilmesi için ölçüler koymaya muktedir birtakım kıymet sistemlerinin de bulunması gerekir. Fert kendi rolünü ne zaman iyi, ne zaman kötü oynadığı hakkında hüküm verebilmelidir. Sosyal sistemlere tatbik edilen tarih görüşü aynı zamanda siyasî davranış ve kararlara tatbik edilecek bir kıymet sistemini de beraberinde getirir. İdeoloji sahibi olan bir nisan bilgi ağacının meyvalarını yer ve böylece iyiyi kötüden ayırabilir; kimlerin iyi kimlerin kötü olduğunu bilir ve tabiatıyla, iyi insanların safında yer alır. Bazı ideolojiler tarihin tefsirine, bazıları ise ferdin rolüne daha çok ehemmiyet vermektedir; fakat her ideolojide bütün bu unsurlar bir dereceye kadar mevcut bulunmalıdır.

Şu halde ideoloji, eğer bir tıp tabiri kullanacak olursak, dünya görüşünde meydana gelen bir sendrom demektir. Bir sendrom bir arada bulunan ve birbirini takviye eden birtakım arazdan ve şartlardan meydana gelmiştir. İdeolojide de her unsur belli bir mantık ve ahenk içinde bir diğerini takviye eder. Meselâ dünyanın esas iti-

barıyla mânasız olduğunu, fakat bizim bu hayat için uğraşmak, ıstırap çekmek ve mücadele etmemiz gerektiğini söyleyen bir ideoloji pek kuvvet kazanamaz, çünkü prensipleri arasında temelli bir tezat vardır. Eğer bir tarih görüşü dünyanın mânasız olduğunu iddia ediyorsa o zaman, bizim kıymet sistemimiz ya tamamen hazcı -ye, iç, neşeli ol, çünkü yarın öleceğiz-, yahut da stoik kaygısızlık ve miskinlikten ibaret olur.

Bunun aksine, mânalı ve canlı bir istikbal telâkkisi getiren ve insanların bu istikbale kavuşmak üzere ne yapması gerektiği hakkında gayet vazih bir rol çizen ideolojiler, hakikati ifade etse de etmese de, çok kuvvet kazanmaya müsaittir. Fred Polak'ın şu sözünde hiç şüphesiz büyük bir hakikat payı bulunmaktadır: Bir ideolojinin cemiyeti teşkilâtlandırma kabiliyeti, büyük bir nisbette, onun iyimser veya karamsar bir istikbal tasavvuru getirişine ve istikbalin insan eliyle değiştirilebileceğine inanıp inanmamasına bağlıdır¹.

Diğer taraftan, çok ahenkli olan bir dünya görüşü de, ona sahip olan kimsenin hüviyetini başkalarından ayırdetmediği için, bir ideoloji karakteri kazanamaz. Kerrat cetveli etrafında bir ideoloji kurmak çok güçtür, çünkü hiç kimse bu ideolojiye muhalif olamaz. Herkesin açıkça gördüğü hakikatlerden müteşekkil dünya görüşleri ideoloji olamaz. Ancak yarı hakikat veya katiyeti bilinmeyen hakikattir ki, bazı insanlara hitap edip bazılarına etmeyebilir ve böylece ideoloji olmaya en müsait bir sistem teşkil eder. Bizim üzerimizde en büyük tesiri olan şeyler doğruluk derecesinden tamamen emin olmadığımız sembollerdir. Açıkça kötü olan birşeyi derhal reddederiz, açıkça iyi olanları da hemen kabul ederiz. Fakat bizi aynı zamanda hem cezbeden hem de iten şeylerdir ki bizi bağlar. Meselâ komünizmin kendi taraftarları arasındaki kuvveti, kısmen de insanın refahına şiddetli alâka

¹ Fred Polak, *The Image of the Future*, New York, Oceana Press, 1960.

duyan bir ideoloji ile katiyen prensip tanımayan bir fitne, hile, şiddet ve baskı sistemini bir araya getirmiş olmasıdır. Nasyonalizmin gücü de buna benzer bir katiyetsizliğe dayanır. Devlet aynı zamanda hem dulları himaye eden, hem de çocukları ateşte kızartan bir kuvvettir -sosyal sigorta ve Hiroşima bir tek sistemde birleştirilmiştir.

İdeolojiler arasındaki münasebetleri tayin eden mühim bir unsur da bir ideolojinin çözülmeye maruz kalmadan değişebilme kabiliyetidir. İdeolojiler, kendileriyle bağlantılı görünen tezatlar ve katiyetsizlik bir tarafa, daima bir çeşit basık altında bulunurlar ve çözülme tehlikesi geçirirler. Mesela bir ideolojinin verdiği ümitler devamlı surette boşa çıkarsa onun hakikatinden şüphe edilir; bir defa şüphe başlayınca da ideolojinin kuvveti zayıflamaya yüz tutar. Bu bakımdan bir ideolojinin üç safha geçirdiğinden bahsedilebilir: Önce insanlar ideolojiye inanırlar, sonra ona inanmaya inanırlar ve nihayet inanmaz olurlar. Mamafih ikinci safha uzun bir zaman sürebilir. Bir cemiyeti teşkilâtlandırmaya muvaffak olan ve taraftarlarının nazarında ideolojiyle tamamen alâkasız sebepler dolayısıyla beğenilen şahıslar veya hadiselerle bir arada mütalâa edilen bir ideoloji, başlangıçtaki ateşini kaybetse bile bu ikinci safhada uzun zaman dayanabilir. Mesela komünizmin Rusya'da bu safhaya eriştiğine fakat Çin'de henüz birinci safhada bulunduğuna dair deliller vardır.

İdeolojiler bazen pek göze çarpacak bir şekilde yıkılır. Mesela Rudyard Kipling'in temsil etmiş olduğu İngiliz İmparatorluk ideolojisi 1910-20 arasında, belki de Birinci Dünya Savaşının bir neticesi olmak üzere, birdenbire çökmüştür. Amerika Birleşik Devletlerinin mutlak liberalizm ideolojisi de 1929-33 arasındaki büyük iktisadî kriz neticesinde dağıldı. Diğer taraftan, bir ideolojinin değişmesi ile cemiyetin çökmesi veya cemiyetteki nizamın çökmesi aynı şey değildir. Gerek milletlerin gerekse dinlerin ideolojileri devamlı olarak değişir, fakat teşkilât-

lar devam eder. Bu değişme, ideolojinin zarurî olarak realite ile karşılaşması neticesinde meydana gelmektedir.

Cemiyetteki ideolojiler bir çözülmeye veya yıkıcı ihtilâflara maruz kalmaksızın da yavaş yavaş değişebilir. Bu hadiseye diyalektiğin aksine "diyalog" adı verilebilir. Bir diyalog veya mücadelede tarafların görüşleri karşılarındaki insanlardan aldıkları malûmat neticesinde devamlı olarak değişmeye uğrar. Binaenaleyh, ideolojiler arasında ne kadar muhabere kurabilirsek ideolojik çatışmaları da o derecede daha az tehlikeli ve daha çok faydalı olacak hakiki birer öğrenme hadisesi haline getirebiliriz.

İdeolojinin tehlikesi onun öğrenmeye, mani oluşundan ileri gelmektedir. Eğer bir insan gördüğü herşeyi izah eden bir ideolojiye sahip olursa artık öğrenme zorunluğu duymaz. Herşeyi şimdiden öğrenmiştir. İdeolojilerin büyük çıkmazı işte burada görülüyor: Bir taraftan hem ferdin hem de cemiyetin iç ihtilâflarını çözebiliyor ve köklü bir kuvvet, itici bir güç meydana getiriyor, diğer taraftan bu kudretli mekanizmayı meydana getirirken direksiyonu ve pusulayı tahrip edebiliyor; yani insanın ilerlemesi için yegâne rehber olan öğrenme prosesine ve bilgilerin gerçekte karşılaştırılması usulüne zarar veriyor. Tabiatıyla, en iyi durum makineyi hassas bir pusula ile birleştirmek ve en iyi gelişme yoluna götürecek öğrenme kabiliyetini tahrip etmeksizin gerekli itme gücünü temin edebilecek bir dünya görüşü yaratmıştır.

Bu mülâhazaları hatırmızda tutarak şimdi de günümüzün ideoloji kavgasına, yani Sovyetler Birliğinin yönettiği sosyalist kamp ile Amerika Birleşik Devletlerinin yönettiği piyasa ekonomileri arasındaki çatışmaya dönelim. Bu iki kamp arasında bile şüphesiz ideolojik inanç ve bu inancın ifade tarzı bakımından büyük tahavvüller bulunmaktadır. Bu farklılaşmalar son yıllarda, bilhassa sosyalist kamp içinde artmış bulunuyor; fakat İskandinavyanın sosyalist kapitalizmi ile Yugoslavya'nın kapita-

list sosyalizmi arasında hâlâ büyük bir uçurum mevcuttur.

İdeolojik bölünme insan hayatının üslûbu, görünüşü ve kalitesi bakımından gayet farklı cemiyetlere yol açan derin ve gerçek bir prosestir. Sosyalist kampta bu ideoloji daha vazıh bir şekilde ifadesini bulmuş ve cemiyetin daha çok resmî bir parçası haline gelmiştir. Batıda ise ideoloji daha müphem, daha ziyade dağınık bir haldedir. Bu bakımdan Batı "Protestan", Doğu ise "Katolik"tir. İdeolojinin ferdî hayat üzerindeki tesiri bakımından Sovyetler Birliği Amerika Birleşik Devletlerinden daha çok İspanya'ya benzemektedir. Diğer taraftan, kaynakların kullanılışı ve halkın genel karakteri itibarıyla da Sovyetler Birliği İspanya'dan ziyade Amerika'ya benziyor; çünkü Sovyetler Birliği büyük geçiş bakımından İspanya'dan çok daha ileri durumdadır.

Bu mevzudaki muazzam neşriyata bakılırsa, iki ideoloji arasındaki farkları birkaç paragraf etrafında hülâsa etmek kolay değildir. Mamafih, bana kalırsa aradaki asıl fark oldukça basittir. Görüyoruz ki nihai kıymetler ve hedefler bakımından her iki ideoloji de ilk bakışta görüldüğünden çok daha fazla benzerlikler arz etmektedir. Aradaki farklar bilhassa cemiyete ve cemiyet hayatındaki sebep-netice münasebetlerine bakışın değişik olmasından, keza bazı vasıtalar ve müesseselere verilen kıymet farklarından ileri gelmektedir. Daha evvel işaret etmiş olduğumuz gibi, ideolojik uzlaşmazlıklar ya temel kıymetler sahasında olur ki bu uzlaşmazlıkları çözmek son derece güçtür; yahut da vasıtalar verilen kıymetler sahasında fark görülebilir, yani iki taraf da temel kıymetlere ulaştıracak olan vasıtalar hakkında farklı düşünürler. Bu ikinci halde uzlaşmazlık ilmî bir şekilde tetkik edilmeye daha çok müsaittir.

Bugün gerek Doğuda gerekse Batıda müşterek olan bir temel kıymet "yabancılaşma hissinin giderilmesi" şeklinde tasvir edilebilir. İki taraf da hiç kimsenin kendisini

dışarıda ve yabancı hissetmeyeceği, belli bir anlayış çerçevesinde eşit hak ve imtiyazlara sahip olacağı bir cemiyet kurmaya çalışıyor. Bugün Batı cemiyetinin ancak uzak köşelerinde -Güney Afrika, Alabama, Portekiz gibi- sabit bir kast ve sınıf sistemini bile bile müdafaa edenlere rastlıyoruz. Sosyalist ideolojinin esas itibarıyla temelini teşkil eden ve ona asıl kuvvetini veren ahlâkî prensibe "ailecilik" diyebiliriz. Cemiyetin her ferdinin ve nihayetle insanların bir aile teşkil ettiklerine ve her ferdin başkalarından mesul olduğuna inanmak. Mamafih, bütün büyük dünya dinlerinin yaymaya çalıştıkları, fakat tatbikatta pek zayıf kalan kardeşlik fikri de bundan başka birşey değildir. Doğuda da Batıda da her türlü ideolojinin ana unsuru bu olmuştur.

Vasıtalara gelince ideolojiler birbirinden ayrılmaya başlıyor. Komünistler tarihin temelinde sınıf mücadelesini buluyorlar; bu mücadele proleteryanın nihaî zaferi ile sona erecek ve sosyal şuur sahibi bir elit partisinin liderliği altında sınıfsız bir cemiyet kurulacaktır. Komünistlere göre proleteryanın servet sahipleri tarafından idare edilen ve servet sahipleri için çalışan cemiyete karşı yabancılık hissi duymalarındaki esas sebep, üretim vasıtalarının özel mülkiyet elinde bulunmasıdır. Şu halde komünistlerin nazarında bu yabancılaşmaya karşı yegâne çare, şiddetli bir ihtilâl yaparak mülk sahiplerinin ellerinden servetlerini almak ve üretim vasıtalarının mülkiyet ve idaresini bütün cemiyeti temsil edecek olan devlete vermektir.

Tarihin bu türlü tefsirine uygun bir ahlâk nizamı şahsî mülkiyeti, şahsî kârı ve şahsî sermayeyi tamamıyla inkâr eden bir nizamdır ki, bu ahlâk Karl Marx'ın "artık kıymet" nazariyesiyle bir sözde-meşruluk kazanmıştır. Sosyalistler, şahsî kârın meşruluğunu inkâr etmek suretiyle, piyasa mekanizmasına dayanan bir cemiyet imkânını büyük bir nispette ortadan kaldırmışlardır. Bu takdir-

de bir sosyalist cemiyet ancak devlet bütçesi ve devlet planlaması gibi müesseseler etrafında kurulabilir. Şu halde sosyalist cemiyet bütün iktisadî faaliyetin tek bir büyük organizasyonda toplanmış olduğu bir devlet firması haline gelmektedir.

Komünist ideoloji Batıdaki gelişmiş memleketlere pek cazip görünmemiş ve daha çok küçük, kapalı gruplar arasında kalmıştır. Kalkınma ilerledikçe ve cemiyetteki sınıf yapısı daha karmaşık bir hale geldikçe, Marx'ın "zenginler daha zengin, fakirler daha çok fakir olacaklar" şeklindeki kehaneti boşa çıkmıştır. Kalkınmış bir cemiyette zenginlik hâlâ nüfusun yüzde onunda bulunsan bile, mülkiyet oldukça dağılmıştır. Bu şartlar altında Marx'ın söylemiş olduğu mânada bir sınıf mücadelesi ihtimali ortadan kalkıyor ve cemiyetteki siyasî ihtilâflar sınıflar arasında değil, fakat meslekî ve mahallî gruplar arasındaki bir çatışma haline geliyor. İşçi sınıfı artık sosyal teşkilâtta veya düşünce sahasında hiçbir gerçeği bulunmayan bir faraziye durumuna düşüyor. İşçi sınıfı artık sayısız derecede çok mahallî ve meslekî gruplar halinde bölünmüş, millî şuurlar ise sınıf şuurundan daha kuvvetli olmuştur. Böylece sınıfsız cemiyete veya hiç değilse birlik halinde bir cemiyete doğru gidiş ihtilâl yoluyla yahut herhangi bir diyalektik çatışma ile değil, fakat bir siyasî diyalog, uzlaşma ve uzun bir iktisadî gelişme hareketinin sosyal neticelerinden doğan tesirlerle meydana geliyor. Kalkınmış kapitalist memleketlerde hakiki bir proleterya hâlâ mevcuttur, fakat bu proleterya bir azınlık ve üstelik, maalesef, kudretsiz bir azınlık haline gelmiştir.

Bu şartlar altında Marx'ın tarih tezi artık bir mâna ifade etmiyor ve tarihi bir diyalektik şekle sokmak teşebbüsleri de sadece lâf cambazlığı, entellektüel namussuzlukla neticeleniyor. Komünist partisi cemiyetin ihtiyaçlarına hitap etmediği için itibarını kaybetmiştir. Şimdi o bazı cemiyetlerde bazen tatbik edilebilen, fakat hiçbir zaman evrensel olmayan, üstelik serbest piyasa mekaniz-

ması ile süratle kalkınan cemiyetlerde hiç tatbik edilemeyecek olan bir model üzerine dayanmaktadır.

Sınıf mücadelesi ve diyalektik tarih görüşünün daha başka istikametlerde gelişen bir cemiyette mühim bir tepki uyandırmayışı gibi, artık -kıymet nazariyesi ile birlikte, şahsî kâra ve üretim vasıtalarının özel mülkiyetine karşı yapılan hücumlar da kimsede bir akis yaratamıyor. Teşkilâtlanmış işçi sınıfı kendisi için hakikî refahın piyasa mekanizmasına bağlı olduğunu görüyor. Sendikacılık denen şeyin esasî işte budur. Marx'ın istikbalin adamı diye baktığı sanayi işçisi artık maziye karışmaktadır. Teknolojideki her gelişme sanayide çalışan insan sayısını azaltmakta ve meslekî, idarî sahalarla hizmet sahalarında çalışan insanların sayısını artırmaktadır. Böylece, sanayi işçisi Marxist mânada bir işçi gibi hareket edemeyecek derecede azalmakta ve gittikçe daha müreffeh bir hayata kavuşmaktadır. Bugünkü sanayi işçisinin bir ihtilâl çıkarmaya ne gücü, ne imkânı, ne de arzusu vardır. İşçi kendi ücretinin artmasında fayda gördüğü tekdirde piyasa sisteminin gelişmesi için çalışmak zorundadır; piyasa sistemi de hususî mülkiyet ve hususî kâr olmadan işleyemez. Binaenaleyh, sendikacılık hareketi, kapitalizmin temel müesseselerini kuvvetlendirmek pahasına da olsa, piyasa ekonomisini müdafaa eden muhafazakâr bir kuvvet haline gelmiştir.

Piyasa ekonomisinin herkes için devamlı bir şekilde reel gelir artışına yol açtığı hallerde sosyalistlerin "tek firma devleti" artık devlet otoritesi hesabına işçi sınıfını sömüren ve insafsız diktatörlerin iktidarına karşı hiçbir teminatı olmayan korkunç bir siyasî ve iktisadî kudret mekanizması haline geliyor. Marx'ın devleti bir burjuvazi komitesi halinde gösteren tasviri, mesela yirminci asırdaki Amerikan federal hükümetini düşünecek olursak, gü-lünç derecede gerçekten uzaktır. Amerika'da halk milliyetçiliği sosyalist rejim altında kurulacak işçi sınıfı birliği-

ne (yahut hıristiyanlık ve herhangi başka bir dine) nazaran çok daha tesirli bir birleştirici kuvvet haline gelmiş bulunmaktadır. Nitekim proleter birliğinin bu kuvveti kazanamadığı bugünkü Çin-Sovyet çatışmasından da açıkça görülmektedir. Sovyetler Birliği, Çin'in kalkınmasına yardım etmek için kendi kalkınmasından fedakârlık yapmaya yanaşmadı. İşçi sınıfının birleşmesi sosyalist kamp içinde bile açıkça bir efsaneden ibaret kaldı. Eğer bu birleşme bir hakikat olsaydı, Sovyetler Birliği Çin kalkınmasına yardım etmek üzere büyük fedakârlıklara katlanırdı. Sovyetlerin Çin'e yaptığı bütün yardım yılda adambaşına 10 kuruş düşecek şekilde faizle borç vermek ve 1960'daki iktisadî felâket üzerine hepsi de geri dönen birkaç teknisyen göndermekten ibaret kaldı. Proleter veya sosyalist olmaktan çok daha önce Ruslar Rus, Çinliler de Çinlidir. Zengin memleketlerle fakir memleketler arasındaki mesafe herhangi bir memleket içindeki, bilhassa kalkınmış bir memleketteki zengin ile fakir arasında bulunan mesafeden çok geniş ve mühimdir.

Komünizmin başarısı, sosyalist iddialarla pek alâkası bulunmayan başka bir ideolojik noktaya dayanıyor: Komünizm, iktisadî gelişmenin mahiyetini açıkça tanımış ve şuurlu bir şekilde bu kalkınmaya yönelmiştir. Batıda büyük geçiş olayı yakın zamanlara kadar şuurlu bir planlamadan ziyade çevreye ait şartların bir eseri olmuştur. İngiltere'deki sanayi inkılâbı hükümetin veya herhangi bir ferdin şuurlu gayretleriyle değil, fakat ferdî kararların karşılıklı tesiri ve cemiyetteki bazı görünmeyen, gizli kalmış kuvvetlerin tesiri neticesinde başlamış ve ilerlemiştir.

Adam Smith'in "Milletlerin Serveti" adlı eseri 1776'da neşredildikten sonra Batı Avrupa memleketleri ve bilhassa Amerika Birleşik Devletleri iktisadî gelişme hadisesinin daha çok bilincine varmaya başladılar ve bu tarihten itibaren bu memleketlerdeki kalkınma ilk bakışta zannedildiğinden çok daha az gelişigüzel bir seyir takip etti. Bilhassa Amerika'daki gelişme piyasa mekaniz-

masının rolüne büyük ehemmiyet veren ve sözde bir iktisadî gelişme hesabına bu mekanizmaya sınır koymaktan kaçınan bir politikanın eseri olmuştur. Mamafih, komünistlerin iktisadî gelişme hususunda Batı memleketlerine nazaran daha bilinçli bir politika takip ettiklerini söylemek doğru olur; komünizmin başarılı olduğu yerlerde de bu başarı kaynakların büyük kısmını ağır sanayie, bilhassa eğitime ve sermaye mallarına, tahsis etmekten ileri gelmiştir. Bu tahsisler çok defa, komünist cemiyetlerin piyasa mekanizmasına karşı peşin hüküm sahibi oluşu yüzünden, verimsiz bir şekilde yapıldı ve çok insana mal oldu. Mamafih, bir cemiyet kaynaklarının büyük bir kısmını gelişme endüstrisine tahsis ederse, bu tahsis elverişsiz de olsa kalkınmaya yol açar.

Bu noktadaki problem piyasa mekanizmasının mı yoksa merkezi bütçe mekanizmasının mı daha ileri bir sosyal teşkilât olduğu meselesidir. Bu mevzuda iki taraf arasındaki diyalog, diyalektik çatışmadan çok daha faydalı olabilir. İki kampın ideolojik bakımdan birbirinden iyice ayrılmış olması yüzünden hakiki problem (yani herhangi bir cemiyette piyasa ve bütçe mekanizmalarının uygun bir ölçüde karıştırılması) iki taraf arasında makul bir şekilde münakaşa edilemiyor. İki tarafın aşırı görüşleri de doğru değildir. Mutlak liberalizm taraftarlarının herşeyi piyasa mekanizmasıyla yürütebileceklerine olan inançları, bu mekanizmanın yetersiz olduğunu gösteren birçok haller dolayısıyla kıymetini kaybetmiştir. Bazı istekler vardır ki, meselâ cinsî tatmin gibi, piyasa mekanizması bunlara gayri meşru nazariyle bakar; bazı kamu malları vardır ki piyasa mekanizması bunların temini için uygun değildir; ve cemiyetin piyasa mekanizmasını iktisadî buhranlara, enflasyonlara veya gelir eşitsizliklerine yol açacak şekilde başıboş bırakmamak üzere kontrol etmesi bir zarurettir. Üstelik, serbest piyasa mekanizmasına dayanan bir cemiyette bile aileci ahlâk, piyasa mekanizma-

sının elverişli olmadığı tipteki insanlar ve faaliyetleri temin etmek üzere bir vakıflar ekonomisinin kurulmasını zarurî kılar.

Diğer taraftan, sosyalist ekonomiler de fiyat sistemini, hususî mülkiyeti ve hususî kârı rasyonel bir şekilde kullanmayı reddettikleri için ciddî engellerle karşılaşmaktadırlar. Bu türlü müesseselerin 1920-30 arasındaki "Yeni İktisadî Politika" da veya daha sonraki devirlerde köy ve şehir pazarlarında kısmen de olsa kabul edilmiş olması, Sovyet cemiyetinin ayakta kalmasına mutlak bir yardım yapmıştır. Fakat ideolojik peşin hükümler, serbest pazarların sosyal hayattaki rolünü rasyonel bir şekilde tetkik etmeye imkân bırakmamaktadır. Seylan, Burma ve Endonezya gibi yarı sosyalist cemiyetlerde ise karma sistem mümkün olan en kötü neticeyi doğurmaktadır, zira bir taraftan sosyalist esaslar piyasa ekonomisini çöktürken, diğer taraftan kaynakların kalkınmaya tahsisinde liberal sistem tatbik edilmektedir.

Büyük geçişin ışığında kapitalizm ve sosyalizm arasındaki mücadele lüzumsuz bir çatışma haline geliyor. Bugün artık açıkça anlaşılmıştır ki sosyalist nizamla kalkınmak mümkündür. Yine aynı derecede aşikârdır ki, kapitalist sistemle de kalkınma olur ve kapitalist kalkınmada sosyalizmin bugünkü komünist memleketlerde meydana getirdiği totaliter rejim de önlenmiş olur. Ben bu noktayı "kaçırılan otobüs doktrini" dediğim şeyle izah etmiştim. Sosyalizm otobüsü iktisadî kalkınmanın ancak bir tek safhasında gelir. Bu safha kapitalist kalkınmanın ilk devrelerine, yani hâlâ geniş bir proteler sınıfının bulunduğu, gelir dağılımında hâlâ büyük eşitsizliklerin olduğu, kalkınmanın bazı şehirler ve bölgelerde temerküz etmesi dolayısıyla kalkınmış bölgelerle kalkınmamış bölgeler arasında büyük gelir farklarının bulunduğu, keza sınıf mefhumu ve sınıf kavgasını oldukça realist gösterecek derecede eski feodal müesseseler ve feodal telâkkilerin devam ettiği bir zamandır. Bu türlü şartlar altında Mar-

xist ideoloji oldukça taraftar kazanabilir ve ihtilâle sahip çıkarak cemiyeti sosyalist otobüse sokabilir. Sosyalist otobüse bir defa bindikten sonra inmek artık oldukça zordur ve cemiyet artık tamamen farklı bir gelişme seyri takip eder.

Mamafih, cemiyet bu otobüsü şu veya bu sebeple, meselâ ihtilâle müsait bir zaman bulunmadığı için veya ihtilâlcı parti henüz gelişmeden cemiyet kalkınmış olduğu için, kaçırmış olursa ve başarılı bir piyasa ekonomisi de kurulmuş bulunursa sosyalist otobüs bir daha gelemez, sosyalist çözüm tarzı da gittikçe mânasını kaybeder. Batı Avrupa memleketlerinde 1848 tarihinde bir komünist partisi bulunsaydı sosyalizm için çok güzel bir fırsat vardı. Fakat bunun için vakit pek erkendi; komünist manifestosu bir komünist partisi doğurmaya yetmiyordu. Partinin doğuşu için "Kapital"ın neşri ve hemen hemen iki nesil sosyalist ideoloğunun geçmesi lâzımdı. Amerika Birleşik Devletlerinde sosyalist otobüsün şimdiye kadar hiç gelmediği söylenebilir. 1932'de bu otobüs neredeyse sokağın köşesinde görünecek gibi olmuştu. Fakat o zaman, yani iktisadî buhranın en şiddetli olduğu devirde bile komünistler mütevazî bir tehlike olmaktan daha ileri gidemediler. Zencilerin bu harekete katılması bir dereceye kadar başarı kazandırabilirdi, ama komünistler onları da kendi saflarına çekemediler.

Bugün ideolojik mücadelenin bu kadar tehlikeli olmasının başlıca sebebi, dünyanın birçok bölgelerinde henüz sosyalist otobüs için uygun safhanın gelmeyişiştir. Bu memleketler şimdi totaliter bir sosyalist rejim ile mi kalkınacaklardır? Eğer totaliter bir sosyalist rejim ile makul bir piyasa ekonomisi rejimi arasında tercih yapmak gerekirse, hangi yolun daha uygun olduğunu görmek zor değildir. Totaliter bir sosyalist kalkınma çok pahalıya mal olmaktadır. İltica hareketleriyle, dehşet ve baskısı ile, propagandası ile, yalan ve hileleriyle, sanat ve düşünce

hayatındaki tahripkâr tesirleriyle bir sosyalist rejimin pahası gayet ağırdır. Totaliter olmayan bir sosyalist kalkınma ise imkânsızdır. Böyle bir kalkınma yoluna en çok yaklaşan memleket Polonya olmuştur; orada sosyalist planlama ile birlikte oldukça geniş bir sanat ve düşünce hürriyeti yanyana gitmektedir. Mamafih, bugüne kadar ortaya çıkan acı hakikat şudur ki, hemen bütün sosyalist kalkınma hareketleri diktatör bir rejim getirmiş ve büyük ıstıraplara, çöküntülere mal olmuş bulunmaktadır.

Yine de unutmamalıyız ki, her kalkınmanın bir pahası vardır; Afrika'daki, Asya'daki ve bazı Latin Amerika memleketlerindeki başarısız kapitalist kalkınma hareketleri de -daha fazla olmasa dahi, en azından totaliter sosyalizmde görüldüğü kadar- insan kaybına ve ıstırapa mal olmuştur. Netice itibarıyla, benim kanaatime göre bu hareketler birer totaliter kapitalizm hareketi sayılabilir; ve bütün delillerden anlaşılacağı üzere, kalkınmayı çok pahalıya mal eden şey hep bu totaliter unsur, yani kısa yoldan şiddet ve baskı tatbikinde fayda görülmesidir. En az pahalıya mal olacak bir kalkınma yolu bulmak mecburiyetindeyiz, bu da ancak cemiyette mevcut bulunan müesseseler sayesinde olur. Planlı ekonomi ile piyasa rejimi arasında kurulacak karma sistem hakkında sert ve süratli ölçüler koyamayız. Bana göre, gayri iktisadî unsurların kuvvetli bir sosyalist ve aileci karaktere sahip olduğu bir cemiyette kapitalizmin ve serbest piyasa ekonomisinin müesseseleri daha iyi işleyecektir; zira bu müesseselerin "sosyalist ahlâk" tarafından devamlı surette düzenlenmesi ve kontrol edilmesi mümkündür. Bu noktada Amerika Birleşik Devletlerini iyi bir misal olarak gösterebiliriz. Diğer taraftan cemaat şuurunun zayıf olduğu ve içtimâî mesuliyet hissinin fazla gelişmediği cemiyetlerde kapitalist müesseseler çok zararlı olabilir. İhtilâlden önceki Çin de bu duruma iyi bir misal teşkil ediyor. Eğer en az pahalıya mal olacak bir kalkınma (intikal) yolu bulmak mecburiyetinde isek, dünyayı iki kampa ayırmaktan vazgeç-

meli ve probleme pratik, daha doğrusu sosyal ilimlerin gösterebileceği bir hal çaresi aramalıyız.

Şu halde, kalkınmaya en uygun bir ideoloji varsa bu ne kapitalizm, ne de sosyalizm, fakat cemiyete tatbik edilecek bir ilim ideolojisiidir.. Büyük geçiş için seçilecek ideoloji bir ideolojiden ziyade bir strateji olmalıdır. Önümüzdeki bölümde işte bu stratejiyi anlatmaya çalışacağız.

IX

GEÇİŞ İÇİN BİR STRATEJİ

Büyük Geçiş olayı artık münakaşa götürmez bir vakiadır. Bugün orta yaşta bulunan hemen herkes kendi çocukluk çağı ile, hatta büyükbabalarının devri ile bugünü karşılaştırdığı takdirde nasıl muazzam değişme halinde bulunan bir dünyada yaşadığını kolayca görebilir. Eğer bugün herhangi ileri cemiyette yaşayan bir insan birdenbire yüz yıl önceki dünyaya dönmüş olsa kendini tamamen yabancı ve yalnız hisseder; lûgatçesinin büyük bir kısmı etrafındaki insanlar için bir mâna ifade etmez olur; içinde bulunduğu daralmış bir dünya ve birtakım uyumsuzluklara intibak etmekte büyük güçlük çeker; yabancı bir cemiyette yaşadığı hissine varır.

Bu son bölümde intikal vakiasına karşı takınılan tavırları gözden geçirecek ve gerek iktisadî, gerekse ahlâkî bakımdan en az pahalıya mal olabilecek bir geçiş stratejisinin ana hatlarını vermeye çalışacağız. Geçiş olayına karşı takınılan tavırlar onu reddetmekten kısmen kabul etmeye, ihtiyatlı ve kritik bir kabule ve gözü kapalı bir şekilde olduğu gibi kabul etmeye kadar değişik haller alabilir. Ben bu tavırların üçüncüsünü, yani ihtiyatlı ve kritik bir tavrı benimsemiş bulunuyorum.

Geçiş vakıası, kâinattaki genel gidişe paralel olarak muazzam tekâmül gücüne sahip bir hadise olmak itibarıyla, pekâlâ kabule şayandır. Diğer taraftan, bu hadisenin iyilik için olduğu kadar kötülük için de büyük bir potansiyeli vardır ve bizzat bu geçiş insan nesli için bazen katlanması imkânsız derecede tehlikeler beslemektedir. Binaenaleyh, yukarıda bahsettiğimiz dört değişik tavrın hiçbirini de peşin olarak reddetmeden birer birer incelemekte fayda görüyorum.

Bir hayat veya cemiyet nizamının yeni bir gelişme hareketini reddetmesi çok defa mümkündür. Hatta bu tavır bir dereceye kadar zaruridir de. Dünya, bizim bildiğimize göre, tekâmülün çok eski şekillerini temsil eden çok sayıda canlılar ve hayat tarzlarıyla dolu bulunmaktadır. İlk defa tekâmül geçirmiş olması gereken hidrojen maddesi bugün hâlâ büyük bir miktarda etrafımızı çevirmektedir. Cansız maddeler hâlâ kemiyet itibarıyla dünyaya hâkim durumdadır. Virüs, amip ve daha pek çok sayıda aşağı hayat şekilleri hâlâ devam ediyor. Paleolitik ve neolitik devir insanları hâlâ dünyanın uzak köşelerinde yaşamaya devam ediyor. Binaenaleyh, medenî cemiyetin daha uzun bir zaman boyunca medeniyet-sonrası cemiyetle yanyana yaşayabileceğini ve bu bir arada yaşamının medeniyet-sonrasına geçiş imkânsızlığından ziyade bu geçişi reddetmek dolayısıyla meydana gelebileceğini kabul etmemiz doğru olur. Birleşik Amerika gibi ileri bir cemiyette bile Amish'ler gibi hâlâ onsekizinci asır kültürünü muhafaza eden küçük gruplar bulunmaktadır. İspanya ve Portekiz, ileri bir cemiyetin vereceği herşeyden daha üstün olduğuna inandıkları "medenî " bir kıymet sistemi namına modernleşmeyi reddediyorlar. Tayland ve Burma da, değişik bazı sebeplerle, aynı tercihi yapmış görünmektedirler. Hindistan kendi eski medenî kültüründe iktisadî gelişme ile uzlaşmayan bazı tarafları terketmeye katıyen yanaşmıyor. Binaenaleyh, bugün geçiş

çağına girme işi birçok cemiyetler için bir tercih meselesi olarak kalabilir ve bu tercih, arzuya göre, şu veya bu istikamette yapılabilir. Uzun bir tarihî perspektiften bakacak olursak sosyalist cemiyetlerin de ondokuzuncu asır sosyal ilimlerine ve dünya görüşüne bağlanmış olmaları dolayısıyla büyük intikalde ancak yarı yola kadar gideceklerini şimdiden kestirebiliriz. Bu ihtimal yüzde yüz değildir, ama nasıl olsa böyle bir mesele bizden ziyade sosyalist cemiyetleri ilgilendirir.

İşin bilmediğimiz tarafı, hangi şartlar altında büyük intikali reddetme ve medeniyet safhasında kalma hususunda tercih yapma yolunun açık bulunduğuudur. Amip, yüz milyonlarca yıllık bir tekâmül sonunda pek çok canlıların ortadan kalkmış olduğu bir dünyada hâlâ hayata devam etmektedir. Bazen de bir tekâmülcü gelişmeye katılıp katılmama hususundaki tercih yolu açık değildir. Gelişmeye katılmayan canlılar hayatta kalamaz. Biyolojik gelişmede olduğu kadar sosyal gelişmede de durum böyledir. Tabiatıyla, başarılı bir yeni gelişme yolu reddedilecekse, bunu reddeden canlılar veya cemiyet yeryüzündeki dağılma sistemleri içinde kendi nevelerine ait gelişmiş örnekler ihtiva eden bir sahaya sahip olmalıdır. Bu saha ya kanguru cinsinden hayvanların veya hattâ Avustralya'daki paleolitik insanın devam etmesine imkân veren bir coğrafi izolasyon hali neticesinde meydana gelebilir, yahut da o canlı türleri sosyal veya coğrafi çevre içinde kendi nesillerini devam ettirecek kadar çoğalma imkânı veren bir yer bulurlar. Bu şekilde hayata devam edebilecek canlıların bir dereceye kadar çevreye intibak kabiliyetleri göstermeleri de lâzımdır.

Oldukça ufak bir grubun modern bir dünyada hayatını devam ettirmesi, Amerika'daki Amish'ler ve Rusya'daki Baptistler veya Eski Müminlerin durumlarında gördüğümüz gibi, güç olsa bile yine de mümkündür. Aynı şekilde, büyük geçişi reddeden veya kendilerini bu geçişe girecek kabiliyette bulmayan büyük cemiyetler de, etraf-

larındaki gelişmiş cemiyetler için bir tehlike veya tuzak teşkil etmedikleri müddetçe, medeniyet-sonrası dünyasında yaşamaya devam edebilirler. Üstelik, müthiş bir harp korkusunun bulunduğu, hattâ ufacık harplerin bile büyük harplere yol açmasından korkulduğu bir dünyada bugünkü millî hudutların dondurulmasına doğru kuvvetli bir temayül görülecektir. Böylelikle, askerî bakımdan ancak şartlı olarak ayakta kalan memleketler bile uzun zaman tehlikeden uzak yaşayabilirler.

Mamafih, bunun aksine de kuvvetli iddialar vardır; ve birçok cemiyetler için medeniyet ile medeniyet-sonrası çağ arasındaki tercih yolu pekâlâ kapalı olabilir. Meselâ açık bulunan yol çok zahmetli olabilir, yani bir cemiyet medeniyet-sonrası çağa doğru gayet zahmetli ve ıstıraplı bir geçiş ile anarşi ve sefaletle doğru feci bir dönüş arasında tercih durumunda kalabilir. Tarihte rastladığımız pek çok hallerde medenî cemiyetlerin medeniyet-öncesi cemiyetler üzerindeki tesiri, geri kalmış cemiyet kendini başarılı bir şekilde teşkilâtlandıramadığı takdirde, daima felâketle neticelenmiştir. Medenî cemiyet bir defa geri cemiyeti itmeye başladığı zaman, geri kalmış cemiyet eski halini artık muhafaza edemez. Ya medeniyete intibak edecek, yahut da parçalanacaktır. Amerika Birleşik Devletlerinde Ova Kızılderilileri bu intibakı başaramadıkları için tamamen dağılmışlardır. Güneybatıda bazı kıızılderili kabileleri, meselâ Hopiler, kısmî bir intibak halini temsil etmektedirler. Havai ise ileri kültürü tamamen benimsemiş ve intibak etmiş, eski Havai cemiyetinden geriye pek az şey kalmış bulunuyor, Melanezyadaki Kargo hareketi de İkinci Dünya Savaşında eski bir medeniyet-öncesi cemiyetin "medeniyet" ile, hattâ medeniyetin en az tutulacak tarafları ile temasa geldiği zaman nasıl çözülüp parçalandığını göstermektedir.

Diğer taraftan, medeniyet-öncesi veya barbar cemiyetlerin bazı medeniyetleri yıktıkları da görülmüştür. Şe-

hirlerin ve medeniyetlerin barbar istilâcılar tarafından yıkılması çok eski ve uzun bir hikâyedir. Mamafih, medeniyetleri yıkan cemiyetler tamamıyla geri değil, yarı medenî topluluklardı; yani yıkıcı güçlerini artıracak derecede medenileşmişler, fakat henüz yapıcı seviyeye gelememişlerdi. Şu halde, medenî cemiyetlerle medeniyet-öncesi cemiyetlerin karşılaşması her ikisi için de tehlikeli ve çok defa felâketli olduğu gibi, medenî cemiyetlerle medeniyet-sonrası cemiyetlerin karşılaşması da büyük tehlikeler arzetmektedir. Medeniyet-sonrası çağa ait tekniklerin tahrip gücündeki artış bu tehlikeleri daha da şiddetlendiriyor. Bir taraftan, daha önce görmüş olduğumuz gibi, medenî cemiyetteki sıhhî teknikler, kültürde süratli ve köklü değişmeler vuku bulmadığı takdirde, mutlaka felâketli nüfus artışlarına sebep olacaktır. Gerçekten, bu cemiyetlerden pek çoğunun önümüzdeki elli yıl içinde uygun bir nüfus politikası takip etmedikleri takdirde ümitsiz bir durgunluğa, hatta anarşiye düşmeleri ihtimali hayli kuvvetlidir. Diğer taraftan, nükleer silâhlar sahip yeni bir Cengiz Han veya Timur'un ortaya çıkması ihtimali de mevcuttur. Dünyanın gelişmiş memleketleri, barış içinde bir arada yaşama haline girmiş olsalar bile geçmişteki hadiseler bize daha az gelişmiş bir memlekette -meselâ yirmi birinci asırda nükleer ve biyolojik silâhlar yapabilmekle beraber henüz bu gücün temelindeki kültüre kavuşamamış bir Makedonya veya bir Moğolistan'dan- insafsız bir cihangirin çıkarak medeniyet-sonrası dünyada yeni bir dehşet yaratması ihtimalini telkin etmektedir.

Bütün bu söylediklerimizden çıkan netice şudur ki, medeniyet-sonrası dediğimiz tekâmülü reddetmek ancak pek mahdut bazı şartlarda mümkün olabilir ve bu da sadece yeni devre intibak etmeyi reddetmekten ibaret kalmaz; bizzat bu reddediş dünyadaki yeni duruma karşı şuurulu bir intibak şeklini almak zorundadır. Böyle dahi olsa, bu tercih herkese açık görünmüyor. Gelişme seyri içinde artık geriye dönülemeyecek bir nokta vardır ki bu

noktaya eriştikten sonra sadece medenî olarak kalmak mümkün değildir. Cemiyet artık hiçbir kuvvetin durduramayacağı bir değişme girdabına takılmıştır. Rostow'un¹ "harekete geçme" dediği vakıa işte burada ehemmiyet kazanıyor. Birtakım cemiyetler de vardır ki, bunlar coğrafi muhitleri bakımından dünyanın diğer taraflarından ayrı kalamazlar. Hava nakliyatı ve kıtalararası füzeler çağında bir cemiyetin tıpkı onyedinci asırdaki Tokugawa Japonyası gibi kendi arzusu dahilinde bir tercih yapması pek düşünülemez. Japonya o tarihte dünyadaki gelişmeden, yahut hiç değilse dış baskılardan uzak kalabilirdi; çünkü Avrupa'da medeniyet-sonrası çağa girmiş bulunan merkezlerden çok uzakta bulunuyordu. Fakat bu uzaklık da nihayet ondokuzuncu asırda, yani hava nakliyatı sisteminin bile önce, sona erdi ve Japonya gelişme yolunu tercih etti. Hakikatte Japonya "sırf" medenî bir memleket olarak ayakta kalamayacağına karar vermişti. Fakat uzaklık mefhumu dünyadan iyice silinmişti ve dünyada bir emniyet sisteminin kurulması sayesinde "sosyal" mesafenin muhafaza edilmesi mümkün olmadığı müddetçe Tokugawa devri Japonyasının ayakta kalamayacağı anlaşıldı.

Büyük geçişin açıkça reddedildiği haller pek nadirdir. Daha ziyade bu geçişin kısmen kabul edilmesi istikametinde bir temayüle rastlıyoruz. Fakat böyle bir tavır da geçişi toptan reddetmekten çok daha kötü olabilir, zira bu durumdaki bir memleket gelişmenin riskine kendini hazırlamadığı halde onun meyvalarından istifade etmek hevesindedir. Ekvator kuşağında bugün gelişme gayretlerinin kısmen başarısızlığa uğraması, belki de herhangi tek bir fikrin eseri olmaktan ziyade, gelişmeyi böyle sadece neticeleriyle kabul etme hevesinden ileri gelmektedir. Bu şartlar altında çok muhtemeldir ki, bu memleket-

¹ Walt W. Rostow, *The satages of Economic Grawth*, Cambridge University Press, 1960.

lerin pek çoğu yeni çağa intibak edemeyecek ve 20-30 yıl içinde gittikçe daha kötü duruma düşecektir. Fakirlik ile sefalet -meselâ Jamaika'nın fakirliği ile Haiti'nin sefaleti, Malaya'nın fakirliği ile Hindistan'daki bazı bölgelerin sefaleti- arasında dünya kadar fark vardır. Asıl tehlike odur ki, tecrit halinde yaşamının, nüfustaki ölçüsüz artışın ve siyasî yetersizliklerin tesiri altında şimdiki fakir memleketlerin birçoğu sefil düşecekler ve bu durumun değişmesi de son derece güç olacaktır. Bu yüzden, büyük intikale karşı takınılan tavırlar arasında en tehlikelisi, gelişme fikrini yarım-yamalak kabul etmektir; çünkü böyle bir kabul hakikî gelişmenin başarılmasına imkân vermeyecektir.

Bunun tam aksi kutupta olan telâkkiye bakarsak, bazı memleketlerde de teknik, ileri ve ilerici görünen her türlü değişikliğin körü körüne kabul edildiğini görürüz. Bu tavrın tipik misali komünist memleketler olmakla beraber, Batıda da aynı tavra rastlamak mümkündür. Tabîî bu ikinci tavır birinciden, yani gelişmeyi yarım-yamalak kabul etmekten daha az tehlikelidir; çünkü bu tavır mutlak mânada bir başarısızlığa veya felâkete yol açmaz. Mafaih, her değişikliği gözü kapalı kabul etmenin de kendine göre birçok tehlikeleri vardır; bilhassa gelişmeye götürecek yol hususunda katı bir ideolojiye göre hareket edilen memleketlerde bu tehlikelere rastlayabiliriz. Bu türlü memleketlerde her değişikliğin benimsenmesi kolaylıkla benim "pahalya mal olan değişme" dediğim şeyle neticelenir. Hiç şüphesiz, pahalı bir gelişmenin hiç gelişmemekten veya yanlış istikamette gelişmekten daha hayırlı olduğu iddia edilebilir. Yine de, çok pahalı bir gelişme az pahalı olandan kötüdür ve bu yüzden meselenin çok dikkatle ele alınması gerekir. İnsanı sefalete ve hayiyetsiz bir duruma düşürmesi, sosyal müesseseleri dağıtması ve yüksek kıymetlerin kaybına yol açması bakımından lüzumundan fazla pahalya mal olmuş bir gelişme halinde, bu paha umumiyetle ya organizasyondaki başa-

rırsızlığa, yahut da idarecilerin sosyal sistemi yanlış anlamaları yüzünden düşülen hatalara atfedilebilir. Meselâ Batı memleketlerinde intikal çağına geçiş esnasındaki iktisadî buhranlar ve adaletsizlikler hayli sefaletle yol açmıştı ki hakikatte bu sefaletin büyük bir kısmından kaçınmak imkânsız değildi. Çok defa eğitim, yaşlılık, hastalık gibi haller, keza piyasa yoluyla temin edilemeyecek sosyal ihtiyaç maddeleri hususunda gerekli tedbirler alınmamıştır. Bu sefaletin pahası kısmen siyasî teşkilâtın eksikliğine, kısmen de siyasî iktidarla geniş kitle arasındaki boşluklara bağlanabilir. Mamafih, yapılan bütün hatalar da, muhtemelen, cemiyetin geçirmekte olduğu değişmeye ait sağlam, doğru bir tasavvurun bulunmayışından, dolayısıyla siyasî kararların hem yetersiz malûmata hem de yetersiz bir nazari görüşe dayanmasından ileri gelmiştir. Yine de, Batı dünyasındaki kalkınma aşkı, keza Batı kültürünün yeni maddeleri, yeni teknikleri ve yeni fikirleri benimsemeye müsait bulunması bu güçlüklerden pek çoğunu ortadan kaldırmaya yardım etti; ve birçok şeyler çok pahalıya mal edilmekle beraber, elde edilen kazanç bu pahayı çok aştı. Eğer aynı gelişmeye bugün girmiş olsaydık, hiç şüphesiz çok daha az pahalıya mal ederdik; fakat bütün bunları yapmış olmak bir mânada mucize demektir.

Sosyalist memleketlerde de kalkınma çok pahalıya mal oldu. Benim kanaatime göre, Batıdaki kalkınmanın ilk safhalarındaki pahalı gelişme bile sosyalist kalkınmadan daha ucuza çıkmıştır. Meselâ Sovyetler Birliğinde 1928-32 arasında ziraatin ilk defa kollektifleştirilmesi Batıdaki büyük depresyona nisbetle daha fazla insana mal olmuştur. Batıda kitle halinde işsizlik vardı, safî yatırım miktarı hemen hemen sıfıra düşmüştü ve gelişme hareketi geriye doğru gitmese bile iyice duraklamıştı. Bu buhran esnasında gelişme hızı sıfıra düşecek kadar azalmakla beraber hiçbir zaman sıfırdan aşağı inmedi. Buna mu-

kabil Sovyetler Birliğinde aynı yıllarda bilhassa açlık sebebiyle altımilyon kadar insan öldü, hayvan sayısı yarıya düştü, kasıtlı bir şekilde yaratılan sınıf düşmanlıkları bütün cemiyeti kökünden sarstı, şahsî hürriyet ortadan kalktı, fikir ve sanat tamamen kısırlaştı. Gerçi Sovyetler bu felâketin içinden istikbaldeki gelişmeye temel olacak bir ağır sanayi ve eğitim yatırımı çıkardılar, hattâ kazancın kayıptan daha fazla olduğunu iddia edebilirler; ama yine de bu gelişme muazzam pahalıya mal olmuştu. Üstelik, uğranılan felâketlerin büyük bir kısmı da önüne geçilecek mahiyette şeylerdi. Keza Komünist Çin'de de kalkınma çok pahalıya, hattâ bütün gelişme seyrini tehlikeye düşürebilecek ve ümitsiz, paranoid bir millet yaratabilecek derecede, pahalıya mal oldu. Küba'da bile iltica hareketleri, cemiyetin askerî nizamı sokulması ve insanlıktan uzaklaştırılması bakımından çok pahalı bir kalkınmaya rastlıyoruz. Küba ihtilâli katı bir ideolojiye göre hareket eden insanların eline düşmeseydi bütün bu kayıplardan ve iktisadî başarısızlıklardan kolaylıkla kaçınmak mümkündü. Diğer taraftan, Yugoslavya'da, Polonya'da ve belki Romanya ve Bulgaristan'da sosyalist kalkınma daha az pahalıya mal olmuştur. Tabiatıyla buralarda bile şahsî hürriyetlerin tahdidi bakımından daha az pahalı bir kalkınma yine mümkündü.

Bir bakıma dünyayı Doğu ve Batı diye ayıran ve soğuk harbin cephelerini tayin eden şey işte bu gelişmenin bir tarafta daha az, diğer tarafta daha çok pahalıya mal olmasıdır. İtiraf etmeliyim ki, benim kanaatimce, sosyalist doktrinin mahiyeti icabı olmak üzere, sosyalist memleketlerde belli bir hudut vardır; bu hududun aşağısında kalkınmayı daha ucuza çıkarmaya imkân yoktur. Fakat bu hudut çok mühim olabilir ve en az pahalıya çıkan bir sosyalist gelişmenin pahası çok pahalı bir kapitalist gelişmeden daha az olabilir. Meselâ Brezilya gibi memleketlerde kalkınma sosyal bakımdan çok pahalıya mal olan bir enflasyonla birlikte sosyal ihtiyaçların karşılanama-

ması ve cemiyetin ahlâkî bakımından bir dereceye kadar çözülmesi neticesinde mümkün olmuştur. Hattâ hür dünya ülkeleri dediğimiz ve kalkınmayı başaramamış olan birçok memleketlere bakarsak, hepimizin sırça bir köşkte oturduğunu ve kimsenin bunlara taş atma cesaretini gösteremediğini görürüz. Bütün bu memleketlerdeki mevcut sosyal sistemler hakkında gayet gerçekçi tasavvurlar edinme problemi ile karşı karşıya bulunmaktayız. Böyle bir gayrette Doğu ile Batı arasında yapılacak bir diyalog çok faydalı olabilir, fakat iki taraf arasında diyalektik bir karşılaşmanın pek az faydası vardır. Soğuk harbin doğurduğu ihtiras, nefret ve propagandanın bu işe hiçbir faydası olamaz.

Bu yüzden, hiç çekinmeden tavsiye edebilirim ki, büyük geçişe karşı takınacağımız tavır onun kritik bir şekilde kabul edilmesi olmalıdır. Bazen böyle bir geçişin hiç başlamamış olmasını arzu edebiliriz, çünkü o zaman hiç değilse dünyadaki tekâmülün sona ermesinden doğacak tehlike çok uzaklarda kalabilirdi. Ama bugün artık bir büyük tekâmülün içindeyiz ve geriye dönmemize imkân yoktur. Tekâmülün muazzam gücünü kötülükten ziyade iyilik için kullanmayı, onun bünyesindeki tehlikeleri azaltmak ve nihayet hepsini ortadan kaldırmayı öğrenmeliyiz. Bugünkü durumu bir cümlede özetlemek gerekirse diyebilirim ki, dünyanın şimdiki hali bizim tabiat hakkındaki tasavvurlarımıza tatbik edilen bazı ispat metotlarının gelişmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Eğer geçişi başarı ile yapmak istiyorsak, insan ve cemiyet hakkındaki tasavvurlarımıza da bu türlü araştırma metotlarını uygulamamız gerekir.

Bugün dünyada birçok değişik memleketlerden ve farklı kültürlerden gelmiş insanlardan meydana gelen bir "görünmez fakülte" mevcuttur. Bu insanlar bizim geçirmekte olduğumuz intikalin mahiyetini anlamış ve bütün hayatlarını bu intikalin başarılmasına adanmış bulunmak-

tadırlar. Bu fakültenin üyeleri çok çeşitli felsefî, dinî ve siyasî mevkiler işgal etmektedirler. Fakültenin ne kurucusu, ne dekanı, ne binaları, ne de teşkilâtı vardır. Kurucu üyeler arasında Pierre Teilhard de Chardin gibi bir cizvit, Aldous Huxley gibi bir hümanist, H. G. Wells gibi bir ilmî-hayalî roman yazarı bulunabilir; hatta bu mektep Adam Smith'e, Karl Marx'a, Papa 13. John'a, hattâ belki Kruşçev ve Kennedy'ye şeref payeleri vermiş olabilir. Fakültenin hayatta bulunan temsilcileri halen pek küçük bir grup teşkil etmektedirler. Mamafih, bence dünyanın geleceğini ellerinde yahut hiç değilse kafalarında tutanlar bu insanlardır.

Ben bu görünmez fakültenin çığırtkan bir propagandacısıyım ve hiç çekinmeden söyleyebilirim ki, benim bu kitabım bir propaganda broşüründen ibarettir. Şu kıymetli küçük dünyamız şu kırmızı dantelli mavi-yeşil hayat beşığı bütün tarihin en buhranlı devirlerinden birini, belki de en buhranlısını yaşıyor. Bir tarafta muazzam tehlikeler, bir tarafta muazzam bir güç. Şüphe yok ki, bu büyük kâinatın başka taraflarında da devam eden büyük tekâmül hadiseleri vardır; fakat benim dünyam bu dünyadır ve ben ona çok bağlanmış durumdayım. Buradaki tekâmülün başarı ile geçmesi beni son derece ilgilendiriyor. Bu derin alâkaya bir çeşit darkafalılık deniyorsa bırakın öyle olayım. Ama, birşeyler yapmadığımız takdirde bu dünyadaki tekâmülün başarılı olmayacağından da emin bulunuyorum. Gerek nükleer güç, gerekse anormal nüfus artışı dünya için büyük bir tehlike teşkil ediyor; bunların her ikisi de dünyadaki tekâmülü sona erdirebilir. Eğer insan kendi kendini mahvetme gücüne sahip olsaydı, bu felâkete tahammül edilebilirdi; zira o zaman hiç değilse basit bir adalet anlayışına dayanarak kendimizi teselli eder, bu nihayet bizim budalalığımızın eseridir derdik. Ama insan gayet nazik bir geminin kaptanı durumundadır ve kendini mahvederken gemiyi de -yani insanı taşıyan, muazzam bir zenginliğe ve tekâmül gücüne sahip

olan dünyayı da- mahvedebilir. Bu yüzdendir ki, intikal hadisesinin tehlikelerine sırt çeviremiyor ve bu tehlikeleri bertaraf etmek için sonsuz bir gayret sarfetmek gerektiğine inanıyoruz.

Bir defa bu görünmez fakülteye intisap ettiğimiz zaman ne yapacağız? Bir siyasî partiye mi gireceğiz? Beyaz Saray'ın etrafında grev yapıp giriş-çıkışa mı engel olacağız? Protesto yürüyüşleri mi yapacağız? Kendimizi eğitime, araştırmaya ve propagandaya mı adayacağız? Yoksa eskiden yaptığımız gibi günlük hayatın meşgaleleri içinde yaşamaya devam mı edeceğiz? Belli bir yol tutturmak herkesin kendi bileceği iş olduğu için, bu sualle basit bir cevap vermek imkânsızdır. Her türlü işte olduğu gibi, görünmez fakülteye katılmak da imtihansız bir hayattan imtihanlı bir hayata geçiş mânasına gelir. Fakat bu imtihanın ne neticeler vereceği, hatta iyi bir derece almanın neye bağlı olduğunu şahsen kestirmek çok zordur. Bildiğimiz birşey varsa o da yeni bir görüş içinde ve daha meşakkatli bir şekilde yine eski şeylere bakacağımız ve eski şeyleri yapacağımızdır.

Bu kitabın daha önceki bir bölümünde asıl mesele- nin noosferdeki hayata nasıl tesir edileceği problemi olduğunu söylemiştik. Hepimizin şu suali sorması çok faydalı olur: Noosferde, yani dünyayı çeviren bilgi tabakasında bizim yaşayışımızın neticesi olarak meydana gelen değişmeler nelerdir? Biz noosfere üç şekilde tesir ediyoruz. Zihinlerimizin muhtevası bu tabakanın bir parçasıdır ve bizim bilgilerimizde, tasavvurlarımızda meydana gelen değişmeler noosferin en çok ve en kısa zamanda tesir edebileceğimiz kısmını teşkil eder. Ara sıra şöyle durup zihnî muhtevamızın ne istikamette ve nasıl değiştiğini düşünmek gayet faydalı olur. Biliyoruz dediğimiz şeyleri nasıl araştırdığımızı yahut böyle bir araştırma yoluna gitmenin rahatımızı bozup bozmadığını da sormalıyız. Araştırma diyebileceğimiz herhangi bir faaliyete giriyor

muyuz, yahut kendimizi hiç alışmadığımız bilgi kaynaklarına ve yeni görüşlere açık tutuyor muyuz?

Noosphere ikinci tesir şekli ise diğer insanlara bilgi nakletmek yoluyla olmaktadır. Konuşurken, yazarken ve günlük hayatın normal faaliyetleri içinde devamlı surette başkalarıyla haberleşme halindeyiz ve bu anlaşmaların neticesinde onların dünya tasavvurları değişmektedir. Öğretmenler tabiatıyla bu türlü bir işi meslek edinmiş insanlardır; fakat bu mesleği sevsek de sevmesek de, ücret alsak da almasak da, hatta yaptığımız işin bilincinde olmasak bile, hepimiz birer öğretmeniz.

Noosphere tesir etmenin üçüncü yolu ise birincinin daha genişletilmiş bir şeklinden ibarettir. Bu üçüncü yolda hiç kimsenin daha önce sahip olmadığı yeni bilgiler elde ediyoruz. Bu iş genellikle araştırmayı meslek edinmiş pek az kimseye mahsus olan bir imtiyaz sayılmaktadır. Mamafih, meslekî araştırma ile genellikle bilgi artırma işi arasında kat'î bir hudut yoktur; ve pek çok keşifler, icatlar hâlâ amatör insanlar tarafından yapılmaktadır. Araştırma faaliyetine, yani devamlı surette yeni ve daha iyi yollar aramaya ne kadar çok insan girişirse umumî gelişme hızı da o kadar süratli olacaktır. Yeni bir yemek çeşidi üzerinde veya aile münakaşalarını halletmek için yeni metotlar üzerinde düşünen bir ev kadını, teklif kutusuna teklif atan işçi, yeni bir üretim sahasında veya üretim metodunda öncülük yapan iş adamı, yeni bir politika geliştiren hükümet memuru veya siyasetçi de tıpkı lâboratuvardaki beyaz önlüklü ilim adamı kadar bilgi yaratma işine girmiş sayılır. Büyük geçişte henüz bitmemiş o kadar muazzam işler var ki, burada herkese bir rol düşmektedir.

Bugün hayatın pek çok sahalarında fertlerin rollerinde kutuplaşmalar görüyoruz; bu kutuplaşmalar büyük bir nisbette şuurlu olabilir, fakat yine de büyük intikale karşı takınılan tamamıyla değişik iki ayrı tavrı aksettirdikleri muhakkaktır. Bir tarafta ümidini kaybetmiş, nâ-

çar, herşeyi inkâra sapan veya günlük basit meşgaleler içine dalan insanlar bulunuyor. Büyük intikalin tehlikesi ve baskısı bunlar üzerinde o kadar şiddetle kendini hissettiriyor ki, ümitten ziyade tehlikeleri görüyorlar ve mücadelede vazgeçiyorlar. Diğer tarafta da bütün tehlikelere rağmen hâlâ bizim önümüzde yürüyen ve devamlı surette yıkmaktan ziyade yapmaya, mahvetmekten ziyade yaratmaya uğraşan, tehlikeleri bertaraf ederek bu gidişe yön vermeye çalışan insanlar görüyoruz. Tabiat ilimleriyle uğraşanlar arasında bile, kısır bir uyuşukluk havasına ve günlük işlere dalanların yanında, çalışmalarını önemli sahalara kaydıran ve vatandaş olarak rol oynayan kimselere rastlıyoruz. Sosyal ilimlerle uğraşanlar arasında bazıları hem nazarî hem de tatbikî sahalarda canlı bir faaliyete girişmiş, yaptıkları işi ehemmiyetine göre seçmiş ve sosyal sahada insan bilgisinin artırılması gerektiğine inanmış insanlar bulunmaktadır. Bunun aksine, bazıları da ya kısır metodoloji münakaşalarına giriyor, yahut ilmin ruhunu kavrayacak yerde onun merasimlerini ifa etmeye çalışıyorlar.

Felsefede birtakım insanlar sordukları suallere cevap bulmak imkânı pek görünmese bile, insan düşüncesinin işleyişinde yeni buudlar bulmaya çalışıyor, bazıları da ya sığ bir ilimciliğe sığınıyor, yahut dindışı bir Tanrı üzerinde eksiztansiyalist bir ümitsizlik inşa etmeye çalışıyorlar. Edebiyatta ise insanı yüceltecek ve kendi hakkındaki bilgisini artıracak olan büyük tekâmülcü gidişe devam edenlerin -ilmî-hayalî roman yazan mütevazî insanlar da bunlar arasındadır- yanında hâlâ gerçekçilik adına cinsî ihtiyaçları istismar eden ve insanın kendi hakkındaki tasavvurunu itibardan düşürmeye çalışanlar bulunuyor. Sanat sahasında bazıları her ne pahasına olursa olsun, yenilik peşinde koşarak güzelliği tamamen ihmal ediyor, bazıları ise bu teknik çağında estetik standartlar bulmak gibi muazzam bir problemle uğraşiyor ve insanın bugünkü

durumunu estetik formlar içinde kendisine anlatmaya çalışıyorlar.

Din sahasında bazıları insanı bugünkü halinden ve içinde bulunduğu modern muhitten haberdar etmeye çalışır ve dindeki büyük sevgi ahlâkını modern cemiyetin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde geliştirmeye uğraşırken, bazıları hâlâ kendi menfaatleri uğrunda halkın cehaletini kabaca istismar ediyor, mukaddes şeyler adına kendi batıl itikatlarına kuvvet vermeye uğraşıyorlar. Politikada ise bazıları, bir dünya cemiyetinin lüzumuna inanarak, kendi resmi vazifelerinin koyduğu hudutlar dahilinde barış ihtimalini ve gelişme şansını artırmaya girişmiş bulunuyorlar; bir kısmı da bir düşmana karşı nefret uyandırmak suretiyle kitlelerin heyecanlarını istismar ediyor, dünyada nizamsızlık ve parçalanmaya yol açma pahasına kendi kudretlerini artırma gayretine girişiyorlar. Bir kısım iş adamları, iş idarecileri ve devlet memurları elverişli ve insanî bakımdan kıymetli teşkilâtlar kurup kendi üzerlerindeki teşkilâtçılık rolünü zarif ve sanatkârane bir şekilde icra etmeye uğraşırken, bir kısmı sadece zararı azaltma ve kârı azamiye çıkartmaktan başka birşey düşünmüyor. Bazı ev kadınları gelişen bir dünyaya yardım edebilecek kabiliyette sıhhatli ve yaratıcı çocuklardan müteşekkil bir aile kurmaya uğraşıyor, bir kısmı da istikbaldeki cemiyet için zararlı olacak nörotik çocuklar yetiştiriyor. Bir tarafta talebede öğrenme aşkı yaratan ve onların yaratıcı gücünü harekete geçiren, diğer tarafta ise talebeyi kendi şahsî gerginliklerini giderme vasıtası olarak ele alan ve onlardaki öğrenme aşkını öldüren, yaratıcı güçleri donuklaştıran öğretmenler görüyoruz.

Bütün bunları söyledikten sonra insanın aklına o eski işçi grevlerinde söylenen ilâhideki gibi "hangi taraftansın" diye sormak geliyor. Fakat bu gayet tehlikeli bir sualdir; bizi diyalogdan ziyade diyalektiğe, öğretmekten ziyade va'zetmeye, kendimizi kontrol etmektense kendimizi haklı çıkarmaya, yeni şeyler öğrenmekten ziyade eski pe-

şin hükümlerimizi doğrulamaya götürür. Hakikat şu ki, hepimiz de hem bu tarafta hem öbür tarafta bulunuyoruz. Asıl mesele hepimizde de bir tarafı yükseltip öbür tarafı alçaltmanın nasıl mümkün olacağıdır. Bu suale kolay bir cevap bulmak isterdim, maalesef bulamıyorum. Kısmî bazı cevaplar bulunabilir, ama umumî bir cevap bilmiyorum.

Yukarıki suale cevap ararken bir başka soru ile karşılaşırız: Büyük geçişin herhangi bir noktasında görünmez fakültenin görünebilmesi mümkün müdür? Aca-ba biz tıpkı cizvitler veya komünistler gibi büyük geçişin ideolojisine ve insanı bu ideolojiye sokmaya kendini adanmış insanlardan müteşekkil birtakım teşkilâtlara mı muhtaç bulunuyoruz? Bu iddiada insanı cezbeden çok taraflar mevcuttur. Denebilir ki, büyük geçiş fikri bir ideoloji için gerekli bütün unsurları ihtiva etmektedir; zira bu fikir tarihin bir tefsiri, istikbal hakkında bir tasavvur, şahsî ve siyasî davranış hakkında bir kritik ve herkes için bir rol ihtiva etmektedir. Bunun dışında bize lâzım olan şey sadece bu fikri sembolize edecek, teşkilâtlandıracak ve böylece insanlığı koyun gibi medeniyet-sonrası çağa doğru güdecek profesyonel rahiplerden ibarettir. Hiç şüphesiz, böyle bir senaryo -H. Kahn'ın¹ tabiriyle- mümkündür. Fakat bunun yegâne senaryo olmadığına, hatta diğerleri arasında en iyisi olmadığına da şüphe yoktur. Elit ve disiplinli bir "görünür fakülte" bir ideolojiden beklenen gayeleri elde etmek hususunda daha kısa ve cazip bir yol gibi görünüyor. Mamafih, bana kalırsa bu kısa yol mazide felâket olmasa bile iyilikten ziyade kötülüğe yol açmış, getirdiği iyilik de çok pahalıya mal olmuştur. Tabii benim bu fikrim ampirik bir genellemeden ibarettir ve il-mî olmaktan ziyade benim avamî bilgi hakkındaki şahsî tetkikime dayanmaktadır. İtiraf etmeliyim ki, asil bir ga-

¹ Herman Kahn, *Thinking About the Unthinkable*, New York, Horizon Press, 1962.

yeye kendini vakfetmiş bir elit teşkilâtın iyilikten ziyade hep kötülük yapacağını mantıken ispat edecek durumda da değilim. Böyle bir meselede henüz sıhhatli bir ilmî bilgiye kavuşmuş değiliz. Bu yüzden, istikbalde her türlü kokuşma, iğfal ve kuvvet suistimali gibi bütün eski cemiyetlerde rastlanan kötülüklerden uzak bir şekilde büyük geçiş yolunda çalışan insanlardan müteşekkil, kendi şuuruna sahip bir dernek yaratma ihtimalini de bir tarafa atmıyorum. Ancak bu cemiyetlerin propaganda ettikleri ideolojilerde katiyetsizlikler bulunduğu takdirde bunların pek faydalı olacağından şüpheliyim. Çarpma tablosu öğrenmek için insanın ne cizvit, ne de komünist olmaya ihtiyacı vardır. Ümit ederim ki, büyük geçiş mefhumu da ideolojik bir tavırdan ziyade bir çarpma tablosuna benzetilmektedir. Bu vaziyette büyük geçiş veya tekâmülü görünmez bir fakülte vasıtasıyla yaymak daha iyidir, çünkü o zaman fikirler faydalı oldukları müddetçe kendi kendilerini yayacaklardır. Bunların yayılması için ikna veya zorlama yollarına pek ihtiyaç yoktur. Böylece, büyük geçiş hakikatini yayacak olan bir "görünür" dernek kolaylaştırıcı olmaktan ziyade engelleyici bir rol oynayabilir. İşte bu yüzden ki hakikatten başka bir ölçünün konmasına taraftar değilim. Akıllı ve dürüst her insan da bu ölçünün hâkimiyeti için çalışmalıdır.